ePublishing
ΕΘΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗΣ
NATIONAL DOCUMENTATION CENTRE

Μνήμων

Τόμ. 13 (1991)

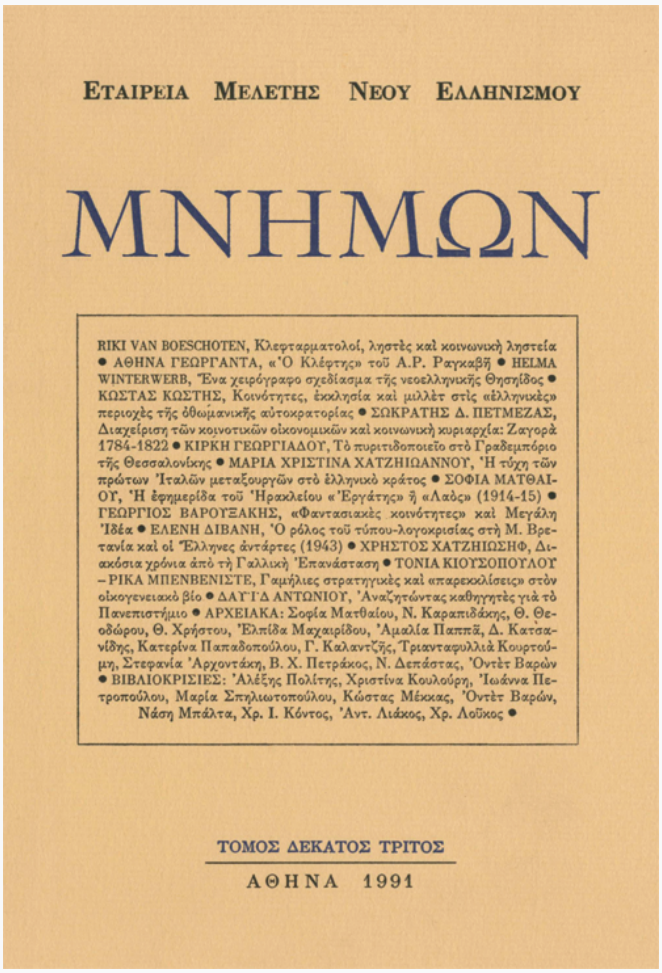

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

RIKI VAN BOESCHOTEN, Κλεφταρματολοί, ληστὲς καὶ κοινωνικὴ ληστεία ● ΑΘΗΝΑ ΓΕΩΡΓΑΝΤΑ, «Ὁ Κλέφτης» τοῦ Α.Ρ. Ραγκαβῆ ● HELMA WINTERWERB, Ἕνα χειρόγραφο σχεδίασμα τῆς νεοελληνικῆς Θησηΐδος ● ΚΩΣΤΑΣ ΚΩΣΤΗΣ, Κοινότητες, ἐκκλησία καὶ μιλλὲτ στὶς «ἑλληνικὲς» περιοχὲς τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ● ΣΩΚΡΑΤΗΣ Δ. ΠΕΤΜΕΖΑΣ, Διαχείριση τῶν κοινοτικῶν οἰκονομικῶν καὶ κοινωνικὴ κυριαρχία: Ζαγορὰ 1784-1822 ● ΚΙΡΚΗ ΓΕΩΡΓΙΑΔΟΥ, Τὸ πυριτιδοποιεῖο στὸ Γραδεμπόριο τῆς Θεσσαλονίκης ● ΜΑΡΙΑ ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΧΑΤΖΗΙΩΑΝΝΟΥ, Ἡ τύχη τῶν πρώτων Ἰταλῶν μεταξουργῶν στὸ ἑλληνικὸ κράτος ● ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Ἡ ἐφημερίδα τοῦ Ἡρακλείου «Ἐργάτης» ἢ «Λαὸς» (1914-15) ● ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΑΡΟΥΞΑΚΗΣ, «Φαντασιακὲς κοινότητες» καὶ Μεγάλη Ἰδέα ● ΕΛΕΝΗ ΔΙΒΑΝΗ, Ὁ ρόλος τοῦ τύπου-λογοκρισίας στὴ Μ. Βρετανία καὶ οἱ Ἕλληνες ἀντάρτες (1943) ● ΧΡΗΣΤΟΣ ΧΑΤΖΗΙΩΣΗΦ, Διακόσια χρόνια ἀπὸ τὴ Γαλλικὴ Ἐπανάσταση ● ΤΟΝΙΑ ΚΙΟΥΣΟΠΟΥΛΟΥ – ΡΙΚΑ ΜΠΕΝΒΕΝΙΣΤΕ, Γαμήλιες στρατηγικὲς καὶ «παρεκκλίσεις» στὸν οἰκογενειακὸ βίο ● ΔΑΥΓΔ ΑΝΤΩΝΙΟΥ, Ἀναζητώντας καθηγητὲς γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο ● ΑΡΧΕΙΑΚΑ: Σοφία Ματθαίου, Ν. Καραπιδάκης, Θ. Θεοδώρου, Θ. Χρήστου, Ἐλπίδα Μαχαιρίδου, Ἀμαλία Παππᾶ, Δ. Κατσανίδης, Κατερίνα Παπαδοπούλου, Γ. Καλαντζῆς, Τριανταφυλλιὰ Κουρτούμη, Στεφανία Ἀρχοντάκη, Β. Χ. Πετράκος, Ν. Δεπάστας, Ὀντὲτ Βαρὼν ● ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ: Ἀλέξης Πολίτης, Χριστίνα Κουλούρη, Ἰωάννα Πετροπούλου, Μαρία Σπηλιωτοπούλου, Κώστας Μέκκας, Ὀντὲτ Βαρών, Νάση Μπάλτα, Χρ. Ι. Κόντος, Ἀντ. Λιάκος, Χρ. Λοῦκος ●

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΤΡΙΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ 1991

Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ «ΕΡΓΑΤΗΣ» Ἡ «ΛΑΟΣ» (1914-15). ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΑΔΟΣΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ ΣΕ ΜΙΑ ΕΠΑΡΧΙΑΚΗ ΠΟΛΗ

ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ

doi: 10.12681/mnimon.255

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΤΘΑΙΟΥ Σ. (1991). Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ «ΕΡΓΑΤΗΣ» Ἡ «ΛΑΟΣ» (1914-15). ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΑΔΟΣΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ ΣΕ ΜΙΑ ΕΠΑΡΧΙΑΚΗ ΠΟΛΗ. *Μνήμων*, *13*, 139–196. https://doi.org/10.12681/mnimon.255

ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ

Η ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΟΥ ΗΡΑΚΛΕΙΟΥ «ΕΡΓΑΤΗΣ» Ή «ΛΑΟΣ» (1914-15)

ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΩΝ ΕΡΓΑΤΩΝ ΚΑΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΔΙΑΔΟΣΗ ΝΕΩΤΕΡΙΚΩΝ ΙΔΕΩΝ ΣΕ ΜΙΑ ΕΠΑΡΧΙΑΚΗ ΠΟΛΗ

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἕνας ἀπὸ τοὺς τρόπους ποὺ χρησιμοποίησαν οἱ εὐαίσθητοι στὶς ριζοσπαστικὲς ἰδέες ἄνθρωποι τῶν ἀρχῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰώνα, γιὰ νὰ ἐκφράσουν καὶ νὰ διαδώσουν τὶς ἀπόψεις τους, ἦταν ἡ ἔκδοση ἐφημερίδας· ἐφημερίδες μὲ τὸν τίτλο «Ἐργάτης» π.χ. κυκλοφόρησαν στὸ Βόλο (1907), στὴν Κωνσταντινούπολη (1910), στὴν Σμύρνη (1908), ἐνῶ ἐφημερίδες μὲ τὸν τίτλο «Λαὸς» κυκλοφόρησαν στὴν Κωνσταντινούπολη (1908), στὴν Ἀθήνα (1914) κτλ. καὶ ἐξέφρασαν ἕναν περιορισμένο κύκλο ἀνθρώπων. Μιὰ ἐφημερίδα αὐτοῦ τοῦ τύπου καὶ μάλιστα ἐπαρχιακὴ εἶναι ὁ «Ἐργάτης» καὶ ἀργότερα «Λαὸς» («Ἐργάτης - Λαὸς» στὴ συνέχεια), ποὺ κυκλοφόρησε στὸ Ἡράκλειο ἀπὸ τὸν Ἰούνιο τοῦ 1914 ὡς τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1915.

Ἡ Ἐφημερίδα

Ἐφημερίδα μὲ τὸν τίτλο «Ἐργάτης» στὸ Ἡράκλειο ὡς τώρα, ἦταν γνωστό, ὅτι κυκλοφόρησε στὸ διάστημα 1945-1974, ὡς ὄργανο τοῦ ἐργατοϋπαλληλικοῦ κέντρου Ἡρακλείου. Ἡ ἔνδειξη, περίοδος 2η, στὸ πρῶτο φύλλο ἦταν τὸ μόνο στοιχεῖο, ποὺ ὑποδήλωνε τὴν ὕπαρξη καὶ μιᾶς παλαιότερης ἐφημερίδας μὲ τὸν ἴδιο τίτλο[1]. Τὸ μοναδικὸ σῶμα τῆς τελευταίας, ποὺ μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω ἔχει ὁ Στέργιος Σπανάκης[2].

Τὸ πρῶτο φύλλο τῆς ἐφημερίδας κυκλοφορεῖ στὶς 26 Ἰουλίου 1914, μὲ τὸν

---

1. Βλ. Γιῶργος Φ. Κουκουλές, *Γιὰ μιὰ ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ συνδικαλιστικοῦ κινήματος*, Ἀθήνα 1983, 56-57, 59 καὶ Ξενοφώντας Παγκαλιάς, «Οἱ ἐφημερίδες τοῦ Ἡρακλείου 1881-1983», *Προμηθεὺς ὁ Πυρφόρος*, τχ. 36 (Ὀκτώβριος-Δεκέμβριος 1983), 364. Ἡ «Ν. Ἐφημερὶς» στὶς 26 Αὐγούστου 1915 ἀναγγέλλει τὴν ἔκδοση ἄλλης ἐφημερίδας μὲ τὸν τίτλο «Ἐργάτης», ποὺ μᾶλλον δὲν κυκλοφόρησε ποτέ.

2. Ὁ σεβαστὸς λόγιος Στέργιος Σπανάκης εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μοῦ παραχωρήσει μιὰ φωτοτυπία του καθὼς καὶ μιὰ φωτοτυπία τῆς γραπτῆς ἀφήγησης τοῦ Νικολάου Βασιλάκι σχετικὰ μὲ τὴν ἐφημερίδα καὶ κυρίως σχετικὰ μὲ τὸν ἐκδότη της Ἐμμανουὴλ Κακουδάκη. Τὸν εὐχαριστῶ πολύ.

τίτλο «Ἐργάτης», τὸν ὑπότιτλο «Ἐφημερὶς κοινωνιολογική, φιλολογικὴ καὶ τῶν εἰδήσεων» καὶ τὸ μότο, «Ὁ Ἐργάτης εὑρίσκει τὸ συμφέρον του μόνον εἰς τὴν συνένωσίν του μὲ τοὺς ἄλλους ἐργάτας». Ἀπὸ τὸ φύλλο ἀρ. 37 (24 Ἀπρ. 1915) ὁ τίτλος της γίνεται «Λαὸς» χωρὶς νὰ ἀλλάξει οὔτε ὁ ὑπότιτλος οὔτε τὸ μότο. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου ὀφείλεται, ὅπως διαβάζουμε, στὸ ὅτι ἡ ἐφημερίδα γίνεται ἐπίσημο ὄργανο τοῦ νεοϊδρυμένου Ἐργατικοῦ Κέντρου Ἡρακλείου (ΕΚΗ) κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὴν ἐφημερίδα «Λαὸς» τῆς Ἀθήνας, ὀργάνου τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Ἀθηνῶν (ΕΚΑ)[3]. Εἶναι τετρασέλιδη καὶ κυκλοφορεῖ μιὰ φορὰ τὴν ἑβδομάδα σχεδὸν τακτικά, παρόλο ποὺ στὴν ἀρχὴ ἀντιμετωπίζει δυσκολίες ὡς πρὸς τὸ τυπογραφεῖο καὶ τοὺς ἀνταποκριτές[4]. Ἡ κυκλοφορία της εἶναι μικρή, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς συνεχεῖς ἐκκλήσεις γιὰ τὴν πληρωμὴ τῶν συνδρομῶν, ποὺ δημοσιεύει ἀπὸ τὸ φ. 45 (26 Ἰουν. 1915) καὶ ἑξῆς. Φαίνεται πὼς δὲν ἔφτασε ποτὲ ξανὰ τὰ 1300 φύλλα τῆς πρώτης ἡμέρας κυκλοφορίας[5]. Ἡ «Νέα Ἐφημερίς», μιὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες ἐφημερίδες τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἡ κατ' ἐξοχὴν βενιζελική, τὴν ἀποκαλεῖ «μικρὴ» ἢ «ἐφημεριδάκι», ὅπως «μικρὸν Ἐργάτην» τὴν ἀποκαλεῖ καὶ ὁ «Λαὸς» τῆς Ἀθήνας[6]. Οἱ συνεργάτες ὑπογράφουν συνήθως μὲ ψευδώνυμα ἢ ἀρχικά[7], ἐνῶ ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία της προκύπτει, ὅτι ἔχει συνδρομητὲς στὸ Ἡράκλειο, στὴν Ἀθήνα καὶ στὴν Δράμα[8].

Ἐκδότης εἶναι ὁ Ἐμμανουὴλ Κακουδάκης (1884-1968), παπλωματὰς τὸ ἐπάγγελμα, γνωστὸς κυρίως ἀπὸ τὴν δράση του ἀργότερα στὸ κίνημα τῶν Παλαιῶν Πολεμιστῶν στὴν Κρήτη καὶ ἀπὸ τὴν παράλληλη δράση του ὡς στελέχους τοῦ ΚΚΕ. Τὸ 1923 ἐξέδωσε τὴν ἐφημερίδα «Φωνὴ τοῦ Ἐφέδρου», ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ ἐφεδρικὰ ἔντυπα τῆς ἐποχῆς, ποὺ ἐκφράζει τοὺς

---

3. Τὸ ΕΚΑ ἱδρύθηκε τὸ 1910 μὲ πρωτεργάτη τὸν Σπύρο Θεοδωρόπουλο καὶ στὴ συνέχεια, τὸ 1911, ἱδρύθηκε ἡ Πανελλήνιος Ἐργατικὴ Ὁμοσπονδία (ΠΕΟ). Οἱ στόχοι τοῦ ΕΚΑ ἀναλύονται στὴν ὁμιλία τοῦ Θεοδωρόπουλου τὸν Μάρτιο τοῦ 1910, βλ. «Ἐφημερὶς τῶν ἐργατῶν», 24 Μαρτίου 1910 καὶ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1911 στὰ ἐπίσημα ἐγκαίνιά του, βλ. περιοδικὸ «Παναθήναια», τόμος ΚΓ', Ὀκτώβριος 1911-Μάρτιος 1912, 199-201. Ὁ Θεοδωρόπουλος εἶναι βασικὸς συντελεστὴς τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας τῆς ἐποχῆς καὶ βουλευτὴς τῶν Φιλελευθέρων. Ὁ «Λαὸς» τῆς Ἀθήνας κυκλοφορεῖ τὸν Μάρτιο τοῦ 1914. Γιὰ τὸ ΕΚΑ βλ. καὶ Γιάνης Κορδάτος, *Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἐργατικοῦ κινήματος*, Ἀθήνα 1972, 177-182, Ἀβραὰμ Μπεναρόγια, *Ἡ πρώτη σταδιοδρομία τοῦ ἑλληνικοῦ προλεταριάτου*, Ἀθήνα 1975, 74, καὶ Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, *Τὸ ἑλληνικὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα κατὰ τὸν πρῶτο παγκόσμιο πόλεμο*, Ἀθήνα 1978, 51-52.

4. Τὰ τρία πρῶτα φύλλα κυκλοφοροῦν μὲ κάποια ἀταξία, ὅπως καὶ τὸ φ. ἀρ. 23 (9 Ἰαν. 1915), τὸ φ. ἀρ. 34 (3 Ἀπρ. 1915) καὶ τὸ φ. ἀρ. 43 (12 Ἰουν. 1915).

5. Ἀρ. 3 (22 Αὐγ. 1914). Τὸ ἴδιο πρόβλημα εἶχαν ὅλες οἱ ἐφημερίδες τοῦ Ἡρακλείου καὶ ἀποδίδεται στὸν ἀναλφαβητισμό, στὴν πληθώρα τῶν ἐκδόσεων, στὸν μικρὸ ἀριθμὸ τῶν κατοίκων τοῦ Ἡρακλείου, στὶς δυσκολίες διανομῆς καὶ στὶς οἰκονομικές, καθὼς καὶ στὸν συναγωνισμὸ μὲ τὶς ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες, βλ. Ξεν. Παγκαλιάς, ὅ.π., 350.

6. Ἀρ. 25 (23 Ἰαν. 1915) καὶ «Ν. Ἐφημερὶς» 19 Αὐγ. 1915, «Λαὸς» 13 Σεπτ. 1914.

7. Ἀναφέρονται ἀνταποκριτὲς καὶ στὴν Ἀθήνα, βλ. ἀρ. 3 (22 Αὐγ. 1914).

8. Ἀρ. 29 (20 Φεβρ. 1915), ἀρ. 50 (31 Ἰουλ. 1915).

πολεμιστές, οἱ ὁποῖοι ἦσαν ὑπὸ τὴν ἐπιρροὴ τοῦ ΚΚΕ στὸ Ἡράκλειο[9].

Συντάκτης τῆς ἐφημερίδας καὶ συγγραφέας, ὅπως φαίνεται, τῶν περισσοτέρων ἄρθρων της, εἶναι ὁ δικηγόρος Ἀριστείδης Ἀ. Κόντος (τὸ πραγματικό του ὄνομα ἦταν Χαρωνιτάκης). Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι οἱ ἐπιθέσεις, ποὺ δέχεται ἡ ἐφημερίδα στρέφονται συνήθως προσωπικὰ ἐναντίον του, ἐνῶ ἡ ἀπουσία του προκαλεῖ προβλήματα στὴν τακτικὴ ἔκδοση τῆς ἐφημερίδας[10].

Ἡ ἔκδοση διακόπτεται ὁριστικὰ στὸ φ. ἀρ. 56 (12 Σεπτ. 1915) ἐξ αἰτίας τῆς γενικῆς ἐπιτράτευσης, ποὺ κήρυξε ἡ Ἑλλάδα, μετὰ τὴν συμφωνία τῶν Κεντρικῶν Δυνάμεων μὲ τὴν Βουλγαρία. Καλοῦνται νὰ ὑπηρετήσουν ἀπὸ τὴν Κρήτη ὅλες οἱ ἡλικίες καὶ φυσικὰ ὁ ἐκδότης καὶ ὁ συντάκτης τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ»[11].

Ἔναυσμα γιὰ τὴν ἔκδοση τῆς ἐφημερίδας ἀποτελεῖ ἡ ψήφιση τοῦ νόμου 281/1914, ὁ ὁποῖος ἐκσυγχρονίζει τὴν λειτουργία τῶν σωματείων ἐπιβάλλοντας τὴν διάκριση ἐπαγγελματικῶν καὶ ἀλληλοβοηθητικῶν σωματείων καὶ ἀπαγορεύοντας τὴν συνύπαρξη ἐργοδοτῶν καὶ ἐργατῶν στὸ ἴδιο σωματεῖο, καὶ

---

9. Καὶ αὐτῆς τῆς ἐφημερίδας τὸ μοναδικὸ ἀπὸ ὅσο γνωρίζω σῶμα ἔχει ὁ Στ. Σπανάκης. Καταγράφεται ἐπίσης στό: Ξεν. Παγκαλιάς, ὅ.π., 359. Γιὰ τὴν δράση του Κακουδάκη ἐκτὸς ἀπὸ τὴν «Φωνὴ τοῦ Ἐφέδρου», βλ. Γιώργης Πικρὸς (παρουσίαση - ἐνημερωτικὰ σχόλια), *Καλπάκι Φυλακὲς - Ξερονήσια [τὸ μαρτύριο ἑνὸς λαοῦ] 1924-1925*, Ἀθήνα 1978, 318-320 καὶ Δημήτρης Βλαντᾶς, *Βασανιστικὴ πορεία 1915-1940*, Α', Ἀθήνα 1985, 151-154. Ὁ Βασιλάκις στὴν γραπτή του ἀφήγηση, ποὺ ἔχει τὸν τίτλο, Ο ΕΡΓΑΤΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΟ ΗΡΑΚΛΕΙΟ 1914-1915, καὶ εἶναι γραμμένη λίγο μετὰ τὴν μεταπολίτευση, διατηρεῖ οὐσιαστικὰ στὴ μνήμη του ὄχι τὴν περίοδο ποὺ ὑποτίθεται πὼς περιγράφει, ἀλλὰ αὐτὴ τῶν Παλαιῶν Πολεμιστῶν. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὸν Στ. Σπανάκη, μὲ τὸν ὁποῖο συζήτησα. Τὸ γεγονὸς δὲν ἐξηγεῖται μόνο ἀπὸ τὴ νεαρότερη ἡλικία τους ἀλλὰ σημαίνει ἐπίσης, ὅτι ἡ μετέπειτα δραστηριότητα τοῦ Κακουδάκη εἶναι ἐκείνη, ποὺ καθιστᾶ ἐνδιαφέρον τὸ παρελθόν του καὶ ὅτι οἱ δύο περίοδοι τῆς ζωῆς του καὶ κυρίως οἱ δύο φάσεις τοῦ «ἐργατικοῦ κινήματος» δὲν ἀποτελοῦν συνέχεια στὴ συνείδηση τῶν συντρόφων του.

10. Στὸ φ. ἀρ. 25 (23 Ἰαν. 1915) μαθαίνουμε, ὅτι παίρνει τὴν ἄδεια τῆς δικηγορίας. Γνωρίζοντας, ὅτι ἔχει πάρει τὸ πτυχίο του τὸ ἀκαδημαϊκὸ ἔτος 1913-1914 (βλ. *Ἐθνικὸν καὶ Καποδιστριακὸν Πανεπιστήμιον. Τὰ κατὰ τὴν πρυτανείαν Γεωργίου Ι. Δέρβου πρυτανεύσαντος κατὰ τὸ ἀκαδημαϊκὸν ἔτος 1913-1914*, Ἀθῆναι 1915, 110), μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε, ὅτι στὸ διάστημα τῆς φοίτησής του παρακολούθησε τὴν ἵδρυση καὶ τὶς δραστηριότητες τοῦ ΕΚΑ τουλάχιστον ὡς ἀναγνώστης τῶν ἐντύπων ποὺ δημοσίευαν τὴν δράση του («Ἐφημερὶς τῶν ἐργατῶν», «Παναθήναια» κτλ.). Ἀπὸ τὶς ἀντιδικίες μεταξὺ τῶν δύο ἐφημερίδων βλ. χαρακτηριστικὰ τὴν «Ν. Ἐφημερίδα» τῆς 1 Ἰουλ. 1915: «Μπράβο κύριε Δικηγόρε! Καλὰ τὰ καταφέρνεις ποῦ νὰ μὴ βασκαθῇς!» Βλ. παρακάτω. Δὲν μπόρεσα νὰ συγκεντρώσω περισσότερες πληροφορίες γι' αὐτόν.

11. Ἡ εἴδηση δημοσιεύεται σὲ ὅλες τὶς ἐφημερίδες. Στὴν «Ν. Ἐφημερίδα» μάλιστα διαβάζουμε τὴν ἴδια μέρα: «Λόγῳ τῆς γενικῆς ἐπιστρατεύσεως ἥτις συμπεριλαμβάνει ὁλόκληρον τὸ προσωπικὸν τοῦ Τυπογραφείου καὶ τῆς συντάξεως τῆς Ν. Ἐφημερίδος, αὕτη θὰ ἐκδοθῇ σήμερον κατά τι ἐλλειπὴς εἰς τὴν ὕλην». Γιὰ τὴν πρόσκληση ὅλων τῶν ἡλικιῶν στὴν Κρήτη βλ. «Ν. Ἐφημερὶς» 7 Ὀκτ. 1915. Ὁ «Ἐργάτης-Λαός» ἄλλωστε δὲν θὰ ἀπασχολήσει ξανὰ τὴ φανατικὴ ἀντίπαλό της, τὴ «Ν. Ἐφημερίδα».

ἡ ἐπιρροὴ ποὺ δέχεται ἡ ἐκδοτική της ὁμάδα ἀπὸ τὸ ΕΚΑ καὶ τὴν ἐφημερίδα «Λαὸς» τῆς Ἀθήνας[12].

Συνδετικὸς κρίκος ἀνάμεσα στὴν ἐφημερίδα καὶ τὸ ΕΚΑ φαίνεται πὼς εἶναι στὴν ἀρχὴ ἕνα ἐργατικὸ σωματεῖο· ὁ «Λαὸς» τῆς Ἀθήνας ἀσχολεῖται γιὰ πρώτη φορὰ μὲ τὰ σωματεῖα τοῦ Ἡρακλείου δημοσιεύοντας στὶς 14 Ἰουνίου 1914 ἀνταπόκριση γιὰ τὶς δραστηριότητες τοῦ σωματείου τῶν ἐργατῶν ξυλουργῶν, πρὶν ἀκόμη κυκλοφορήσει ὁ «Ἐργάτης-Λαός». Στὸ ἴδιο φύλλο δηλώνεται, ὅτι: «δημοσιεύονται εἰς τὸν "Λαὸν"» νέα μόνον ἐκείνων τῶν σωματείων ποὺ εἶνε μέτοχοι τῆς "Συνεργατικῆς Ἐκδοτικῆς Ἑταιρίας" —ἡ ὁποία ἐξέδιδε τὸν "Λαὸ"— ποὺ εἶνε συνδρομηταὶ τὰ μέλη τοῦ συμβουλίου τουλάχιστον, ποὺ διαθέτουν φύλλα καὶ ἐν γένει ἐνδιαφέρονται διὰ τὸν "Λαόν"»[13]. Τὸ συγκεκριμένο σωματεῖο λοιπὸν βρισκόταν ἤδη σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν «Λαὸ» τῆς Ἀθήνας. Τὸ ἴδιο σωματεῖο εἶναι αὐτὸ ποὺ προβάλλει, ὡς ἰδιαίτερα ἀποτελεσματικὸ ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» στὸ πρῶτο του κιόλας φύλλο. Ἡ ἄμεση σχέση ὅμως μεταξὺ τῆς ἀθηναϊκῆς καὶ τῆς κρητικῆς ἐφημερίδας ἀρχίζει τὸν Σεπτέμβριο, ὅταν ἡ δεύτερη ἀναφέρει ὡς πρότυπο γιὰ τοὺς ἐργάτες τοῦ Ἡρακλείου τὴν Πανελλήνιο Ἐργατικὴ Ὁμοσπονδία (ΠΕΟ)[14], καὶ ἀμέσως ἀκολουθεῖ ἡ παρουσίαση τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» ἀπὸ τὸν «Λαό»: «Ἄλλο δεῖγμα ὅτι αἱ νέαι ἐπαρχίαι θὰ μᾶς ξεπεράσουν εἰς πολλὰ ζητήματα, εἶνε καὶ μία ἐφημεριδοῦλα μὲ τὸν τίμιον καὶ ταπεινὸν τίτλον "Ἐργάτης"»[15]. Ἡ ἐπαφὴ συνεχίζεται στενὴ καὶ μὲ τὸ ΕΚΑ· ἡ Ἐκτελεστικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ τελευταίου συγχαίρει τὴν ἐφημερίδα γιὰ τὴν ἔκδοσή της, τῆς δίνει κατευθύνσεις γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν, τῆς στέλνει ἀντίτυπο τοῦ καταστατικοῦ τῆς ΠΕΟ, γιὰ νὰ τὸ ἀντιγράψουν τὰ ἐπαγγελματικὰ σωματεῖα, ἐνῶ προτείνει τὴν ἵδρυση ἐργατικοῦ κέντρου μὲ ὀργανωτικὸ πρότυπο τὸ ΕΚΑ[16].

Ἡ σχέση τοῦ ΕΚΑ μὲ τὰ ἐπαρχιακὰ ἐργατικὰ κέντρα καὶ σωματεῖα εἶναι μεγάλη καὶ τὴν ἔχει διακηρύξει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς λειτουργίας του ὁ ἱδρυτής του Σπύρος Θεοδωρόπουλος: «Καὶ ὀργανώνομεν, ὀργανώνομεν ἀκούραστα, στρατολογοῦντες ἀπὸ τὰς ἀσυντάκτους τάξεις τῶν ἐργατῶν, παρέχοντες συμβουλὰς καὶ ὑποδείγματα εἰς τοὺς ἐκτὸς τῶν Ἀθηνῶν»[17]. Ἐπηρεάζει (ἢ καθοδηγεῖ;) τὸ Ἐργατικὸ Κέντρο Χανίων (ΕΚΧ), ἤδη πρὶν ἀρχίσουν παρόμοιες κινήσεις στὸ

12. Ἡ ἐφημερίδα «Λαὸς» τῆς Ἀθήνας προσφέρει ἀρκετὲς πληροφορίες σχετικὰ μὲ τὸ θέμα, μόνο ὅμως ὡς τὸ τέλος τοῦ 1914. Τὸ τελευταῖο σωζόμενο φύλλο του εἶναι τῆς 20 Δεκεμβρίου 1914.

13. Βλ. καὶ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ν. Σαλλούστρου, προέδρου τοῦ σωματείου στὶς 23 Αὐγ. 1914.

14. Βλ. τὴ σημείωση 3.

15. Σ' αὐτὸ τὸ φύλλο ὁ «Λαὸς» ἀναδημοσιεύει εἰδήσεις γιὰ τὰ σωματεῖα τῶν ξυλουργῶν καὶ τῶν ὑποδηματοποιῶν ἀπὸ τὸ πρῶτο φύλλο τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ».

16. Ἀρ. 14 (7 Νοεμ. 1914).

17. Ἀναφέρεται στὴν ὁμιλία του στὰ ἐγκαίνια τοῦ ΕΚΑ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1911, βλ. «Παναθήναια», ὅ.π., 200.

Ἡράκλειο καί, ὅπως θὰ δοῦμε, τὸ ἴδιο θὰ συμβεῖ μὲ τὸ ἐργατικὸ κέντρο Ἡρακλείου (ΕΚΗ)[18]. Χαρακτηριστικὴ γιὰ τὴν σχέση ΕΚΗ - «Ἐργάτη-Λαοῦ» μὲ τὸ ΕΚΑ εἶναι ἡ ἀντίδραση τῆς ἐφημερίδας στὴν δημοσίευση τοῦ κειμένου τοῦ Πλάτωνος Δρακούλη, μὲ τὸ ὁποῖο ὑποστηρίζεται ἡ ἔξοδος τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο: «ἐὰν τὸ φιλοπόλεμον αὐτὸ μανιφέστον προήρχετο ἀπὸ τὰς ἐν Ἑλλάδι ἐργατικὰς τάξεις, ἢ ὁπωςδήποτε αὗται εἶχον σχέσιν μὲ τοὺς συντάκτας αὐτοῦ, οἱ ἐνταῦθα ἐργάται θὰ ἐλάμβανον γνῶσιν τοῦ μανιφέστου τούτου ὄχι διὰ τοῦ ἐντύπου ὅπερ καλεῖται, "Νέα Ἐφημερίς", ἀλλά δι' ἀποστολῆς ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις μεγίστου Ἐργατικοῦ Κέντρου εἰς τὸ Ἐργατικὸν Κέντρον Ἡρακλείου ἀντιτύπων τοῦ μανιφέστου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἔγινε»[19].

Ἐξ ἄλλου ἡ ἐφημερίδα ἐκτὸς ἀπὸ ἄρθρα τοῦ «Λαοῦ», ἀναδημοσιεύει καὶ κείμενα τοῦ Θεοδωρόπουλου, εἴτε νομοθετικὰ εἴτε ἄλλα[20] ἐκφράζοντας μάλιστα τὴν ἐμπιστοσύνη της πρὸς τὸ πρόσωπό του: «Εἴμεθα βέβαιοι ὅτι οἱ ἐργάται ἐκεῖνοι, οἵτινες κατεψήφισαν τὸν κ. Θεοδωρόπουλον ταχέως θὰ συναισθανθοῦν τὸ μέγα ἀδίκημα, ὅπερ διέπραξαν καί ὅπερ ἀντανακλᾷ κατὰ τῶν ἰδίων διότι καταψηφίσαντες τὸν μόνον εἰλικρινῆ ἀντιπρόσωπόν των εἶναι ὡς ἐὰν ἔπληξαν ἑαυτούς»[21].

Ἡ ἐφημερίδα, λοιπόν, προσπαθεῖ νὰ λειτουργήσει ὡς ἀγωγὸς τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν δραστηριοτήτων τοῦ ΕΚΑ· τὰ γραφεῖα της εἶναι κέντρο συζητήσεων γιὰ τὸ ἐργατικὸ ζήτημα, πολλοὶ διατυπώνουν τὴν διαμαρτυρία τους ἐκεῖ[22], προμηθεύονται τὸ καταστατικὸ βάσει τοῦ ὁποίου θὰ συντάξουν αὐτὸ τοῦ δικοῦ τους σωματείου[23] καὶ τελικὰ τὸ ΕΚΗ θὰ ἱδρυθεῖ μὲ τὴν πρωτοβουλία τῶν ἀνθρώπων, ποὺ διευθύνουν τὸν «Ἐργάτη-Λαό», ὅπως θὰ δοῦμε παρακάτω.

Βασικὸ ἀντικείμενο τῶν ἄρθρων τῆς ἐφημερίδας εἶναι συνεπῶς τὸ ἐργατικὸ ζήτημα. Τέσσερεις μέρες πρὶν ἔχει ξεσπάσει ὁ πρῶτος Παγκόσμιος Πόλεμος[24]·

---

18. Στὸ καταστατικὸ τοῦ μελλοντικοῦ ἐργατικοῦ κέντρου στὸ Ἡράκλειο τὸ ΕΚΑ συνιστᾶ νὰ περιληφθοῦν τὰ ἑξῆς: «νὰ δημοσιοποιηθοῦν τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς ἵνα γίνουν τὰ ἐκ τῆς ἐργασίας ἀγαθὰ ἀποκλειστικὴ ἀπολαυὴ τῶν παραγωγῶν των καὶ νὰ καταπαύσῃ ἡ ἐκμετάλλευσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν ὅμοιόν του», βλ. ἀρ. 14 (7 Νοεμβρίου 1914). Τὸ ἀπόσπασμα περιέχεται αὐτούσιο στὸ καταστατικὸ τοῦ ΕΚΧ, βλ. Στρατῆς Παπαμανουσάκης, *Τὸ ἐργατικὸ ξύπνημα στὰ Χανιά*, Ἀθήνα 1977, 30. Ὁ Γιαννιὸς ἐξ ἄλλου ἐπιτιθέμενος κατὰ τοῦ ΕΚΑ ἀναφέρει, πὼς οἱ ἐργάτες στὴν Ἑλλάδα γνωρίζουν μόνο τὸ ΕΚΑ, βλ. Νίκος Γιαννιός, *Ὁ σοσιαλισμὸς τοῦ Κράτους*, ἐκδ. Σοσιαλιστικοῦ Κέντρου, Ἀθήνα 1914, 5-6, 28.

19. Ἀρ. 53 (22 Αὐγ. 1915).

20. Ἀρ. 19 (12 Δεκ. 1914), ἀρ. 20 (19 Δεκ. 1914), ἀρ. 22 (31 Δεκ. 1914), ἀρ. 23 (9 Ἰαν. 1915), ἀρ. 24 (16 Ἰαν. 1915), ἀρ. 25 (23 Ἰαν. 1915).

21. Ἀρ. 43 (12 Ἰουν. 1915). Ἀναφέρεται στὶς ἐκλογὲς τοῦ Μαΐου τοῦ 1915.

22. Ἀρ. 38 (1 Μαΐου 1915).

23. Ἀρ. 11 (17 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 20 (19 Δεκ. 1914).

24. Τὸ πρῶτο φύλλο τῆς ἐφημερίδας κυκλοφορεῖ στὶς 26 Ἰουλίου 1914 σύμφωνα μὲ τὸ παλαιὸ ἡμερολόγιο, δηλαδὴ 8 Αὐγούστου 1914 σύμφωνα μὲ τὸ νέο ἡμερολόγιο. Ὁ πόλεμος ξέσπασε στὶς 4 Αὐγούστου.

ἡ εὔλογη εὐαισθησία τῶν Κρητικῶν σχετικὰ μὲ τὸ ἐθνικὸ ζήτημα (μόλις πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ ἐνσωματώθηκαν στὴν Ἑλλάδα) ἀλλὰ καὶ οἱ σοσιαλιστικὲς ἐπιρροὲς τῶν συντελεστῶν τῆς ἐφημερίδας, κάνουν τὸ θέμα τοῦ πολέμου δεύτερο κύριο ἀντικείμενό της.

Στὸ πρόγραμμά της, ποὺ δημοσιεύεται στὸ πρῶτο φύλλο, ὅμως ἀναφέρει ἐπίσης τὰ ἑξῆς: «Ἀλλὰ ἡ ἐφημερὶς ἡμῶν δὲν θὰ παραλείψῃ ἀπὸ τοῦ νὰ ἀσκῇ καὶ γενικώτερον ἔλεγχον ἐπὶ τῶν πράξεων τῆς κυβερνήσεως καὶ τῶν Ἀρχῶν τασσομένη εἰλικρινῶς εἰς τὸ πλευρὸν ἀμφοτέρων, ὁσάκις εἰς τὰς πράξεις καὶ ἀποφάσεις αὐτῶν διαβλέπει τὸ συμφέρον τῆς χώρας· [...] Ἀλλ' ἐκτὸς τῶν ἐργατικῶν ζητημάτων ἅτινα κυρίως καὶ κατὰ πρῶτον λόγον θὰ ἀπασχολήσουν τὸν "Ἐργάτην", ἡ ἐφημερὶς ἡμῶν θὰ ἀσχοληθῇ καὶ μὲ ζητήματα τοπικά, γεωργικά, συγκοινωνιακά, φιλολογικὰ καὶ ἐπιστημονικά».

Πράγματι ἡ ἐφημερίδα θίγει ζητήματα ἀγροτικῆς οἰκονομίας σχετικὰ μὲ τὴ σταφίδα π.χ., ἐπικροτεῖ τὴν ἵδρυση γεωργικῶν τραπεζῶν, προωθεῖ τὰ μαθήματα μελισσοκομίας, ποὺ πρόκειται νὰ γίνουν, καὶ τέλος προβάλλει τὴν ἵδρυση καὶ τὶς δυνατότητες τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν[25]. Ἀσχολεῖται σὲ κάθε φύλλο μὲ θέματα ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὸν ἐκσυγχρονισμὸ τῆς πόλης, τὴν καθαριότητα, τὴν ὑγιεινή, τὶς συγκοινωνίες, τὰ δημοτικὰ ἔργα, τὴν ὕδρευση· τὴν ἀπασχολεῖ ἐπίσης ἡ τοπικὴ δημόσια ἀσφάλεια[26], καὶ προωθεῖ κάθε δραστηριότητα, ποὺ ἔχει σχέση μὲ τὴν μὴ θεσμοθετημένη ἐκπαίδευση καὶ ἰδιαίτερα τὴν πρακτική[27]. Τὸ πρίσμα μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο βλέπει τὰ τοπικὰ θέματα δὲν διαφέρει ἀπὸ αὐτὸ τῶν ἄλλων τοπικῶν ἐφημερίδων· ὁ ἔντονος τοπικὸς πατριωτισμὸς ἀποτελεῖ κοινὸ στοιχεῖο ὅλων.

Στὰ περιεχόμενά της περιλαμβάνονται ἐπίσης ἐπιστημονικὰ περίεργα, φιλοσοφικὰ ἢ μεταφυσικὰ δοκίμια, ἀγγελίες, χρονογραφήματα καὶ λογοτεχνία σὲ συνέχειες[28]. Τέλος, προβάλλει μιὰ δημοσιογραφικὴ δεοντολογία, τὴν ὁποία θε-

---

25. Ἀρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914), ἀρ. 36 (17 Ἀπρ. 1915), ἀρ. 42 (29 Μαΐου 1915) (σταφίδα), ἀρ. 17 (28 Νοεμ. 1914) (γεωργικὲς τράπεζες), ἀρ. 38 (1 Μαΐου 1915), ἀρ. 52 (14 Αὐγ. 1915), ἀρ. 53 (22 Αὐγ. 1915) (μαθήματα μελισσοκομίας), ἀρ. 26 (30 Ἰαν. 1915), ἀρ. 29 (20 Φεβρ. 1915), ἀρ. 30 (27 Φεβρ. 1915), ἀρ. 31 (6 Μαρτ. 1915), ἀρ. 33 (20 Μαρτ. 1915) (γεωργικοὶ συνεταιρισμοί). Δημοσιεύει ἐπίσης τὴν αἰτιολογικὴ ἔκθεση τοῦ σχετικοῦ νομοσχεδίου σὲ συνέχειες ἀπὸ τὸν ἀρ. 36 (17 Ἀπρ. 1915) ὡς τὸν ἀρ. 55 (5 Σεπτ. 1915) καὶ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὸ φυλλάδιο τοῦ Σπ. Θεοδωρόπουλου μὲ τὸν τίτλο *Γεωργοὶ ὀργανωθῆτε*, ἀρ. 27 (6 Φεβρ. 1915).

26. Ἀρ. 2 (8 Αὐγ. 1914), ἀρ. 4 (29 Αὐγ. 1914), ἀρ. 6 (12 Σεπτ. 1914), 42 (29 Μαΐου 1915), ἀρ. 47 (11 Ἰουλ. 1915).

27. Προβάλλει τὰ ἑξῆς θέματα: Βυζαντινὴ Μουσικὴ Σχολὴ ἀρ. 12 (24 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 44 (19 Ἰουν. 1915), πρόγραμμα μαθημάτων Μουσικοῦ Συλλόγου ἀρ. 6 (12 Σεπτ. 1914), ἀρ. 27 (6 Φεβρ. 1915), μαθήματα Ἰταλικῶν ἀρ. 24 (16 Ἰαν. 1915), ἀρ. 26 (30 Ἰαν. 1915), μαθήματα λογιστικῆς ἀρ. 39 (8 Μαΐου 1915), ἀρ. 41 (21 Μαΐου 1915), ἀρ. 44 (19 Ἰουν. 1915), μελλοντικὴ ἵδρυση Ἐμπορικῆς Σχολῆς ἀρ. 53 (22 Αὐγ. 1915).

28. Δημοσιεύει π.χ. καθ' ὅλη τὴν διάρκεια σχεδὸν τῆς κυκλοφορίας της τὴν «Ἱστορία τῆς

ωρεῖ συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ «σύγχρονου» λόγου, ποὺ θέλει νὰ ἐκφράσει· δὲν θὰ καταγγέλλει, πρὶν ἐλέγξει τὰ στοιχεῖα, δὲν θὰ ὑπηρετεῖ κόμματα, ἐνῶ θὰ θίγει τὰ κακῶς κείμενα, ὅπου καὶ ἂν τὰ ἐντοπίζει[29].

Γιὰ τὴν ποικιλία τῶν θεμάτων δέχεται κριτικὴ ἀπὸ τὸν «Λαὸ» τῆς Ἀθήνας: «Ἀλλὰ τί θέλει τὰ παραγεμίσματα τὰ ἄσχετα μὲ τὸν ἐργατικὸν ἀγῶνα; Μία μικρὴ ἀβαρία, θὰ κάμη ἀξιοσύστατον τὸν μικρὸν "Ἐργάτην"»[30].

Ἡ κατανομὴ τῶν περιεχομένων δὲν εἶναι ἡ ἴδια σὲ ὅλα τὰ φύλλα οὔτε οἱ στῆλες μόνιμες. Τὸ κύριο βάρος ἔχει πάντως ἡ πρώτη σελίδα, ὅπου ὑπάρχει τὸ κύριο ἄρθρο, ἀναφερόμενο εἴτε σὲ θέματα ἐργατικῆς πολιτικῆς, εἴτε στὸν πόλεμο εἴτε σὲ τοπικὰ θέματα, καὶ ἡ τρίτη σελίδα, ὅπου πάντα σχεδὸν δημοσιεύεται ἄρθρο ἢ μελέτη γιὰ τὸ ἐργατικὸ ζήτημα.

Προσπάθειες γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν. Ἡ πραγματικότητα καὶ οἱ εὐσεβεῖς πόθοι

Ἐπειδὴ τὴν μεγαλύτερη ἔκταση καταλαμβάνει στὴν ἐφημερίδα τὸ ἐργατικὸ ζήτημα, δίνεται ἡ δυνατότητα νὰ παρακολουθήσουμε κάποια στοιχεῖα τῆς λειτουργίας τῶν σωματείων, τὶς διεκδικητικές τους δραστηριότητες, τὴν ἵδρυση τοῦ ΕΚΗ καὶ τὶς ἀντιστάσεις, ποὺ προβάλλονται στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου 281. Εἶναι εὐνόητο, ὅτι ἡ ὀπτικὴ γωνία, ὑπὸ τὴν ὁποία βλέπει τὰ σχετικὰ θέματα ἡ ἐφημερίδα, εἶναι αὐτὴ τοῦ «στρατευμένου» καὶ ὄχι τοῦ ἀδιάφορου παρατηρητῆ καὶ κατὰ συνέπεια ἡ ὁποιαδήποτε πληροφορία παρουσιάζεται σχολιασμένη ἀναλόγως.

Ὡς πρὸς τὴν ἐπαγγελματικὴ ὀργάνωση, ἐκτὸς ἀπὸ τὰ ἤδη ὑπάρχοντα σωματεῖα, τὰ μόνα νέα ποὺ ἱδρύονται στὸ διάστημα κατὰ τὸ ὁποῖο κυκλοφορεῖ ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» μὲ τὴν ὥθηση τοῦ νόμου 281 εἶναι τῶν λεμβούχων καὶ τῶν λιμενεργατῶν[31]. Ἡ συντριπτικὴ πλειοψηφία τῶν σωματείων, ποὺ δροῦν τὴν περίοδο αὐτὴ ἔχουν ἱδρυθεῖ πρὶν μιὰ δεκαετία περίπου καὶ ἁπλῶς ἀνασυγκροτοῦνται βάσει τοῦ νέου νόμου. Ὑπάρχουν ἐξάλλου ἐπαγγελματικὲς ὁμάδες, οἱ ὁποῖες δὲν ἔχουν συγκροτήσει σωματεῖο καὶ ἡ ἐφημερίδα προπαγανδίζει τὸν συνασπισμό τους· πρόκειται γιὰ τοὺς ἐργάτες σιδηρουργούς, τοὺς βαρελοποιούς, τοὺς ράφτες «εὐρωπαϊκῶν καὶ κρητικῶν ἐνδυμάτων», τοὺς ἐργάτες «διαφόρων ἐνταῦθα βιομηχανικῶν ἐργοστασίων», τοὺς κηπουρούς, τοὺς βυρσοδέψες καὶ τοὺς ὑπαλλήλους «διαφόρων καταστημάτων»[32], τοὺς τυπογράφους[33], τοὺς

Μανὸν Λεσκὸ» τοῦ Abbè Prevost καὶ ἀπὸ τὸ προτελευταῖο της φύλλο ἀρχίζει νὰ δημοσιεύει τὸν «Ἔρωτα τοῦ Βασιλέως» τοῦ Marcel Priollet.

29. Ἀρ. 7 (19 Σεπτ. 1914) ἀρ. 25 (23 Ἰαν. 1915), ἀρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914) ἀντίστοιχα.

30. «Λαὸς» 13 Σεπτ. 1914.

31. Ἀρ. 48 (18 Ἰουλ. 1915), ἀρ. 52 (14 Αὐγ. 1915). Τὸ δεύτερο γίνεται ὡς ἀντίδραση στὸ ἤδη ὑπάρχον σωματεῖο ἐργατῶν λιμένος καὶ διαλύεται ἀμέσως μετὰ τὴν ἵδρυσή του.

32. Ἀρ. 20 (19 Δεκ. 1914), γιὰ τοὺς ραπτεργάτες βλ. καὶ ἀρ. 24 (16 Ἰαν. 1915).

33. Ἀρ. 11 (17 Ὀκτ. 1914).

ἐργάτες καὶ ὑπαλλήλους καφενείων, ξενοδοχείων, ἑστιατορίων καὶ ζαχαροπλαστείων[34] καὶ τοὺς ἐκπαιδευτικούς[35].

Ἡ συμμετοχὴ τῶν ἐργατῶν πάντως στὰ ὑπάρχοντα σωματεῖα δὲν θεωρεῖται ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα ἱκανοποιητική· μολονότι π.χ. οἱ τεχνίτες ξυλουργοὶ εἶναι 150, ὀργανωμένοι εἶναι μόνο οἱ 30, ἐνῶ ἀναφέρεται καὶ σὲ προσωπικοὺς ἀνταγωνισμούς, ποὺ ἐμποδίζουν τὴν ἕνταξη τῶν ἐργατῶν-τεχνιτῶν σὲ σωματεῖα[36]. Ὡς πρὸς τὴν διοίκησή τους, πολλὰ ἔχουν πρόεδρο ἢ ἐπίτιμο πρόεδρο κάποιον δικηγόρο ἢ κάποιο ἄλλο ἐπιφανὲς μέλος τῆς κοινωνίας, πράγμα ποὺ ὑποδεικνύει τὴν ἀνάγκη τους γιὰ προστασία καὶ ἀποκαλύπτει ἴσως τὴν ἀνασφάλειά τους· τὸν ρόλο αὐτὸ παίζει συχνὰ ὁ συντάκτης τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ», Ἀ. Κόντος[37].

Τὰ σωματεῖα, καὶ δὲν δείχνει νὰ διαφωνεῖ σ' αὐτὸ ἡ ἐφημερίδα, ἔχουν στόχο τὴν προστασία τοῦ ἐπαγγέλματος μᾶλλον παρὰ τὴν διεκδίκηση καλυτέρων συνθηκῶν ἐργασίας[38]. Διατηροῦν ἐπίσης κατὰ κανόνα τὴν συνήθεια τοῦ προστάτη ἁγίου. Ἡ γιορτὴ τοῦ συνδέσμου τῶν κτιστῶν π.χ. περιγράφεται ὡς ἑξῆς: «Τὴν προπαρελθοῦσαν Κυριακὴν ἑορτὴν τῆς Πεντηκοστῆς ἐώρτασε τὴν ἐπέτειόν του ὁ ἐνταῦθα σύνδεσμος τῶν ἐργατῶν κτιστῶν, ἀνήκων εἰς τὴν δύναμιν τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Ἡρακλείου. Μετὰ τὸ πέρας τῆς θείας λειτουργίας ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἁγίου Μηνᾶ καὶ τὴν εὐλογίαν τῶν ἄρτων, τὰ μέλη τοῦ συνδέσμου μὲ τὴν σημαίαν των ἐπὶ κεφαλῆς μετέβησαν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐξ αὐτῶν κ. Λυράκη, ὁ ὁποῖος παρέλαβε τὴν Εἰκόνα. Τὸν κ. Λυράκην μετέβησαν ἐπίσης καὶ ἐχαιρέτισαν καὶ οἱ ἀπαρτίζοντες τὴν Ἐκτελεστικὴν Ἐπιτροπὴν τοῦ Κέντρου μετὰ τοῦ Ἐπιτίμου Προέδρου των»[39].

Τὰ «παραδοσιακὰ» στοιχεῖα συνυπάρχουν μὲ τὰ «σύγχρονα»· τὰ σωματεῖα προβάλλουν δηλαδὴ καὶ διεκδικητικοὺς στόχους[40]. Ὡς πρὸς τὴν διεκδικητική

34. Ἀρ. 22 (31 Δεκ. 1914).

35. Ἀρ. 17 (28 Νοεμ. 1914), 25 (23 Ἰαν. 1915).

36. Ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914). Βλ. καὶ ἀρ. 20 (19 Δεκ. 1914): «Τὰ ὑπάρχοντα σωματεῖα δὲν ἀριθμοῦν ὡς μέλη καὶ πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς εἰς τὴν αὐτὴν βιοτεχνικὴν τάξιν ἀνήκοντας ἐργάτας», ἐπίσης ἀρ. 18 (5 Δεκ. 1914), ἀρ. 48 (18 Ἰουλ. 1915).

37. Ὁ ἐκδότης τῆς «Ν. Ἐφημερίδας» εἶναι πρόεδρος τῶν καπνεργατῶν [ἀρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914)] καὶ ἀργότερα ἐπίτιμος πρόεδρος [ἀρ. 31 (6 Μαρτ. 1915)], ἐνῶ ὁ Ἀριστείδης Κόντος εἶναι ἐπίτιμος πρόεδρος στὸν σύνδεσμο ἐργατῶν κτιστῶν [ἀρ. 29 (20 Φεβρ. 1915)] καὶ στὸ ΕΚΗ, ὅπου συμμετέχει καὶ ὁ Κακουδάκης ὡς ἐπίτιμο μέλος, ὅπως θὰ δοῦμε. Γιὰ τὰ ἐπίτιμα μέλη ποὺ δὲν ἔχουν τὴν ἐπαγγελματικὴ ἰδιότητα τῶν κανονικῶν μελῶν βλ. Χαρίλαος Γ. Γκοῦτος, *Ὁ συνδικαλισμὸς στὸ ἑλληνικὸ κράτος 1834-1914*, τ. Α΄, Ἀθήνα 1988, 183-184.

38. Ἔτσι οἱ ἐργάτες λιμένος διαμαρτύρονται γιατὶ προσλαμβάνονται ἐργάτες ποὺ δὲν εἶναι μέλη τοῦ σωματείου [ἀρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914)], ἐνῶ οἱ καπνεργάτες γιὰ τὸν ἴδιο λόγο ἐξαγγέλλουν ἀπεργία [ἀρ. 5 (5 Σεπτ. 1914)].

39. Ἀρ. 41 (21 Μαΐου 1915). Βλ. καὶ ἀρ. 45 (26 Ἰουν. 1915), ἀρ. 46 (3 Ἰουλ. 1915). Τὸ θέμα θίγεται στό: Γιῶργος Φ. Κουκουλές, *ὅ.π.*, 135 (σημ.). Πρβ. καὶ «Λαὸς» (24 Μαΐου 1914).

40. Σύμφωνα μὲ τὸν παλαιὸ Ποινικὸ Νόμο τοῦ 1899 ἡ ἀπεργία ἦταν ἀπαγορευμένη στὴν

τους δραστηριότητα τὰ πιὸ ἀποτελεσματικὰ σωματεῖα στὸ Ἡράκλειο εἶναι τῶν τεχνιτῶν ξυλουργῶν καὶ τῶν ἐργατῶν ὑποδηματοποιῶν, τὰ ὁποῖα μετὰ ἀπὸ συνεννοήσεις μὲ τοὺς καταστηματάρχες κερδίζουν τὴν μείωση τῶν ὡρῶν ἐργασίας καὶ τὴν αὔξηση τοῦ ἡμερομισθίου. Δὲν εἶναι τυχαῖο, ὅτι τὰ δύο σωματεῖα προβάλλονται ἀπὸ τὸν «Λαό» τῆς Ἀθήνας[41].

Εἶναι χαρακτηριστικὴ πάντως γιὰ τὸ εἶδος τῶν διεκδικήσεων ἡ πρόταση τοῦ σωματείου τῶν τεχνιτῶν ξυλουργῶν πρὸς τοὺς καταστηματάρχες μὲ τὴν εὐκαιρία τοῦ νόμου 281 νὰ ἱδρύσουν καὶ αὐτοὶ σωματεῖο καὶ νὰ διακανονίσουν μεταξύ τους τὶς τιμὲς σὲ τέτοιο ὕψος, ὥστε νὰ πάψει ὁ ἀνταγωνισμὸς καὶ ἔτσι: «θὰ παύσουν παραπονούμενοι, ὅτι οἱ ἐργάται των ζητοῦν αὔξησιν τοῦ ἡμερομισθίου καὶ μόνον τότε θὰ παύσουν καὶ οἱ ἐργάται παραπονούμενοι διὰ τὴν γλισχρότητα τοῦ ἡμερομισθίου των, τοῦ ὁποίου ἡ αὔξησις θὰ εἶναι τότε δυνατὴ λόγῳ τοῦ ὅτι εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν θὰ κερδίζουν περισσότερα οἱ καταστηματάρχαι»[42]. Ἡ πρόταση βασίζεται στὴν πεποίθηση, ὅτι ἡ συγκρότηση σωματείων εἶναι δυνατὸν νὰ λύσει ὅλα τὰ προβλήματα καὶ τοὺς ἀνταγωνισμούς.

Ὡς πρὸς τὶς μεθόδους, ἡ διεκδίκηση γενικὰ περιορίζεται εἴτε στὴν γραπτὴ διαμαρτυρία εἴτε στὴν ἔκφραση παραπόνων προφορικὰ μέσῳ τῆς ἐφημερίδας· αὐτὸ συμβαίνει π.χ. μὲ τοὺς δασκάλους, οἱ ὁποῖοι θίγονται μισθολογικὰ μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ ἀφομοίωση στὸ ἑλληνικὸ κράτος, ἢ μὲ τοὺς κλητῆρες τοῦ Δημαρχείου, ποὺ ὁ μισθός τους εἶναι πολὺ χαμηλός[43]. Αὐτὸ ἄλλωστε συμβαίνει καὶ μὲ τὰ δύο «ὑποδειγματικὰ» σωματεῖα, τῶν ξυλουργῶν καὶ τῶν ὑποδηματοποιῶν, οἱ ὁποῖοι κατέκτησαν τὴν μείωση τοῦ ὡραρίου μόνο μὲ διαπραγματεύσεις.

Τὸ πιὸ μαχητικὸ σωματεῖο φαίνεται πὼς εἶναι —προφανῶς ἐξ αἰτίας τοῦ μαζικοῦ του χαρακτήρα— τῶν ἐργατῶν λιμένος, τὸ ὁποῖο ὁδηγεῖται τρεῖς φορὲς στὴν ἀπειλὴ ἀπεργίας. Ὅταν ἕνα ἰταλικὸ πλοῖο ἀρνήθηκε νὰ χρησιμοποιήσει ὅλους τοὺς ἐργάτες καὶ δέχθηκε μόνο τοὺς «μαουνατζῆδες», αὐτοί, ὡς μέλη τοῦ σωματείου, ἀπείλησαν, ὅτι θὰ κάνουν ἀπεργία σὲ ἔνδειξη ἀλληλεγγύης πρὸς τοὺς ἄλλους συναδέλφους τους. Ἦταν μία αὐθόρμητη ἀντίδραση, ποὺ ἀνάγκασε τοὺς ὑπεύθυνους τοῦ πλοίου νὰ ὑποχωρήσουν. Δημιουργήθηκε μάλιστα ἐπεισόδιο μεταξὺ τοῦ σταθμάρχη λιμένος καὶ τοῦ προέδρου τοῦ σωματείου, ποὺ κατέληξε στὴν μετάθεση τοῦ πρώτου[44]. Γιὰ δεύτερη φορὰ οἱ ἐργάτες

Κρήτη, βλ. Στρ. Παπαμανουσάκης, ὅ.π., 18-19. Οἱ πρῶτες ἀπεργίες στὰ Χανιὰ εἶναι τῶν ραπτῶν καὶ τῶν καπνεργατῶν, ὅ.π., 39-46.

41. Ἀρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914) καὶ «Λαός» (6 Σεπτ. 1914). Οἱ ἐργάτες ξυλουργοὶ ἔχουν ἤδη, ὅπως εἴδαμε, σχέση μὲ τὴν ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα.

42. Ἀρ. 9 (3 Ὀκτ. 1914).

43. Ἀρ. 17 (28 Νοεμ. 1914), ἀρ. 18 (5 Δεκ. 1914).

44. Ἀρ. 28 (13 Φεβρ. 1915), ἀρ. 30 (27 Φεβρ. 1915). Τὸ θέμα τῆς μετάθεσης προκαλεῖ τὴν πρώτη σοβαρὴ ἀντιδικία μεταξὺ «Ἐργάτη-Λαοῦ» καὶ «Ν. Ἐφημερίδας», ἡ ὁποία διαφωνεῖ μὲ τὴν κατάληξη τοῦ ἐπεισοδίου, βλ. «Ν. Ἐφημερὶς» (7 Μαρτ. 1915). Οἱ ἐργάτες λιμένος πάντως διακρίνονταν γιὰ τὴν μαχητικότητά τους ἀπὸ παλιά, βλ. «Ν. Ἐφημερὶς» (8 Σεπτ. 1912), ὅπου ἀναφέ-

λιμένος ἀπειλοῦν μὲ ἀπεργία ἀρνούμενοι νὰ ἐκτελέσουν ἀμισθὶ ἄλλη ἐργασία, καθαρισμὸ τῶν πλοίων δηλαδή, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκφόρτωση, ὅπως ἀπαιτοῦσαν οἱ ἰδιοκτῆτες κάποιων φορτηγίδων, καὶ οἱ τελευταῖοι ἀναγκάζονται νὰ ὑποχωρήσουν[45]. Τέλος ἡ ἄρνηση τῶν ναυτικῶν πρακτόρων νὰ δεχθοῦν στὴν δουλειὰ μέλη τοῦ σωματείου μετὰ ἀπὸ ἀπαίτηση τῶν πλοιοκτητῶν προκαλεῖ τὴν μεσολάβηση διαιτητικῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ΕΚΑ, ἡ ὁποία ὄχι μόνο ἀποκαθιστᾶ τὴν διαφωνία ἀλλὰ πετυχαίνει καὶ τὴν αὔξηση τοῦ ἡμερομισθίου. Εἶναι ἡ ἐποχή, ποὺ γίνεται προσπάθεια νὰ συσταθεῖ δεύτερο σωματεῖο λιμενεργατῶν, ἴσως γιατὶ τὸ ἤδη ὑπάρχον ἔχει γίνει ἰδιαίτερα δεκδικητικό[46]. Τὸ ἴδιο μέσο, τὴν ἀπειλὴ δηλαδὴ ἀπεργίας, χρησιμοποίησαν καὶ οἱ καπνεργάτες, ὅταν κάποιοι νέοι συνάδελφοί τους ἀρνήθηκαν νὰ ἐγγραφοῦν στὸ σωματεῖο καὶ δέχθηκαν νὰ δουλέψουν μὲ μικρότερο ἡμερομίσθιο. Στὴν διαμάχη μεσολάβησε ὁ Νομάρχης[47].

Τρία κυρίως σωματεῖα, τῶν τεχνιτῶν ξυλουργῶν, τῶν ἐργατῶν ὑποδηματοποιῶν καὶ τῶν λιμενεργατῶν συμμετέχουν στὴν ἵδρυση τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Ἡρακλείου ὑλοποιώντας μιὰ ἰδέα, ποὺ ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» προβάλλει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς κυκλοφορίας του μὲ πρότυπο τὸ ΕΚΑ[48]. Ἔχει προηγηθεῖ ἄλλωστε ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1914 ἡ ἵδρυση τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου Χανίων, ποὺ ἐπηρεάζεται ἄμεσα ἀπὸ τὸ ΕΚΑ[49]. Στὴν ἵδρυση τοῦ ΕΚΗ πρωτοστατοῦν τὰ δύο πρῶτα ἀπὸ τὰ σωματεῖα ποὺ ἀναφέραμε, αὐτὰ δηλαδή, ποὺ ἤδη εἶχαν σχέση μὲ τὸ ΕΚΑ. Ἡ ἱδρυτικὴ σύσκεψη γίνεται στὰ γραφεῖα τῆς ἐφημερίδας τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1915 καὶ τὸ καταστατικὸ ὑπογράφουν οἱ πρόεδροι τῶν ἑξῆς σωματείων: ἐργατῶν λιμένος, σανδαλοποιῶν, καπνεργατῶν, κτιστῶν, ἐργατῶν ξυλουργῶν καὶ ἐργατῶν ὑποδηματοποιῶν. Σὲ δεύτερη σύσκεψη μετὰ τρεῖς ἡμέρες, ὅπου συμμετέχουν «ὑπερτριακόσιοι» ἐργάτες, διαβάζεται ὁ ὀργανισμός, συντάκτης τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ Ἀ. Κόντος. Στὸν λόγο, ποὺ ἐκφωνεῖ παρομοιάζει τὸ ΕΚΗ μὲ οἰκογένεια, ποὺ τὰ μέλη της στεγάζονται κάτω ἀπὸ κοινὴ στέγη, τὰ συμφέροντά τους ταυτίζονται, ἀγωνίζονται μαζὶ γιὰ τὰ «ἰδανικὰ τοῦ ἐργατισμοῦ» μὲ μέσα τὴν «σύμπνοια», τὴν «ἐργασία» καὶ τὴν «ὑπομονή»[50].

ρονται οἱ διαμαρτυρίες τους σχετικὰ μὲ τὶς συνθῆκες ἐργασίας.

45. Ἀρ. 37 (24 Ἀπρ. 1915).

46. Ἀρ. 50 (31 Ἰουλ. 1915), βλ. καὶ «Ν. Ἐφημερὶς (1 Αὐγ. 1915) καὶ (4 Αὐγ. 1915), ὅπου δημοσιεύονται ἐπιθέσεις ἐναντίον τοῦ προέδρου τοῦ ὑπάρχοντος σωματείου.

47. Ἀρ. 5 (5 Σεπτ. 1914). Οἱ σιγαροποιοὶ ἔχουν στὸ ἐνεργητικό τους ἤδη μιὰ ἀπεργία πρὶν δυὸ χρόνια, βλ. «Ν. Ἐφημερὶς» (28 Νοεμ. 1912).

48. Ἀρ. 5 (5 Σεπτ. 1914), ἀρ. 6 (12 Σεπτ. 1914), ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914), ἀρ. 10 (10 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 14 (7 Νοεμ. 1914), ὅπου διαβάζουμε σχετικὴ προτροπὴ τοῦ ΕΚΑ καὶ ἀρ. 22 (31 Δεκ. 1914).

49. Ὁ «Λαὸς» δημοσιεύει ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τὸ ΕΚΧ ἀπὸ τὸν Μάϊο τοῦ 1914. Βλ. καὶ Στρ. Παπαμανουσάκης, *ὅ.π.*, 27-46.

50. Ἀρ. 30 (27 Φεβρ. 1915) καὶ ἀρ. 31 (6 Μαρτ. 1915).

Ἡ ἵδρυση τοῦ ΕΚΗ ἀνακοινώνεται ἐπίσημα στὸ ΕΚΑ, τὸ ὁποῖο ἀπαντᾶ μὲ συγχαρητήριο τηλεγράφημα[51]. Ὁ συντάκτης καὶ ὁ ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας ἀνακηρύσσονται ἐπίτιμος πρόεδρος καὶ ἐπίτιμο μέλος ἀντίστοιχα, ἐνῶ τὴν ἴδια μέρα ἡ ἐφημερίδα ἀναγγέλλει τὴν ἀλλαγὴ τοῦ τίτλου της «κατ' παράκλησιν τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου, οὗτινος ἡ ἐφημερὶς ἡμῶν θέλει διερμηνεύει εἰς τὸ ἑξῆς τὰς γνώμας»[52]. Γιατρὸς τοῦ ΕΚΗ ὁρίζεται ὁ Κώστας Χαριτάκης, ὁ ὁποῖος εἶναι γνωστὸς ἀπὸ παλιότερα γιὰ τὴν κοινωνικὴ καὶ τὴν ἐθνική του εὐαισθησία· τὸ 1912 ὡς φοιτητὴς εἶχε κάνει διάλεξη περὶ σχολικῆς ὑγιεινῆς καὶ τὴν ἴδια χρονιὰ κατατάχθηκε ὡς ἐθελοντὴς στὴ φοιτητικὴ φάλαγγα γιὰ νὰ πάρει μέρος στὸν πόλεμο[53]. Μὲ τὴν παρουσία του καὶ αὐτὸς προσδίδει αὐξημένο γόητρο στὸ ΕΚΗ.

Τὸ ΕΚΗ στὸ διάστημα ποὺ ἐξετάζουμε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κάλυψη, ποὺ προσφέρει στὰ σωματεῖα-μέλη του, ἔχει καὶ τὶς ἑξῆς δραστηριότητες: Συντάσσει ὑπόμνημα ἐκ μέρους τῶν καπνεργατῶν γιὰ τὴν μείωση τῆς φορολογικῆς ἐπιβάρυνσης τῶν τσιγάρων καὶ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς τιμῆς τους, ὥστε νὰ κατασκευάζονται ἀπὸ τὰ ἐργοστάσια ὅλες οἱ ποιότητες τῶν τσιγάρων, νὰ μὴ μειωθοῦν οἱ ἐργασίες τους καὶ νὰ ἀποφευχθεῖ ἡ ἀπόλυση ἐργατῶν[54]. Ὑποστηρίζει ἐπίσης τὸ αἴτημα τοῦ σωματείου κτιστῶν νὰ προσληφθοῦν ἀπὸ τὸν Δῆμο Ἡρακλείου καὶ νὰ ἐξοφλήσουν ἔτσι τὰ χρέη τους πρὸς αὐτόν, ἐνῶ διαμαρτύρεται, γιατί, παρὰ τὴν παλαιότερη ὑπόσχεσή του, δὲν προσλαμβάνει ντόπιους κτίστες γιὰ τὴν ἀνέγερση τοῦ Δημαρχείου ἀλλὰ Ἰταλούς[55]. Ἔχει ἐπαφὴ τέλος μὲ τοὺς ἐργάτες λιμένος Πειραιῶς, τοὺς ὁποίους θεωρεῖ πρότυπο γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν λιμενεργατῶν Ἡρακλείου[56].

Τὸ ΕΚΗ συμμετέχει καὶ σὲ μὴ ἐργατικὲς δραστηριότητες ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἂν ἐξαιρέσουμε τὶς «κοινωνικὲς ὑποχρεώσεις»[57], ἡ σημαντικότερη εἶναι τὸ συλλαλητήριο, ποὺ ὀργανώθηκε μὲ ἀφορμὴ τὴν προσέγγιση τῶν Δυνάμεων πρὸς τὴν Βουλγαρία[58].

Ὡς πρὸς τὴν πολιτική τους τοποθέτηση οὔτε τὸ ΕΚΗ οὔτε ἡ ἐφημερίδα,

---

51. Ἀρ. 32 (13 Μαρτ. 1915).

52. Ἀρ. 34 (3 Ἀπρ. 1915).

53. Βλ. «Ν. Ἐφημερὶς» 21 Ἀπρ. 1912, 5 Μαΐου 1912, 22 Σεπτ. 1912, 24 Νοεμ. 1912. Πρόκειται γιὰ τὸν μετέπειτα καθηγητὴ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Θεσσαλονίκης (1889-1956), ὁ ὁποῖος διακρίθηκε ὡς εἰδικὸς σὲ θέματα κοινωνικῆς ὑγιεινῆς.

54. Ἀρ. 40 (14 Μαΐου 1915).

55. Ἀρ. 47 (11 Ἰουλ. 1915).

56. Ἀρ. 42 (29 Μαΐου 1915) καὶ ἀρ. 44 (19 Ἰουν. 1915).

57. «Κοινωνικὲς ὑποχρεώσεις» εἶναι π.χ.: τὸ τηλεγράφημα μὲ τὸ ὁποῖο προπέμπει τὸν Γενικὸ Διοικητὴ τοῦ νησιοῦ καὶ τὰ συγχαρητήρια γιὰ τὴν Ἐθνικὴ Ἐπέτειο στὸν πρωθυπουργό, [ἀρ. 36 (17 Ἀπρ. 1915)], ἡ δέηση ὑπὲρ τῆς ὑγείας τοῦ Βασιλέως καὶ οἱ εὐχὲς γιὰ τὴν ὀνομαστική του ἑορτή, [ἀρ. 41 (21 Μαΐου 1915), ἀρ. 42 (29 Μαΐου 1915)].

58. Βλ. παρακάτω 163.

ποὺ τὸ καθοδηγεῖ, ὑποστηρίζουν κάποιο ἀπὸ τὰ δύο ἀντίπαλα κόμματα τῆς ἐποχῆς. Ἔτσι, ἐνῶ στὴν ἀρχὴ ἡ «Ν. Ἐφημερὶς» ἐπικροτεῖ τὴν ἵδρυση τοῦ ΕΚΗ, ἀργότερα, μετὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ Μαΐου 1915, ἐπιτίθεται μὲ σφοδρότητα ἐναντίον ὁρισμένων στελεχῶν του ἀλλὰ κυρίως ἐναντίον τῆς ἐφημερίδας, τὴν ὁποία κατηγορεῖ, ὅτι ὑποστηρίζει τὸ κόμμα τοῦ Γούναρη. Στὸ στόχαστρο βρίσκεται κυρίως ὁ συντάκτης της μαζὶ μὲ ἄλλους, οἱ ὁποῖοι «παρεισέφρυσαν», ὅπως λέει, στὸ ΕΚΗ, ἐκμεταλλεύονται τοὺς ἐργάτες καὶ πρέπει νὰ ἀποπεμφθοῦν[59]. Ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» ἐξ ἄλλου, κατὰ τὴν ἀντίπαλη ἐφημερίδα, ὑποκλέπτει τὸν τίτλο τοῦ ὀργάνου τῶν ἐργατῶν καὶ τὸ ΕΚΗ πρέπει νὰ ἀποκηρύξει τὴν ἐφημερίδα «ἀφ' ἧς στιγμῆς ἐξεδήλωσε τὰ αἰσθήματά της τὰ τόσον ἀντιτιθέμενα καὶ πρὸς τὰ λαϊκὰ συμφέροντα καὶ πρὸς τὰ πολιτικὰ αἰσθήματα τῆς πλειονότητος τῶν ἐργατῶν»[60]. Κατὰ τὴν βενιζελικὴ ἐφημερίδα, «οἱ ἐργάται εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι βενιζελικοὶ ὅπως εἶναι καὶ ὅλα τὰ ἐργατικὰ σωματεῖα τῆς Ἑλλάδος Παλαιᾶς καὶ Νέας»[61].

Παρὰ τὸν ὑπερβολικὸ τόνο της, ἡ ἐφημερίδα μᾶς προσφέρει ἀρκετὲς πληροφορίες γιὰ τὶς ἀντιστάσεις, ποὺ προβάλλονται γενικὰ στὴν ἐργατικὴ νομοθεσία, οἱ ὁποῖες δὲν προέρχονται μόνο ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους της, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ἐνδιαφερόμενους. Εἶναι γνωστό, ὅτι ἡ ἐργατικὴ νομοθεσία δὲν ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ τὶς πιέσεις τῶν ἐργαζομένων, ἦταν μιὰ κρατικὴ πρωτοβουλία, ποὺ συνάντησε σοβαρὲς ἀντιστάσεις[62].

Στὸ Ἡράκλειο, ὅπως ἄλλωστε συμβαίνει σὲ ὅλη τὴ Ἑλλάδα, ὑπάρχουν ἐργοδότες, ποὺ ἀπειλοῦν μὲ ἀπόλυση, ὅσους ἐγγράφονται στὸ σωματεῖο, ἢ ἀποφεύγουν νὰ τοὺς χρησιμοποιοῦν[63]. Σὲ πολλὲς περιπτώσεις οἱ ἀρχὲς ἀγνοοῦν τοὺς ἐργατικοὺς νόμους ἢ θεωροῦν θρασύτητα τὴν πρόσκληση σὲ ἀπεργία[64]. Μερικὲς φορὲς μάλιστα οἱ ἀντιδράσεις παίρνουν τὴν μορφὴ γενικῶν διαπιστώσεων. Ἂν πιστέψουμε τὸν «Ἐργάτη-Λαό»: «Ὑπάρχουν πολλοὶ ποὺ φρονοῦν ὅτι ἡ ἀνακίνησις ἐν Κρήτῃ τοῦ ἐργατικοῦ ζητήματος ἦτο κάτι τι τό πρόωρον ἀκόμη καὶ τοῦτο διότι, ὡς λέγουν, καὶ οἱ ἐργάται τῆς Κρήτης εἶναι ὀλίγοι μέχρι

59. «Ν. Ἐφημερὶς» 1 Ἰουλ. 1915 καὶ 8 Ἰουλ. 1915.

60. «Ν. Ἐφημερὶς» 20 Ἰουν. 1915.

61. «Ν. Ἐφημερὶς» 27 Μαΐου 1915.

62. Βλ. ἐνδεικτικά, Γιῶργος Λεονταρίτης, «Τὸ ἑλληνικὸ ἐργατικὸ κίνημα καὶ τὸ ἀστικὸ κράτος» στό: *Μελετήματα γύρω ἀπὸ τὸν Βενιζέλο καὶ τὴν ἐποχή του*, Ἀθήνα 1980, 55-59, Γιάννης Δ. Ληξουριώτης, «Προστατευτικὸς νομοθετικὸς παρεμβατισμὸς καὶ ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἐργατικοῦ δικαίου στὴν Ἑλλάδα: Ἡ περίπτωση τῆς παιδικῆς ἐργασίας», στό: *Βενιζελισμὸς καὶ ἀστικὸς ἐκσυγχρονισμός*, Ἡράκλειο 1988, 218-223, Ἀντώνης Λιάκος, «Ἀπὸ κράτος φύλαξ εἰς κράτος πρόνοια· οἱ παράμετροι τῆς ἐργατικῆς πολιτικῆς στὸ μεσοπόλεμο», στό: *Συμπόσιο γιὰ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο*, Πρακτικά, Ἀθήνα 1988, 173-174.

63. Ἀρ. 22 (31 Δεκ. 1914), ἀρ. 37 (24 Ἀπρ. 1915), ἀρ. 50 (31 Ἰουλ. 1915).

64. Βλ. τὸ ἐπεισόδιο μεταξὺ τῶν ἐργατῶν λιμένος καὶ τοῦ σταθμάρχη λιμένος, ἀρ. 28 (13 Φεβρ. 1915).

τῆς στιγμῆς καὶ οἱ ὑπάρχοντες τοιοῦτοι ἔχουν κάποιαν, ἔστω καὶ πολὺ μικρὰν περιουσίαν, ὥστε νὰ μὴ εἶναι ἠναγκασμένοι ν' ἀποζοῦν ἀπὸ μόνην τὴν ἐργασίαν των [...]. Ἐν παραδείγματι λέγουν συχνά: Πρὸς τί ὁ ἐδῶ ἐργάτης νὰ σπεύδῃ νὰ ὀργανώνεται καθ' ὃν χρόνον οὐδεὶς κίνδυνος τὸν ἐπαπειλεῖ καὶ ὅπου ὁ ἴδιος εἶναι μικροκεφαλαιοῦχος καὶ πρὸς τί νὰ εἰσάγεται καὶ ἐδῶ τὸ 8ωρον καὶ τὸ 10ωρον τῆς ἐργασίας τὴν στιγμήν, πού ὁ ἐν Ἡρακλείῳ ἐργάτης δὲν ἔχει τὰς αὐτὰς ἀνάγκας πρὸς τὸν ἐν Πειραιεῖ καὶ ἐν Ἀθήναις συνάδελφόν τού οὐδὲ ἐργάζεται ὑπὸ τὰς αὐτὰς μὲ ἐκεῖνον συνθήκας;»[65].

Τὶς σχετικὲς πρωτοβουλίες ἀποδίδει ἐπίσης ἡ ἐφημερίδα καὶ στὴν ὑστεροβουλία ὁρισμένων προσώπων: «Ἤρχισαν νὰ σπείρουν ζιζάνια μεταξὺ τῶν ἐργατῶν καὶ νὰ συκοφαντοῦν κάθε εὐγενῆ πρωτοβουλίαν ὡς δῆθεν προερχομένην ἀπὸ ἰδιοτελεῖς σκοποὺς καὶ ἀπὸ ὑστεροβουλίαν [...] προβάλλουν εἰς τοὺς ἐργάτας τὸ φάσμα ὅτι πρόκειται νὰ τοὺς ἐκμεταλλευθοῦν ἄλλοι»[66]. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ κάποιοι καλλιεργοῦν τὴν ἀπαισιοδοξία ὡς πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα τῶν προσπαθειῶν, ποὺ γίνονται γιὰ τὸν συνασπισμὸ τῶν ἐργατῶν[67].

Ἡ ἀρνητικὴ στάση τῆς «Ν. Ἐφημερίδας» ἀπέναντι στὸν «Ἐργάτη-Λαὸ» καὶ στὸ ΕΚΗ ἐκφράζει οὐσιαστικὰ τὴν ἀσυνείδητη ἄρνηση τῆς ἴδιας τῆς κοινωνίας νὰ δεχθεῖ τὶς ἀλλαγές. Ἡ «Ν. Ἐφημερὶς» θὰ ἔπρεπε θεωρητικὰ νὰ ὑπερασπίζεται μὲ σθένος τοὺς νόμους τοῦ πολιτικοῦ της ἀρχηγοῦ καὶ δὲν τὸ κάνει, ὅπως συμβαίνει ἄλλωστε καὶ μὲ ἄλλες βενιζελικὲς ἐφημερίδες[68]. Στὶς διαμάχες μεταξὺ ἐργατῶν λιμένος καὶ ἀρχῶν ἡ «Ν. Ἐφημερὶς» παίρνει τὸ μέρος τῶν ἀρχῶν, ὑποστηρίζει τοὺς ἐμπόρους, τοὺς ναυτικοὺς πράκτορες, τοὺς καπνοπῶλες καὶ προβάλλει περισσότερο τὰ φιλανθρωπικὰ καὶ ἐργοδοτικὰ σωματεῖα τῆς πόλης παρὰ τὰ ἐργατικά[69].

Τὴν ἴδια ἀσυνείδητη ἄρνηση ἐκφράζει καὶ ἡ «ἀδιαφορία» τῶν ἐργατῶν νὰ συνασπισθοῦν, ὅπως προκύπτει ἀπὸ σχόλιο τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» στὸ φύλλο ἀρ. 20 (19 Δεκεμ. 1914): «Διότι ὅσον εἶναι ἀληθές, ὅτι τὰ ὑπάρχοντα σήμερον ἐν τῇ πόλει μας ἐργατικὰ σωματεῖα δὲν ἀριθμοῦν ὡς μέλη καὶ πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς εἰς τὴν αὐτὴν βιοτεχνικὴν τάξιν ἀνήκοντας ἐργάτας, [...] ἄλλο τόσον εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ στοιχεῖα πολλῶν ἀκόμη ἐργατικῶν τάξεων, μὴ ἀνηκουσῶν

65. Ἀρ. 24 (16 Ἰαν. 1915). Παρόμοια ἐπιχειρήματα σχετικὰ μὲ τὴν ἰδιομορφία τῶν ἑλληνικῶν συνθηκῶν χρησιμοποιοῦσαν αὐτοὶ ποὺ ἤθελαν νὰ δικαιολογήσουν ἀργότερα τὶς καθυστερήσεις στὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας, βλ. Γ. Λεονταρίτης, *ὅ.π.*, 59.

66. Ἀρ. 6 (12 Σεπτ. 1914).

67. Ὅ.π. καὶ ἀρ. 39 (8 Μαΐου 1915).

68. Δέσποινα Παπαδημητρίου, «Ὁ τύπος καὶ ὁ διχασμός, 1914-1915», στό: *Ἐλευθέριος Βενιζέλος, Κοινωνία-Οἰκονομία-Πολιτικὴ στὴν ἐποχή του*, Ἀθήνα 1989, 431-432.

69. «Ν. Ἐφημερὶς» 17 Ἰαν. 1915, 7 Μαρτ. 1915 καὶ 1 Αὐγ. 1915. Στὸ διάστημα τῆς ἔκδοσης τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» ἡ «Ν. Ἐφημερὶς» ἀναφέρει κυρίως τὶς δραστηριότητες τοῦ συλλόγου τῶν Ἐργολάβων, τοῦ σωματείου Ἡνωμένων Συντεχνιῶν, τοῦ Ἐμπορικοῦ Συλλόγου, τῶν Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν καὶ τοῦ συλλόγου τῶν Κυριῶν.

μέχρι σήμερον εἰς οὐδεμίαν ὀργάνωσιν ἐνταῦθα δεικνύουν ἀδικαιολόγητον ἀδιαφορίαν πρὸς πᾶν ὅ,τι θὰ καλλιτερεύσῃ τὴν οἰκονομικὴν θέσιν των». Ἡ ἀδιαφορία αὐτὴ ὀφείλεται, κατὰ τὴν ἐφημερίδα, εἴτε στὸ παραδοσιακὸ σύστημα περίθαλψης, τὸν «κουμπαρᾶ», τὴν ἀποταμίευση δηλαδὴ στὸ στενὸ πλαίσιο τῆς κάθε ἐπιχείρησης ὑπὸ τὴν ἐγγύηση τοῦ ἐργοδότη, ποὺ δεσμεύει τοὺς ἐργάτες[70], εἴτε στὴν ἐπιρροὴ ποὺ δέχονται γενικὰ ἀπὸ τοὺς ἐργοδότες τους, «οἱ ὁποῖοι», ἂν πιστέψουμε πάλι τὴν πηγή μας, «κατορθώνουν διὰ διαφόρων ἐπιτηδείων μέσων νὰ ἐμβάλλουν εἰς τοὺς ἐργάτας των τὴν δυσπιστίαν ἀπέναντι τῶν λοιπῶν ἐργατῶν»[71].

Οἱ προσωπικὲς ἀντιθέσεις ἐπίσης, οἱ ὁποῖες κυριαρχοῦν εὔκολα σὲ κλειστὲς κοινωνίες καὶ ὀλιγοπρόσωπα ἐπαγγέλματα, παίζουν ἕνα σημαντικὸ ρόλο· ἡ ἐφημερίδα παροτρύνει τοὺς τυπογράφους νὰ ὀργανωθοῦν καλώντας τους «νὰ ἐγκαταλείψουν τὰς μικροφιλοδοξίας, ἀναπτύσσοντες στενοὺς δεσμοὺς ἀλληλεγγύης μεταξύ των»[72]. Πολλὲς φορὲς μάλιστα, καὶ αὐτὸ ἀπογοητεύει τοὺς συντάκτες τῆς ἐφημερίδας, οἱ ἐργάτες δὲν ἐγγράφονται στὸ σωματεῖο, ἐπειδὴ ἁπλῶς θέλουν νὰ αὐξήσουν τὶς πιθανότητες πρόσληψής τους ἔστω καὶ μὲ μικρότερο ἡμερομίσθιο[73].

Θεωρώντας, ὅτι ἡ «ἄγνοια» καὶ ἡ «ἀμορφωσιὰ» εἶναι οἱ βασικὲς αἰτίες γιὰ τὴν ἀδιαφορία τῶν ἐργατῶν καὶ ὅτι προϋπόθεση γιὰ τὸν συνασπισμό τους εἶναι ἕνα στοιχειῶδες ἐπίπεδο γραμματικῶν ἀλλὰ καὶ κοινωνικῶν γνώσεων[74], ὁ «Ἐργάτης-Λαός» προσπαθεῖ νὰ παίξει τὸν ρόλο τοῦ «δασκάλου», νὰ πείσει δηλαδὴ τοὺς ἐνδιαφερόμενους γιὰ τὴν χρησιμότητα καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ συνασπισμοῦ τῶν «ἐργατικῶν τάξεων» καὶ μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο νὰ κάμψει τὶς ἀντιστάσεις, συνειδητὲς ἢ ἀσυνείδητες. Χρησιμοποιεῖ λοιπὸν κάποια προπαγανδιστικὰ μέσα, ἀφ' ἑνὸς προβάλλοντας ἀπὸ τὶς στῆλες του τὰ θέματα ποὺ ἀγγίζουν ἕνα μεγάλο μέρος τοῦ τοπικοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἀφ' ἑτέρου

70. Ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914). Μ' αὐτὸ τὸ σύστημα ἀποταμίευσης, ὑπὸ τὴν ἐγγύηση τοῦ ἐργοδότη, λειτούργησαν, στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰώνα οἱ «ἑταιρεῖες ἀλληλοβοήθειας» στὴν Ἀγγλία, πρὶν ἐπιβληθεῖ τὸ κλασσικὸ σύστημα ἀποταμίευσης ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τῶν ἴδιων τῶν μελῶν, βλ. Henry Pelling, *A History of Trade Unionism*, Penguin Books 20-21.

71. Ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914). Βλ. καὶ ἀρ. 12 (24 Ὀκτ. 1914) καὶ ἀρ. 30 (27 Φεβρ. 1915).

72. Ἀρ. 11 (17 Ὀκτ. 1914).

73. Ὅπως συνέβη μὲ κάποιους καπνεργάτες, βλ. παραπάνω τὴ σημείωση 38.

74. Αὐτὴ ἡ αἰτία προβάλλεται ὡς σημαντικότερη σὲ σειρὰ ἄρθρων, βλ. ἀρ. 15 (14 Νοεμ. 1914) - 21 (25 Δεκ. 1914). Τὴν ἴδια ἄποψη ἐκφράζει καὶ ἡ «Κρητικὴ Ἑστία» 18 Ἰουλ. 1915. Ὁ Ἀβραὰμ Μπεναρόγια γράφει τὸ 1921: «Τὸ ἐπαγγελματικὸν κίνημα εἶνε ἀκόμη ἀσταθές. Τὰ σωματεῖα εἶνε μᾶλλον ἕνα λοῦσο γιὰ μερικοὺς καὶ ἡ μᾶζα δὲν προστρέχει πρὸς αὐτὰ παρὰ μόνον εἰς στιγμὰς κρισίμους τοῦ ἀγῶνος. Ἡ ἀδιαφορία τῆς μάζας πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ζωὴν τῶν σωματείων εἶνε πολὺ χαρακτηριστική. Μία αἰτία τῆς ἀδιαφορίας αὐτῆς εἶνε καὶ ἡ ἀμορφωσιά. Στὴν Ἑλλάδα οἱ ἐργάται εἶνε σχεδὸν ὅλοι ἀμόρφωτοι.», βλ. Ἀβραὰμ Μπεναρόγια, «Ὁ ἐπαγγελματικὸς ἀγὼν τοῦ ἑλληνικοῦ προλεταριάτου», παράρτημα στό: *Ἡ πρώτη σταδιοδρομία τοῦ ἑλληνικοῦ προλεταριάτου*, Ἀθήνα 1975, 217-218.

προσπαθώντας νὰ ἐξοικειώσει τοὺς ἀναγνῶστες του μὲ τὴν ἐργατικὴ νομοθεσία καὶ μὲ τὴν ἀπεργία, ὡς διεκδικητικὸ μέσο.

Ὑπερασπίζεται λοιπὸν τὰ αἰτήματα τῶν λαϊκῶν τάξεων εἴτε ἐκφράζονται μέσῳ τῶν ἐργατικῶν σωματείων εἴτε ἐκφράζονται προφορικὰ καὶ αὐθόρμητα[75]. Δείχνει εὐαισθησία ἐπίσης στὰ θέματα τῶν ἀποστρατευμένων, τοὺς ὁποίους θεωρεῖ ἰδιαίτερα ἀδικημένους[76], εὐαισθησία, ποὺ ἀγγίζει ὅλους τοὺς Κρητικούς. Προπαγανδίζει τὴν ὀργάνωση ἐπαγγελματικῶν ὁμάδων, ὅπως ἤδη σημειώσαμε, καὶ προτείνει πρακτικὰ μέτρα γιὰ τὴν λύση τοῦ προβλήματος τῆς ἀνεργίας μὲ τὴν συνέχιση τῶν δημοσίων ἔργων στὴν Κρήτη[77], τὴν χρησιμοποίηση μόνο τῶν μελῶν τῶν σωματείων ἢ μόνο τῶν Κρητικῶν σὲ διάφορες ἐργασίες καὶ μὲ τὴν πρόσληψη ντόπιων καὶ ὄχι ξένων κτιστῶν στὸν Δῆμο[78].

Αὐτὸ ποὺ ἀπασχολεῖ πολὺ τὴν ἐφημερίδα εἶναι τὸ ζήτημα τῆς κερδοσκοπίας καὶ τῆς ἀκρίβειας τῆς ζωῆς. Ὑπάρχουν σχολια κατὰ τῶν ἀλευρεμπόρων γιὰ τὴν αὔξηση τῆς τιμῆς τοῦ ψωμιοῦ (σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν φορολογία, ποὺ ἔχει ἐπβληθεῖ), καταγγελίες γιὰ τὴν ὑπερτίμηση τῆς ζάχαρης, τῶν τροφίμων γενικὰ καὶ τοῦ πετρελαίου, γιὰ τὰ συμπτώματα πληθωρισμοῦ καὶ γιὰ τὰ φαινόμενα αἰσχροκέρδειας, ποὺ παρατηροῦνται στὴν ἀγορά. Ἡ ἐφημερίδα συνδέει τὰ φαινόμενα αὐτὰ μὲ τὴν δασμολογικὴ ἀφομοίωση τῆς Κρήτης στὸ ἑλληνικὸ κράτος καὶ ἀντιτίθεται στοὺς ἐπιβαλλόμενους φόρους[79], ἐνῶ ἀποδίδει στὸν πόλεμο τὴν κύρια εὐθύνη γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῆς ζωῆς[80]. Πρόκειται γιὰ ἕνα σοβαρὸ πρόβλημα κατὰ τὴν περίοδο τοῦ πολέμου ποὺ ἀντιμετωπίζουν ὅλες οἱ χῶρες καὶ φυσικὰ καὶ ἡ Ἑλλάδα[81]. Παράλληλα ὅμως εἶναι καὶ ἀντικείμενο τῆς προ-

---

75. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς προγραμματικές της διακηρύξεις στὸ πρῶτο φύλλο, ἀναφέρεται π.χ. μὲ συμπάθεια στοὺς ἐκπαιδευτικοὺς [ἀρ. 4 (29 Αὐγ. 1914), ἀρ. 16 (21 Νοεμ. 1915), ἀρ. 29 (20 Φεβρ. 1915)], στοὺς γραφεῖς [ἀρ. 21 (25 Δεκ. 1914)], στοὺς ἀγροτικοὺς διανομεῖς [ἀρ. 52 (14 Αὐγ. 1915)], στοὺς ἀνθυπασπιστὲς χωροφυλακῆς [ἀρ. 11 (17 Ὀκτ. 1914)], γιὰ νὰ ἀναφέρουμε μόνο τοὺς μὴ ὀργανωμένους σὲ σωματεῖα.

76. Ἀρ. 29 (20 Φεβρ. 1915).

77. Ἀρ. 35 (10 Ἀπρ. 1915).

78. Ἀρ. 26 (30 Ἰαν. 1915).

79. Ἀρ. 29 (20 Φεβρ. 1915), ἀρ. 32 (13 Μαρτ. 1915) κ.τ.λ. Τὸ ἴδιο κάνουν καὶ ἄλλες ἐφημερίδες π.χ., «Κρητικὴ Ἑστία» 21 Μαρτ. 1915, «Ἴδη» 11 Ἰουν. 1914. Ἡ ἴδια ἀντίδραση παρατηρεῖται καὶ στὴν Θεσσαλονίκη, βλ. Ἀντώνης Λιάκος, *Ἡ Σοσιαλιστικὴ Ἐργατικὴ Ὁμοσπονδία Θεσσαλονίκης (Φεντερασιόν) καὶ ἡ Σοσιαλιστικὴ Νεολαία*, Θεσσαλονίκη 1985, 103-104.

80. Ἀρ. 48 (18 Ἰουλ. 1915). Βλ. καὶ τὴ συζήτηση στὸν ἀθηναϊκὸ τύπο γιὰ τὴ μείωση τῶν δασμῶν τοῦ σίτου, ἐπειδὴ εἶχε δημιουργηθεῖ πρόβλημα στὶς λαϊκὲς τάξεις, Δέσποινα Παπαδημητρίου, *ὅ.π.*, 430-431.

81. Βλ. ἐνδεικτικά, H. Pelling, *ὅ.π.*, 150, Marc Ferro, *The Great War 1914-1918*, 118-121, γιὰ τὴν κατάσταση τῶν λαϊκῶν τάξεων καὶ τὶς ἀντιδράσεις τους βλ. Madeleine Rebérioux, «Le socialisme et la première guerre mondiale (1914-1918)», στό: Jacques Droz (ἐκδ.), *Histoire générale du socialisme*, τ. 2, 604-606. Σχετικὰ μὲ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὶς ἐπιπτώσεις τοῦ πολέμου στὴν ποιότητα τῆς ζωῆς, βλ. Γ. Λεονταρίτης, *ὅ.π.*, 73-75, γιὰ τὴν ὑπερτίμηση τῶν εἰδῶν διατροφῆς καὶ ἐνδυμασί-

παγάνδας, ὅσων ἀσκοῦν κοινωνικὴ κριτικὴ καὶ ἀφορμὴ γιὰ αὐθόρμητες λαϊκὲς διαμαρτυρίες[82]. Μιὰ τέτοια ἐκδήλωση ὑπονοεῖ ἡ ἐφημερίδα γράφοντας: «Λέγοντες ταῦτα θέλομεν νὰ προλάβωμεν ὥστε νὰ μὴ εὑρεθῶμεν μετ' ὀλίγον χρόνον πρὸ τοῦ θλιβεροῦ θεάματος τῆς διασαλεύσεως τῆς δημοσίας τάξεως καὶ τοῦ διαγουμίσματος τῶν μαγαζιῶν»[83]. Ἀλλὰ καὶ ἀλλοῦ ἐμμέσως ἀπειλεῖ μὲ μιὰ τέτοια διαμαρτυρία: «Ἂς ἔχουν δὲ ὑπ' ὄψιν των καὶ οἱ πρῶτοι καὶ οἱ τελευταῖοι ἐκ τῶν ἁρμοδίων ὅτι ὁ λαὸς πεινᾷ κατὰ τὴν στιγμὴν αὐτὴν καὶ ὅτι ἡ ψυχολογία τοῦ πεινῶντος δὲν εἶναι καθόλου ἡ τοῦ φυσιολογικοῦ ἀνθρώπου»[84]. Τὰ κριτήρια μὲ τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύεται τὸ δίκαιο τῆς διαμαρτυρίας εἶναι ἡ «ἠθικὴ» καὶ ὁ «Νόμος», ποὺ «εἶναι ὑπεράνω τῶν κερδοσκοπικῶν αὐτῶν τάσεων»[84]. Τὰ κριτήρια μὲ τὰ ὁποῖα ἀποδεικνύεται τὸ δίκαιο τῆς διαμαρτυρίας εἶναι ἡ «ἠθικὴ» καὶ ὁ «Νόμος», ποὺ «εἶναι ὑπεράνω τῶν κερδοσκοπικῶν αὐτῶν τάσεων»[85] καὶ ὁ «Ἀνθρωπισμός», ποὺ ἐπιβάλλει τὴν ἐπέμβαση τῆς Πολιτείας[86].

Τὸ σημαντικότερο μέσο ὅμως ποὺ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ πείσει γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ συνασπισμοῦ τῶν ἐργατῶν, εἶναι ἡ προβολὴ τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας, τὴν ὁποία δέχεται στὸ σύνολό της ἀκόμα καὶ ὅταν διατυπώνει κάποιες ἀντιρρήσεις[87]. Δημοσιεύει τὸν νόμο 281 περὶ σωματείων[88] καὶ τὴν εἰσηγητικὴ ἔκθεση ἐπὶ τοῦ νομοσχεδίου «Περὶ εὐθύνης πρὸς ἀποζημίωσιν τῶν ἐξ ἀτυχήματος παθόντων ἐργατῶν ἢ ὑπαλλήλων»[89], ἐνῶ διεκδικεῖ καὶ γιὰ τὴν Κρήτη τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου «Περὶ κανονισμοῦ ὡρῶν ἐργασίας εἰς τὰ ἐμπο-

---

ας, βλ. Ἀ. Μπεναρόγια, *ὅ.π.*, 213, 216, γιὰ τὴν αὔξηση τῶν ἐξόδων διατροφῆς τῆς ἐργατικῆς οἰκογένειας καὶ τὴν αὔξηση κατανάλωσης φθηνῶν τροφίμων, βλ. Μιχάλης Ρηγίνος, *Παραγωγικὲς δομὲς καὶ ἐργατικὰ ἡμερομίσθια στὴν Ἑλλάδα, 1900-1936*, Ἀθήνα 1987, 156.

82. Τέτοιου εἴδους ἐξεγέρσεις κατὰ τῶν φόρων καὶ τῆς ἀκρίβειας τῆς ζωῆς ἀποτελοῦσαν μορφὲς διαμαρτυρίας στὴν προβιομηχανικὴ κοινωνία, βλ. Dick Geary, *Τὸ εὐρωπαϊκὸ ἐργατικὸ κίνημα (1848-1939)*, μτφ. Τ. Δαρβέρη, πρόλογος Ἀ. Λιάκου, Θεσσαλονίκη 1988, 37-42. Παρατηροῦνται ὅμως καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Α΄ Παγκοσμίου πολέμου, *ὅ.π.*, 38. Κατὰ τὸν E. P. Thomson πρόκειται γιὰ ἀναβίωση τῆς «ἠθικῆς οἰκονομίας» (ὅπως ὀνόμασε τὸν τρόπο προσέγγισης τῶν λαϊκῶν στρωμάτων στὴν λειτουργία τῆς οἰκονομίας κατὰ τὴν προβιομηχανικὴ ἐποχή), πράγμα ποὺ συμβαίνει σὲ περιόδους κρίσης, π.χ. σὲ περιόδους πολέμου, βλ. Ἀντώνης Λιάκος, «Περὶ λαϊκισμοῦ», *Τὰ Ἱστορικὰ* 10 (1989), 27. Τὸ φαινόμενο χρησιμοποιεῖ ὁ Ἀ. Λιάκος γιὰ νὰ διερευνήσει τὴν ἔννοια τοῦ «λαϊκισμοῦ».

83. Ἀρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914).

84. Ἀρ. 26 (30 Ἰαν. 1915).

85. Ἀρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914).

86. Ἀρ. 17 (28 Νοεμ. 1914).

87. Αὐτὸ συμβαίνει μὲ τὸ νομοσχέδιο «Περὶ μέτρων ἐξασφαλίσεως τῶν εἰς τὸ κράτος ἀναγκαιουσῶν μεταφορῶν καὶ τῆς δημοσίας τάξεως», ποὺ ἀπαγορεύει τὴν ἀπεργία σὲ ὁρισμένες κατηγορίες ἐργαζομένων, βλ. ἀρ. 10 (10 Ὀκτ. 1914).

88. Ἀρ. 9 (3 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 10 (10 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 11 (17 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 12 (24 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 13 (31 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 15 (14 Νοεμ. 1914).

89. Ἀρ. 20 (19 Δεκ. 1914) - ἀρ. 28 (13 Φεβ. 1915).

ρικὰ καταστήματα καὶ πρατήρια»[90]. Θέλει νὰ ἐξοικειώσει τὸ ἀναγνωστικό της κοινὸ μὲ τὴν ἐργατικὴ νομοθεσία ἀναλύοντας καὶ ἐκλαϊκεύοντας τοὺς νόμους[91]. Πιστεύει, ὅτι ἡ γνώση τῶν ἐργατικῶν νόμων, μπορεῖ νὰ καλλιεργήσει τὴν αἰσιοδοξία στοὺς ἐνδιαφερόμενους καὶ νὰ τοὺς ἀπαλλάξει εὐκολότερα ἀπὸ τὶς φοβίες, ποὺ τοὺς ἐμποδίζουν νὰ συνασπισθοῦν.

Ἕνα ἐξ ἴσου πειστικὸ ἐπιχείρημα ἀποτελοῦν οἱ δυνατότητες, ποὺ προσφέρει τὸ δικαίωμα τῆς ἀπεργίας, τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζεται «ὅπλο» τῶν ἐργατῶν[92]. «Εἶναι ἀναμφισβήτητον», ὑποστηρίζει, «ὅτι, ἐὰν τὸ νεώτερον κράτος δὲν ἀνεγνώριζεν εἰς αὐτὸν τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιρισμοῦ καὶ τῆς ἀπεργίας, ὁ ἐργάτης θὰ ἐξηκολούθει ἀκόμη νὰ εἶναι δοῦλος, ὅπως ἐκεῖνος τῆς Ρωμαϊκῆς ἐποχῆς»[93] καὶ γιὰ νὰ τὸ ἀποδείξει προβάλλει τὶς ἀπεργίες στὴν Ἀθήνα ὡς παράδειγμα πρὸς μίμησιν[94].

Τὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν ἐπαγγελματικὴ ὀργάνωση καὶ τὴν λειτουργία τῶν σωματείων, γιὰ τὶς «ἐξωτερικὲς» ἀντιστάσεις, ποὺ προβάλλονται στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ νόμου 281, ὅπως ἐπίσης οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν ἵδρυση καὶ τὶς δραστηριότητες τοῦ Ἐργατικοῦ Κέντρου συνθέτουν χωρὶς ἀμφιβολία μιὰ πραγματικότητα.

Τὸ διδακτικὸ ὅμως καὶ διαρκῶς προτρεπτικὸ ὕφος τῆς ἐφημερίδας, ἡ ἐμφανὴς προσπάθειά της νὰ πείσει γιὰ τὴν χρησιμότητα τοῦ συνασπισμοῦ τῶν ἐργατῶν μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα, ὅτι ὅλη ἡ συζήτηση γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν ἐκφράζει μᾶλλον τοὺς «εὐσεβεῖς πόθους» μιᾶς μικρῆς ὁμάδας ἀνθρώπων, παρὰ τὴν ἴδια τὴν πραγματικότητα. Πρόκειται γιὰ ἕνα θεωρητικὸ αἴτημα, ποὺ προέκυψε ἀπὸ τοὺς ἰδεολογικές τους ἀνησυχίες καὶ τὶς ἐπιρροὲς ποὺ ἔχουν δεχθεῖ ἀπὸ κύκλους τῆς Ἀθήνας. Μὲ τὴν ἔκδοση τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» ὁ Κακουδάκης καὶ ὁ Κόντος δὲν ἐκφράζουν τὸ ἐργατικὸ ζήτημα στὸ Ἡράκλειο, ἀλλὰ προσπαθοῦν νὰ τὸ δημιουργήσουν.

Ὁ πόλεμος

Τὸ δεύτερο κύριο θέμα τῆς ἐφημερίδας, ὅπως εἴπαμε, εἶναι ὁ πόλεμος ὁ ὁποῖος ἔχει πλήξει ἤδη τὶς χῶρες τῆς Εὐρώπης καὶ ἀπειλεῖ καὶ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ θέση της γενικὰ δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν βασικὴ προπολεμικὴ ἄποψη τῶν σοσιαλιστῶν τῆς δεύτερης Διεθνοῦς, ἡ ὁποία θεωροῦσε τὸν πόλεμο ἀποτέλεσμα τῶν καπιταλιστικῶν ἀντιθέσεων καὶ ἑπομένως φαινόμενο, ποὺ οἱ σοσιαλιστὲς εἶχαν κα-

---

90. Ἀρ. 13 (31 Ὀκτ. 1914).

91. Ὅ.π., γιὰ τὸν νόμο «Περὶ ἐργασίας γυναικῶν καὶ ἀνηλίκων». Ἀποδοκιμάζει ἐπίσης τὸν νόμο γιὰ τὶς ἀπεργίες, ἐξηγώντας μὲ ἁπλὸ τρόπο τὰ μειονεκτήματά του, βλ. ἀρ. 10 (10 Ὀκτ. 1914).

92. Ἀρ. 9 (3 Ὀκτ. 1914).

93. Ἀρ. 10 (1 Ὀκτ. 1914).

94. Ἀρ. 39 (8 Μαΐου 1915).

θῆκον νὰ ἀντιστρατεύονται. Οἱ διαφορετικὲς ἀπόψεις, ποὺ εἶχαν διαμορφωθεῖ ὡς τότε σχετικὰ μὲ τὴν τακτική, τὴν ὁποία θὰ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσουν μὲ τὴν ἔκρηξη τοῦ πολέμου, ὁδήγησαν τὴν Διεθνὴ σὲ διάλυση, ἀφοῦ ἡ ἱστορία ἀποδείχθηκε ἰσχυρότερη ἀπὸ τὶς ἐπιθυμίες τῶν σοσιαλιστῶν, ἤ, καθὼς παρατηρεῖ ὁ Ferro, «τὸ συλλογικὸ ἔνστικτο μιλοῦσε δυνατότερα ἀπὸ τὸν ἰδεαλισμὸ ἢ τὴν λογική»[95]. Ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» ἐπηρεαζόμενος οὕτως ἢ ἄλλως ἀπὸ τὸν «Λαὸ» τῆς Ἀθήνας, ποὺ τηρεῖ ἀντιπολεμικὴ στάση, ἀκολουθεῖ κι αὐτὸς τὴν ἴδια γραμμή, μόνο ποὺ ἡ ἐθνική του εὐαισθησία εἶναι πολὺ μεγάλη γιὰ νὰ ἀγνοήσει τὴν πιθανότητα τῆς ἐθνικῆς ὁλοκλήρωσης[96]. Ἡ στάση του κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κυκλοφορίας του θὰ παρουσιάσει ὅλες τὶς ἀναμενόμενες «ἀντιφάσεις».

Τὴν πατριωτικὴ παράδοση ἐκφράζει ὁ ἐκδότης τῆς ἐφημερίδας, Ἐμμ. Κακουδάκης, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε δραστήριο στέλεχος τοῦ Σκοπευτικοῦ Συλλόγου «Ἐθνικὸν Λάβαρον», συλλόγου πατριωτικοῦ, ὅπως εἶναι ἄλλωστε ὅλοι οἱ παρόμοιοι σύλλογοι, οἱ ὁποῖοι ἄρχισαν νὰ ἱδρύονται ἀπὸ τὸ 1908 στὴν Κρήτη ἀλλὰ καὶ ἀλλοῦ[97]. Τὸ «Ἐθνικὸν Λάβαρον» ἱδρύεται τὸ 1910[98] καὶ ἡ δραστηριότητά του συνίσταται ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἄσκηση στὴν σκοποβολή, στὴ συγκέντρωση χρη-

---

95. M. Ferro, *ὅ.π.*, 38. Γιὰ τὴν κατάρρευση τῆς Β' Διεθνοῦς βλ., Georges Haupt, *The Socialism and the Great War, The Collapse of the Second International*, O.U.P., 1973 (ἀγγλικὴ ἔκδοση). Γιὰ τὶς διάφορες τάσεις κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ πολέμου βλ. J. Droz, *ὅ.π.*, 585-639. Ἡ πλειοψηφία τῶν σοσιαλιστῶν ἀκολουθεῖ τὴν «σοσιαλ-πατριωτικὴ» γραμμή.

96. Γιὰ τὸν «Λαὸ» περιοριζόμαστε στὰ σωζόμενα φύλλα, ὡς τὸ τέλος δηλαδὴ τοῦ 1914, καὶ σὲ κείμενα τοῦ Παπαναστασίου δημοσιευμένα ἐκεῖ καὶ ἀναδημοσιευμένα ἀργότερα, βλ. Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου, *Πολιτικὰ Κείμενα (Μελέτες - Λόγοι - Ἄρθρα)*, Μέρος Α', Ἐπιμέλεια Ξενοφῶντος Λευκοπαρίδη, Ἀθήνα 1957.

97. Ἡ ἵδρυση καὶ ἡ δράση τέτοιων συλλόγων ξεκίνησε ἀπὸ τὸν Μάρτιο τοῦ 1908, ὁπότε ἱδρύθηκε στὸ Ἡράκλειο παράρτημα τῆς Πανελληνίου Σκοπευτικῆς Ἑταιρείας, μὲ σκοπὸ τὴν ἄσκηση τῶν Ἑλλήνων στὴ σκοποβολὴ καὶ μέσα τὴ σχετικὴ διδασκαλία, τὴ διοργάνωση ἀγώνων καὶ τὴν παροχὴ κινήτρων γιὰ τὴν ἐνασχόληση μὲ τὸ θέμα, βλ. *Ἐπίσημος Ἐφημερὶς τῆς Κρητικῆς Πολιτείας*, τεῦχος Α', ἀρ. 21, 5 Μαΐου 1908, 94-97. Γιὰ τοὺς σκοπευτικοὺς καὶ ἀθλητικοὺς συλλόγους βλ. καὶ Χ. Γκοῦτος, *ὅ.π.*, 89. Γιὰ τοὺς σκοπευτικοὺς συλλόγους στὴν Κρήτη βλ. ἐνδεικτικά: «Ἴδη» 24 Ἰουλ. 1910, 31 Ἰουλ. 1910, 18 Σεπτ. 1910, 9 Ὀκτ. 1910, 22 Ἰαν. 1911, 23 Ἀπρ. 1911 κ.τ.λ. Σὲ σχετικὴ μελέτη διαβάζουμε: «Ἐκεῖνον τὸν καιρὸ καὶ μέχρι τοῦ 1912, ὅλοι στὴν Κρήτη, μικροὶ καὶ μεγάλοι, βρίσκονταν σ' ἕναν ὀργασμό, ἀσκούμενοι στὴ σκοποβολή. Σκοπευτικοὶ σύλλογοι ἐξεφύτρωναν σ' ὅλες τὶς πόλεις καὶ στὰ χωριὰ ἀκόμη», Γεώργιος Χ. Μαχαιρίτσας, «Οἱ Διεθνεῖς Σκοπευτικοὶ ἀγῶνες εἰς Χανιὰ τῷ 1908», *Κρητικὴ Ἑστία*, τεῦχος 162 (1966), 283. Ὡς πρὸς τὸν οὐσιαστικὸ στόχο αὐτῶν τῶν συλλόγων εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν «Ἴδη» 18 Σεπτεμβρίου 1910: «Παρὰ πάντων ὁμολογεῖται ἡ ἀνάγκη τῆς ἱδρύσεως Σκοπευτηρίων εἰς τὰ διάφορα κέντρα τῆς νήσου, ὅπως τοιουτοτρόπως ὁ Κρὴς διατηρήσῃ καὶ ἐπὶ μᾶλλον προαγάγῃ τὰς πολεμικάς του ἀρετάς, τὰς ὁποίας οὗτος, ὡς νῦν τὰ πράγματα ἔχουσι, δὲν θὰ βραδύνῃ νὰ χρησιμοποιήσῃ τόσον διὰ τὴν πλήρη ἐθνικήν του ἀποκατάστασιν ὅσον καὶ διὰ τὴν ἀπολύτρωσιν τῶν ὑπὸ ζυγὸν ἀδελφῶν».

98. Ἡ πρώτη μαρτυρία ποὺ μπόρεσα νὰ ἐντοπίσω ἦταν στὴν ἐφημερίδα «Ἴδη» 31 Ἰουλ. 1910.

μάτων μέσῳ λαχειοφόρων ἀγορῶν[99], στὴ διοργάνωση ἀγώνων σκοποβολῆς κατὰ τὴν ἐθνικὴ ἐπέτειο τῆς 25ης Μαρτίου[100] καὶ στὴ διοργάνωση ἐκδρομῶν[101].

Ὁ σύλλογος ὀργανώνει ἐπίσης σῶμα ἐθελοντῶν, ὅταν ξεσπᾶ ὁ Βαλκανικὸς πόλεμος[102]. Τὸ «Ἐθνικὸν Λάβαρον» ἐξακολουθεῖ νὰ δρᾶ καὶ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἔκδοσης τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ». Ἡ ἐφημερίδα παρουσιάζει τὶς δραστηριότητές του, ποὺ παραμένουν οἱ ἴδιες[103], μὲ κάποιες προσαρμογὲς στὴν νέα κατάσταση, ἀφοῦ ἀναγκάζεται νὰ ἀφοπλισθεῖ π.χ. σύμφωνα μὲ τὶς ἐπιταγὲς τῆς Πολιτείας[104]. Ὁ σύλλογος, ποὺ δὲν διατηρεῖ βέβαια τὴν παλιὰ αἴγλη[105], ἀναθεωρεῖ τὸ καταστατικό του βάσει τοῦ νόμου 281[106], ὁ Κακουδάκης —πρόεδρος γιὰ ἕνα μεγάλο χρονικὸ διάστημα— γίνεται ἐπίτιμος πρόεδρος, καὶ ὁ Κόντος συμμετέχει πιὰ καὶ αὐτὸς ὡς νομικὸς σύμβουλος[107]. Οἱ νέες συνθῆκες καὶ οἱ νέες ἰδέες τῶν στελεχῶν του γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν ἐπηρεάζουν τὸν χαρακτήρα τοῦ συλλόγου· στὸν λόγο του κατὰ τὴν ἐθνικὴ ἐπέτειο τοῦ 1915 ὁ νέος πρόεδρος λέει τὰ ἑξῆς: «Οἱ σοφοὶ εἶπον "ἐν τῇ ἑνώσει ἡ ἰσχύς"». Μολονότι ὡς σήμερον τὸ σωματεῖον μας οὐδένα συνεταιρικὸν σκοπὸν ἐνέχει ἀλλ' εἶναι εἷς σύνδεσμος εὐγενῶν ἰδεῶν, σκοπῶν τὴν περὶ τὰ ὅπλα ἐξάσκησιν τῶν μελῶν αὐτοῦ, ὅπως ἐν καιρῷ τῷ δέοντι ὦσι ἕτοιμα καλούμενα νὰ ἐπιτελῶσι τὸ ἱερὸν καθῆκον πρὸς τὴν πατρίδα, ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἔσφαλα νομίζω ἀναμνησθεὶς τοῦ τούτου, διότι ἄλλως θαρρύνῃ τις γνωρίζων ὅτι ἔχει συντρόφους καὶ βοηθοὺς καὶ ἄλλως ἂν μόνος κατέρχεται εἰς ἕνα ὁποιονδήποτε ἀγῶνα. Ἐλπίζω ὅτι μὲ τὰς ἀρξαμένας περὶ συνεργατικῶν σωματείων ἰδέας δὲν θὰ βραδύνωμεν ὅλοι νὰ προσδώσωμεν καὶ ἑτέραν χροιὰν εἰς τὸ σωματεῖον μας, χωρὶς ἐννοεῖται νὰ ἀπομακρυνθῶμεν τοῦ ἀρχικοῦ ἀλλὰ καὶ εὐγενοῦς σκοποῦ του [...] ἃς ἔχωμεν ὑπ'

99. «Ἴδη» 22 Ἰαν. 1911.

100. Ὅ.π., 2 Ἀπρ. 1911.

101. Ὅ.π., 23 Ἀπρ. 1911, 21 Μαΐου 1911.

102. «Ν. Ἐφημερὶς» 22 Σεπτ. 1912. Στὸ σχετικὸ προσκλητήριο τοῦ συλλόγου ἀντιδρᾶ ἡ «Ν. Ἐφημερὶς» 29 Σεπτ. 1912 ὑποστηρίζοντας τὰ ἑξῆς: «Τὸ μένος τῶν καταρτιζόντων ἐθελοντικὰ σώματα διὰ τὸν ἐνδεχόμενον πόλεμον, πρέπει νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὰς ὑπευθύνους ὁδηγίας τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως [...] Δὲν εὑρισκόμεθα πλέον εὐτυχῶς εἰς τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν οἱοσδήποτε προσερχόμενος ὡς ἐθελοντὴς ἦτο εὐμενέστατα δεκτὸς διότι δὲν διέφερεν ἀπὸ τοὺς τακτικοὺς στρατιώτας». Πάντως ἐθελοντικὰ σώματα συγκροτήθηκαν (ἀπὸ τοὺς 6025 ἐθελοντὲς οἱ 3556 ἦσαν Κρητικοί), βλ. Ι. Σ. Ἀλεξάκης, *Πολεμικαὶ ἀναμνήσεις. Οἱ ἑλληνικοὶ ἀπελευθερωτικοὶ πόλεμοι 1912-1913*, τ. Α', Ἀθήνα 1967, 68.

103. Ἀρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914), ἀρ. 4 (29 Αὐγ.), ἀρ. 9 (3 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 10 (10 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 11 (17 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 12 (24 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 34 (3 Ἀπρ. 1915), ἀρ. 37 (24 Ἀπρ. 1915), ἀρ. 38 (1 Μαΐου 1915), ἀρ. 39 (8 Μαΐου 1915).

104. Ἀρ. 7 (19 Σεπτ. 1914), ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914), ἀρ. 28 (13 Φεβρ. 1915).

105. Ἀρ. 25 (23 Ἰαν. 1915), ἀρ. 26 (30 Ἰαν. 1915), 27 (6 Φεβρ. 1915).

106. Ἀρ. 16 (21 Νοεμ. 1914), ἀρ. 17 (28 Νοεμ. 1914), ἀρ. 25 (23 Ἰαν. 1915), ἀρ. 26 (30 Ἰαν. 1915).

107. Ἀρ. 27 (6 Φεβρ. 1915), ἀρ. 28 (13 Φεβρ. 1915).

ὄψιν μας ὅτι τὰ ὄνειρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ δὲν ἐξεπληρώθησαν ἀκόμη, ἡ μυθικὴ πόλις μὲ τὸν Μαρμαρωμένο Βασιλῆᾶ στενάζει»[108]. Τὸν Αὔγουστο τοῦ 1915 πρόεδρος γίνεται ὁ Ἀ. Κόντος[109]. Ἡ ἐφημερίδα ἐξ ἄλλου, ἡ ὁποία δείχνει μιὰ ἰδιαίτερη εὐαισθησία γιὰ τοὺς πολεμιστὲς τῶν προηγουμένων ἐθνικῶν πολέμων, ὅπως εἴδαμε παραπάνω, προβάλλει ὁποιαδήποτε ἐκδήλωση ἔχει πατριωτικὸ περιεχόμενο, τὴν ἀπονομὴ ἀναμνηστικῶν μεταλλίων, τὶς γιορτὲς τῆς Σημαίας μὲ διανομὴ συνδρομῶν σὲ θύματα τοῦ πολέμου. Ἐπίσης δημοσιεύει νεκρολογίες ἀγωνιστῶν τοῦ 1867[110] καὶ ποιήματα ἐμπνευσμένα ἀπὸ τὸν πόλεμο, μὲ θέματα εἴτε τὴν ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα εἴτε τὸν πόνο ποὺ προκαλεῖ ὁ πόλεμος καὶ ἡ αἱματοχυσία[111].

Τὸ πατριωτικὸ στοιχεῖο συνυπάρχει σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς κυκλοφορίας της μὲ τὴ συμπάθεια πρὸς τὶς σοσιαλιστικὲς ἰδέες. Στὸ πρῶτο της φύλλο θρηνεῖ τὸν θάνατο τοῦ Jaurès, ποὺ θεωρεῖ σύμβολο τῶν σοσιαλιστικῶν ἀντιπολεμικῶν ἰδεῶν καταλήγοντας στὰ ἑξῆς: «Ἡ κοινωνία θὰ ἀναμορφωθῇ ἐπὶ νέων τότε σταθερωτέρων βάσεων τὰς ὁποίας ἡ ὀξεῖα ἀντίληψις τοῦ Ζωρὲς ἐχάραξεν. Ὁ Ζωρὲς δὲν ἀπέθανεν»[112].

Κατὰ τὴν ἐφημερίδα ὁ πόλεμος, ὡς πρὸς τὰ αἴτιά του, εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἀνταγωνισμοῦ τῶν «πλουτοκρατικῶν τάξεων» τῶν Εὐρωπαϊκῶν Δυνάμεων στὴν Τουρκία[113]. Πίσω ἀπὸ αὐτὸν κρύβονται δηλαδὴ «τὰ εὐτελῆ συμφέροντα μιᾶς ἀνηθίκου ὀλιγαρχίας καὶ οἱ κατακτητικὲς βλέψεις τῆς διεθνοῦς διπλωματίας». Δηλώνει τὴν πίστη της στὴν «ἀρχὴ τῶν ἐθνοτήτων» καὶ ἐκφράζει τὴν αἰσιοδοξία, ὅτι μετὰ τὸν πόλεμο «θ' ἀναθάλῃ ἀκμαιότερον τὸ ἐργατικὸν καὶ σοσιαλιστικὸν πνεῦμα καὶ θὰ ἐξασφαλισθῇ ἡ διαρκὴς εἰρήνη»[114]. Διευκρινίζει ὅμως, ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς στρέφεται κυρίως ἐναντίον τῶν ἐπιθετικῶν πολέμων καὶ δὲν ἀντιτίθεται στὶς ἀμυντικὲς προσπάθειες τῶν ἐθνῶν[115].

---

108. Ἀρ. 34 (3 Ἀπρ. 1915).

109. Ἀρ. 51 (7 Αὐγ. 1915).

110. Ἀρ. 4 (29 Αὐγ. 1914), ἀρ. 13 (31 Ὀκτ. 1914), ἀρ. 31 (6 Μαρτ. 1915).

111. Ἀρ. 13 (31 Ὀκτ. 1914): «Ἀπὸ τὰς Ἀθλιότητας τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ πολέμου - Ἡ περιπέτεια ἑνὸς βιολινίστα», ἀναδημοσίευση ἀπὸ τὴν «Journal de Genève». Ἀρ. 17 (28 Νοεμ. 1914): «Σονέτο στὸ Βέλγο στρατιώτη - Πατρίδα», ὑπογραφή: Στέφανος Ἀμάραντος. Ἀρ. 18 (5 Δεκ. 1914): «Ὁ ἐρημωμένος κάμπος», ὑπογραφή: Στέφανος Ἀμάραντος· ἀναδημοσιεύθηκε στὸν «Λαὸ» τῆς Ἀθήνας, 13 Δεκ. 1914. Ἀρ. 19 (12 Δεκ. 1914): «Σονέτο στὸν Ἐρνέστο Ψυχάρη. Γιὰ τὴ Λευθεριὰ τῆς Πατρίδας καὶ τῆς Σκέψης», ὑπογραφή: Στέφανος Ἀμάραντος. Ἀρ. 20 (19 Δεκ. 1914): «Σονέτο - Στὸν Ἐσταυρωμένο τῶν Ρημῶν», ὑπογραφή: Στέφανος Ἀμάραντος. Ἀρ. 23 (9 Ἰαν. 1915): «Σονέτο - Ποιὸς εἶσαι σύ;», ὑπογραφή: Στέφανος Ἀμάραντος.

112. Δολοφονήθηκε τὴν 1η Αὐγούστου. Ἐξέφραζε ὡς τὴν τελευταία στιγμὴ τὴν αἰσιοδοξία του, βλ. Πάουλ Φρέλιχ, *Ρόζα Λούξεμπουργκ*, Ἀθήνα 1981, 255, G. Haupt, *ὅ.π.*, 209, 221.

113. Ἀρ. 2 (8 Αὐγ. 1914).

114. Βλ. παράρτημα ἀρ. 4, 194.

115. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 188-190.

Ἐνδιαφέρεται ἐπίσης γιὰ τὶς δραστηριότητες τῶν σοσιαλιστῶν στὴν Εὐρώπη. Ἀπὸ τὸ Συνέδριο τῆς Κοπεγχάγης, ὅπου συνῆλθαν οἱ σοσιαλιστὲς τῶν οὐδετέρων χωρῶν, ξεχωρίζει τὶς παρεμβάσεις τοῦ Σουηδοῦ καὶ τοῦ Ὁλλανδοῦ ἀντιπροσώπου, οἱ ὁποῖοι προσπαθοῦν νὰ ἐξηγήσουν τὴν ἀποτυχία τῶν σοσιαλιστικῶν κομμάτων νὰ ἀποτρέψουν τὸν πόλεμο, ὑποστηρίζοντας, ὅτι ἡ σοσιαλιστικὴ θεωρία δὲν χρεωκόπησε καὶ ὅτι στόχος τῶν σοσιαλιστῶν στὶς οὐδέτερες χῶρες πρέπει νὰ εἶναι ἡ καλύτερη ὀργάνωσή τους[116].

Προβάλλει ἐπίσης τὶς ἀπόψεις τοῦ γερμανοῦ σοσιαλιστῆ Haase σὲ συνάντηση στὴν Φραγκφούρτη, ὁ ὁποῖος ξαναθυμίζει στοὺς συντρόφους του τὴν παλαιὰ ἀδιάλλακτη κατὰ τοῦ πολέμου στάση τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος. Χωρὶς γὰ ἀγνοεῖ ἡ ἐφημερίδα τὶς ἀπόψεις τῆς φιλοπολεμικῆς πλειοψηφίας, δείχνει πάντως συμπάθεια πρὸς τὶς «εἰρηνόφιλες» γερμανικὲς ἀπόψεις[117]. Στὸ ἴδιο πνεῦμα παρουσιάζει μέρος τῆς συζήτησης στὴν Πρωσσικὴ Δίαιτα, ὅπου συγκρούστηκαν οἱ σοσιαλιστὲς τῆς πλειοψηφίας μὲ τὸν Liebknecht, γνωστὸ ἀντίπαλο τῆς φιλοπολεμικῆς γραμμῆς τοῦ κόμματος[118]. Τέλος πληροφορεῖ τοὺς ἀναγνῶστες της γιὰ τὴ συνάντηση τῶν σοσιαλιστῶν τῶν χωρῶν τῆς Ἀντάντ στὸ Λονδίνο, ὅπου καταδικάζεται ὁ γερμανικὸς ἰμπεριαλισμός, καὶ κάνει τὸ ἑξῆς σχόλιο: «Ἡ ἀπάντησις αὕτη ὅλων τῶν Λατίνων καὶ Σλαύων σοσιαλιστῶν πρὸς τὰς ἀποπείρας τῆς Γερμανικῆς κυβερνήσεως διὰ μέσου τῆς ὑποδούλου της σοσιαλδημοκρατίας νὰ ξελογιάσῃ τοὺς Γάλλους ἐργάτας πρὸς συνομολόγησιν τῆς εἰρήνης, εἶναι ἀρκετὰ σοβαρὰ καὶ ἐνδεικτικὴ περὶ τῶν σκέψεων καὶ ἀποφάσεων τῆς σοσιαλιστικῆς Λατινικῆς φυλῆς, ἡ ὁποία ἐπροδόθη αἰσχρῶς ὑπὸ τῆς Γερμανικῆς ψευτοσοσιαλδημοκρατίας»[119]. Παρόλο ποὺ ὁ «Ἐργάτης-Λαός» μοιάζει νὰ παρουσιάζει «ἀντικειμενικὰ» τὶς δραστηριότητες τῶν εὐρωπαίων σοσιαλιστῶν, εἶναι προφανές, ὅτι συμπαθεῖ τὶς χῶρες τῆς Ἀντὰντ καὶ τὰ ἀντίστοιχα κόμματα· συμπαθεῖ ἐπίσης τὶς οὐδέτερες χῶρες καὶ τὰ σοσιαλιστικά τους κόμματα καὶ δὲν κρύβει τὴν ἀντιπάθειά του πρὸς τοὺς Γερμανούς. Γι' αὐτὸ προτιμᾶ τὶς ἀδιάλλακτες ἀντιπολεμικὲς φωνὲς τοῦ γερμανικοῦ κόμματος παρὰ τὶς «σοσιαλ-πατριωτικές».

---

116. Ἀρ. 26 (30 Ἰαν. 1915). Στὸ συνέδριο τῆς Κοπεγχάχης διατυπώθηκε ἔκκληση πρὸς τὰ σοσιαλιστικὰ κόμματα τῶν ἐμπολέμων χωρῶν νὰ ἐργαστοῦν γιὰ τὴ λήξη τοῦ πολέμου μὲ βάση τὴν ἐθνικὴ αὐτοδιάθεση, τὴν κατάργηση τῆς μυστικῆς διπλωματίας καὶ τὴν ὑποχρεωτικὴ διαιτησία, βλ. Γ. Β. Λεονταρίτης, *Τὸ ἑλληνικὸ σοσιαλιστικό...*, ὅ.π., 66.

117. Ἀρ. 40 (14 Μαΐου 1915). Ὁ Haase ἀνήκει σ' αὐτοὺς ποὺ ἐπιμένουν στὴ σαφὴ ἀντιπολεμικὴ στάση τοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος, ἀλλὰ δὲν παίρνουν τὴν πρωτοβουλία νὰ προκαλέσουν τὸ σχίσμα. Γιὰ τὴν τάση αὐτὴ βλ. J. Droz, *ὅ.π.*, 612-614.

118. Ἀρ. 44 (19 Ἰουν. 1915).

119. Ἀρ. 26 (30 Ἰαν. 1915). Ἡ ἀπόφαση τοῦ συνεδρίου προσπαθοῦσε νὰ συμβιβάσει τὴν κλασσικὴ ἄποψη τῶν σοσιαλιστῶν περὶ τῶν «καπιταλιστικῶν ἀνταγωνισμῶν» μὲ τὴν καταδίκη τοῦ «γερμανικοῦ ἰμπεριαλισμοῦ», βλ. Γ. Β. Λεονταρίτης, *ὅ.π.*, 66. Τὴν ἴδια ἄποψη ἐκφράζει ἡ ἐφημερίδα καὶ στὸν ἀρ. 35 (10 Ἀπρ. 1915).

Ένα ζήτημα ποὺ ἀπασχολεῖ ἐξ ἄλλου τὴν ἐφημερίδα ἐξ αἰτίας της σοσιαλιστικῆς της εὐαισθησίας, εἶναι οἱ συνέπειες τοῦ πολέμου στὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο τῶν λαϊκῶν τάξεων. Προτείνει τὴν ἐνίσχυση τῶν ἀλληλοβοηθητικῶν ταμείων καὶ τὴν ἀπαλλαγὴ τῶν ἐργατῶν ἀπὸ μερικοὺς ἄμεσους φόρους, γιατί, ὅπως ὑποστηρίζει, «οἱ ἐργάτες ἀποτελοῦντες τὸν μεγαλύτερο παράγοντα ἐν τῇ κοινωνίᾳ καὶ τὴν μεγαλυτέραν δύναμιν, ἐφ' ἧς στηρίζει τὰς ἐλπίδας του τὸ ἔθνος [...] ὑπέρ πάντα ἄλλον εἶναι ἄξιοι νὰ ἐπισύρωσι τὴν ἰδιατέραν φροντίδα τῆς Κυβερνήσεως. Αὐτοὶ ἐν εἰρήνῃ διὰ τῆς ἐργασίας των συμβάλλουν εἰς τὸ μέγιστον μέρος τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς καὶ αὐτοὶ εἶναι ποὺ θὰ συνεισφέρουν καὶ πάλιν τὸ αἷμα των ἐν πολέμῳ διὰ τὴν δόξαν καὶ τὸ μεγαλεῖον τοῦ Ἔθνους»[120]. Ἐπισημαίνει ἐπίσης τὴν ἀνάγκη διοικητικῶν μέτρων, ὥστε νὰ μὴ λείψει τὸ στάρι καὶ τὸ ψωμὶ ἀπὸ τὸν κρητικὸ λαό[121].

Εἶναι φανερὴ ἡ ἐπιρροὴ τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν, ὅπως αὐτὲς ἔχουν ἀφομοιωθεῖ ἀπὸ τὸν «Ἐργάτη-Λαὸ» μέσῳ τοῦ «Λαοῦ» τῆς Ἀθήνας καὶ τοῦ ΕΚΑ. Ἡ ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα π.χ. γράφει: «ἔξω καὶ ἀπάνω ἀπ' ὅλα αὐτά, ὑπάρχει, ζῇ καὶ κινεῖται ὁ διεθνὴς Ἐργατισμός, τὸ παγκόσμιον προλεταριάτο, τὸ ἀσύνορον Κράτος τῶν δούλων τῆς σημερινῆς Κοινωνικῆς Συνθέσεως»[122] ἢ ἀλλοῦ: «ὅτι ἐπὶ τῶν συντριμμάτων τῆς ἁμαρτωλῆς Εὐρώπης θὰ ἀναθάλῃ ζωηρότερον τὸ ἐργατικὸν τὸ σοσιαλιστικὸν πνεῦμα [...] Αὐτὴ ἡ μεγάλη μεταβολὴ θὰ ἐξασφαλίσῃ καὶ τὴν ριζικὴν μεταρρύθμισιν τοῦ κοινωνικοῦ ὀργάνισμοῦ ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχῶν κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης, δικαιοσύνης καὶ σκοπιμότητος»[123]. Ένα μήνα περίπου μετὰ ἡ κρητικὴ διατυπώνει τὴν ἴδια ἄποψη μὲ τὶς ἴδιες σχεδὸν ἐκφράσεις[124]. Κοινὸ στοιχεῖο ἐπίσης ἀνάμεσα στὰ δύο ἔντυπα εἶναι ἡ πίστη στὴν ἀρχὴ τῶν ἐθνοτήτων[125].

Δὲν πρέπει νὰ εἶναι τυχαῖο ἄλλωστε τὸ γεγονός, ὅτι μιὰ ἑβδομάδα μετὰ τὴν δημοσίευση ἄρθρου τοῦ Ἀλέξανδρου Παπαναστασίου στὴν ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα μὲ τὸν τίτλο *Ὁ πόλεμος καὶ οἱ ἐργάται*, ἀρχίζει νὰ δημοσιεύει τὸ πιὸ ἀναλυτικὸ σχετικὰ μὲ τὸν πόλεμο ἄρθρο της, μὲ τὸν τίτλο *Οἱ σοσιαλισταὶ καὶ ὁ πόλεμος*, ὅπου ἐκφράζονται παρόμοιες ἀπόψεις· τὰ βασικὰ σημεῖα τοῦ ἄρθρου τοῦ Παπαναστασίου εἶναι ἡ διάκριση ἀμυντικοῦ καὶ ἐπιθετικοῦ πολέμου, ἡ πεποίθηση, ὅτι ὁ σοσιαλισμὸς δὲν χρεωκόπησε, παρόλο ποὺ δὲν ἀπέτρεψε τὸν

120. Ἀρ. 14 (7 Νοεμ. 1914).

121. Ἀρ. 11 (17 Ὀκτ. 1914). Ἡ «Ν. Ἐφημερὶς» ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ προβάλλει τὰ προβλήματα ποὺ προκύπτουν γιὰ τὴν κρητικὴ οἰκονομία γενικά, βλ. «Ν. Ἐφημερὶς» 15 Ἀπρ. 1915, 29 Ἀπρ. 1915, 15 Ἰουλ. 1915, 22 Ἰουλ. 1915, 29 Αὐγ. 1915, 5 Σεπτ. 1915.

122. «Λαὸς» 19 Ἰουλ. 1914.

123. Ὅ.π., 26 Ἰουλ. 1914.

124. Ἀρ. 3 (22 Αὐγ. 1914).

125. Ὅ.π. καὶ «Λαὸς» 26 Ἰουλ. 1914.

πόλεμο, καὶ ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν περαιτέρω ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν ὥστε νὰ ἀντισταθοῦν στὸν πόλεμο[126].

Ἡ εὐαισθησία τέλος τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» γιὰ τὶς οἰκονομικὲς ἐπιπτώσεις τοῦ πολέμου στὶς λαϊκὲς-ἐργατικὲς τάξεις ὑπάρχει, ὅπως εἶναι εὐνόητο, καὶ στὸν «Λαὸ» τῆς Ἀθήνας. Διαβάζουμε π.χ. στὴν ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα: «Σήμερα αἱ τάξεις ποὺ δυναστεύονται πάντα ἀπὸ τὸν Πλοῦτον εἰς ὅλα τὰ κράτη, ἄρχισαν νὰ δυναστεύονται διπλᾶ καὶ θὰ δυναστευθοῦν αὔριον τριπλᾶ καὶ πολλαπλᾶ καὶ ἀνυπολόγιστα ἀπὸ τὴν Πεῖναν καὶ τὴν Δυστυχίαν ποῦ θὰ τοὺς εὑρῇ μὲ τὸν πανευρωπαϊκὸν ἀλληλοσπαραγμόν, εἰς τὸν ὁποῖον τοὺς ἔρριξεν ἡ Στρατοκρατία, ὁ Αὐταρχισμὸς καὶ ὁ Ἰμπεριαλισμὸς τῆς Εὐρώπης»[127].

Ὁ «Λαὸς» τῆς Ἀθήνας ὅμως χρησιμοποιεῖ σκληρότερο, καὶ πιστότερο στὴν σοσιαλιστικὴ γλώσσα, λόγο ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα τοῦ Ἡρακλείου. Ἐκφράσεις ὅπως «προλεταριάτο», «κεφαλαιοκρατικὰ συμφέροντα» ἢ «ἰμπεριαλιστικὴ πολιτικὴ»[128] δὲν ὑπάρχουν στὴν κρητικὴ ἐφημερίδα, ὅπως δὲν ὑπάρχουν τόσες πολλὲς ἀνταποκρίσεις ἀπὸ τὰ εὐρωπαϊκὰ σοσιαλιστικὰ κόμματα, ὅσες δημοσιεύει ἡ ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα.

Παράλληλα μὲ τὶς θεωρητικὲς τοποθετήσεις του ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» παρακολουθεῖ ἐπίσης ἀπὸ κοντὰ τὶς διπλωματικὲς καὶ πολιτικὲς ἐξελίξεις σχετικὰ μὲ τὸ ἐνδεχόμενο συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο καὶ τὶς παρουσιάζει στοὺς ἀναγνῶστες του, κάτι ποὺ δὲν κάνει ἡ ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα, στὸ διάστημα τουλάχιστον, ποὺ μπορεῖ νὰ γίνει ὁ σχετικὸς ἔλεγχος. Ἐδῶ διακρίνεται μιὰ ἄλλη γλώσσα ρεαλιστική, ποὺ δὲν κάνει καμιὰ προσπάθεια νὰ κρύψει τὸ μίσος πρὸς τοὺς Τούρκους, «τὸν προαιώνιον ἐχθρόν, ἐὰν οὗτος ἤθελε, παρὰ τὸ πρόσφατον πάθημά του νὰ ὑψώσῃ καὶ πάλιν τὴν κεφαλήν»[129], καὶ πρὸς τοὺς Βουλγάρους[130]. Ὅταν μάλιστα ἡ Τουρκία ἐπιτίθεται κατὰ τῆς Ρωσσίας τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1914, ἡ ἐφημερίδα τῆς ἐπιτίθεται δριμύτατα προβλέποντας τὴν κατάρρευσή της καὶ ἀπειλεῖ, ὅτι ἡ Ἑλλάδα δὲν θὰ ἀνεχθεῖ τοὺς διωγμοὺς κατὰ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὴν Τουρκία καὶ «δὲν θὰ ἀρκεσθῇ εἰς τὰς διαμαρτυρίας μόνον τοῦ πρεσβευτοῦ της, ἀλλὰ θὰ ἀναγκασθῇ νὰ καταφύγῃ εἰς τὰ ὅπλα, ὅπως καταφέρῃ μόνη αὐτὴ τὸ τελειωτικὸν κατὰ τοῦ ἑτοιμοθανάτου κτύπημα»[131]. Κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, ὅπου τὰ πράγματα ἐξελίσσονται κυρίως στὸ

---

126. «Λαὸς» 14 καὶ 21 Φεβρ. 1914. Τὸ ἄρθρο ἔχει ἀναδημοσιευθεῖ στό: Ἀλ. Παπαναστασίου, *ὅ.π.*, 202-207. Τὸ ἄρθρο τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» δημοσιεύεται στὸ παράρτημα μὲ τὸν ἀριθμὸ 3.

127. «Λαὸς» 2 Αὐγ. 1914. Βλ. καὶ ἄλλες ἀναφορὲς στὶς 16 Αὐγ. 1914, στὶς 23 Αὐγ. 1914 κ.ἀ.

128. Ὅ.π., 19 Ἰουλ. 1914, 26 Ἰουλ. 1914 καὶ 2 Αὐγ. 1914.

129. Ἀρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914).

130. Ἀρ. 6 (12 Σεπτ. 1914).

131. Ἀρ. 12 (24 Ὀκτ. 1914). Ὁ Βενιζέλος προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχει τὸν συνασπισμὸ τῆς Ἑλλάδας, τῆς Ρουμανίας καὶ τῆς Σερβίας, ὥστε νὰ οὐδετεροποιηθεῖ ἡ Βουλγαρία, γιατὶ ἡ ἄλλη λύση γιὰ τοὺς συμμάχους θὰ ἦταν ἡ παραχώρηση ἑλληνικῶν ἐδαφῶν σ' αὐτήν, βλ. G. B. Leon, *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, Θεσσαλονίκη 1974, 80-88.

ἐπίπεδο τῶν διπλωματικῶν ἐπαφῶν τῆς Ἑλλάδας μὲ τὶς Δυνάμεις, ἡ ἐπίσημη γραμμὴ τῆς ἑλληνικῆς κυβέρνησης εἶναι ἡ οὐδετερότητα[132] καὶ ἡ κοινὴ γνώμη εἶναι ὑπέρ τῆς Ἀντάντ[133], ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» δὲν διαφέρει στὶς ἀναλύσεις του γιὰ τὶς ἐξελίξεις ἀπὸ τὴν φιλοβενιζελικὴ «Ν. Ἐφημερίδα»[134].

Ἡ κατάσταση δὲν ἀλλάζει, ὅταν οἱ σύμμαχοι στὶς ἀρχὲς τοῦ 1915 προτείνουν τὴν συμμετοχὴ τῆς Ἑλλάδας στὶς ἐπιχειρήσεις τῶν Δαρδανελλίων[135]. Ἡ ἐφημερίδα τάσσεται ὑπὲρ τῆς ἐξόδου τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο λέγοντας τὰ ἑξῆς: «Μεταξὺ μιᾶς ἀναμίξεως εἰς τὸν διεξαγόμενον πόλεμον, ἥτις θὰ ἐπισπεύσῃ τὸ ταχύτερον τὸ τέρμα αὐτοῦ καὶ θὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν Παγκόσμιον Εἰρήνην, καὶ μεταξὺ μιᾶς οὐδετερότητος, ἥτις ἂν δὲν ἔχῃ τὰ αἱματηρὰ ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου, ἔχει ὅμως τοὺς οἰκονομικοὺς ἀντικτύπους αὐτοῦ [...] νομίζομεν, ὅτι τὰ οὐδέτερα κράτη συμφέρον ἔχουν ν' ἀκολουθήσουν τὴν πρώτην ὁδὸν πρὸς ὠφέλειαν οὐ μόνον αὐτῶν ἀλλὰ καὶ τῆς καθόλου ἀνθρωπότητος»[136].

Ἡ ἐφημερίδα ὅμως διαφοροποιεῖ τὴν στάση της, ὅταν τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1915 οἱ διαπραγματεύσεις καταλήγουν σὲ ἀποτυχία καὶ ὁ Βενιζέλος παραιτεῖται. Ἐνῶ οἱ βενιζελικὲς ἐφημερίδες ἐκφράζουν τὴν ἀπογοήτευσή τους καὶ οἱ ἀντιβενιζελικὲς τὴν ἀνακούφισή τους[137], ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» προσπαθεῖ νὰ διακριθεῖ καὶ ἀπὸ τὶς δυὸ ἀπόψεις: «Ἀλλὰ νῦν ὅτε τὰ τηλεβόλα τοῦ Ἀγγλογαλλικοῦ Στόλου ἔξωθι τῶν Δαρδανελλίων ἀνοίγουν μικρὸν κατὰ μικρὸν τὸν δρόμον πρὸς τὴν πόλιν τῶν ὀνείρων, δὲν ἦτο δυνατὸν ἡ Ἑλληνικὴ ψυχὴ νὰ μὴ δοκιμάσῃ τὴν ἱερὰν συγκίνησιν, τὴν ὁποίαν τῆς ἐκληροδότησαν αἱ ἐθνικαὶ παραδόσεις. Καὶ ἡ τέως Κυβέρνησις διερμηνεύουσα κατὰ τοῦτο τὸ κοινὸν αἴσθημα ἐθεώρησε συμφέρον ἄνευ ἀναβολῆς νὰ συμπολεμήσῃ ἡ Ἑλλὰς μετὰ τῆς Ἀντὰντ πρὸς ἀπελευθέρωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Δυστυχῶς τὴν ἀπόφασιν ταύτην τῆς Κυβερνήσεως, ἥτις ἦτο καὶ ἀπόφασις τοῦ Ἔθνους, δὲν ὑπεστήριζον, φαίνεται, καὶ οἱ ἀριθμοὶ τοῦ Ἐπιτελείου καὶ τὰ ἐξωτερικὰ διδόμενα [...]. Ἡ ἀνάμιξις λοιπὸν σήμερον τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν πόλεμον στηρίζεται ἐπὶ τῆς

132. Γιὰ τὰ γεγονότα τῶν ἀρχῶν τοῦ πολέμου βλ. *ὅ.π.*, 60-79.

133. *Ὅ.π.*, 63 καὶ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *ὅ.π.*, 391.

134. Ὡς τότε τὰ κύρια ἄρθρα τῆς φιλοβενιζελικῆς «Ν. Ἐφημερίδας» μιλοῦν γιὰ αὐτοσυγκράτηση ὡς τὴν ἄνοιξη, ὁπότε πολλὰ μποροῦν νὰ συμβοῦν μὲ ἐμφανὴ βεβαίως συμπάθεια πρὸς τὴν Ἀντάντ, βλ. «Ν. Ἐφημερὶς» 17 Ἰαν. 1915, 21 Ἰαν. 1915, 4 Φεβρ. 1915. Χαρακτηριστικὸ εἶναι τὸ κύριο ἄρθρο τῆς 12 Νοεμ. 1914: «Σύμφωνα μὲ τὰς προβλέψεις ταύτας εὐτυχεῖς κἄπως θὰ εἶναι ἐκεῖνοι οἱ λαοί, οἱ ὁποῖοι ἐξερχόμενοι τῆς οὐδετερότητος θὰ πράξωσι τοῦτο ὅσον τὸ δυνατὸν ἀργότερον, ὁπότε καὶ ἡ δαπάνη εἰς χρῆμα καὶ εἰς αἷμα θὰ εἶναι μικροτέρα».

135. Γιὰ τὰ γεγονότα βλ. G. B. Leon, *ὅ.π.*, 98-121.

136. Ἀρ. 27 (6 Φεβρ. 1915).

137. Δέσποινα Παπαδημητρίου, *ὅ.π.*, 395-397. Ἡ «Ν. Ἐφημερὶς» γράφει στὶς 25 Φεβρουαρίου 1915: «Ὁ Θεὸς τῆς Ἑλλάδος ὁ παρουσιαθεὶς τοσάκις ὡς μέγας σωτὴρ ὑπὲρ τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἂς βοηθήσῃ τὸ ἔθνος μας πρὸ τῆς τοιαύτης καταστροφῆς! Ἀφήνομεν τὴν καταλληλοτέραν τῶν περιστάσεων νὰ παρέλθῃ!»

προϋποθέσεως, ὅτι εἰς τὸ τέλος θὰ νικήσῃ ἡ Ἀντάντ —κάτι ποὺ ἡ ἐφημερίδα δὲν θεωρεῖ καθόλου βέβαιο—. Διὰ πάντας τοὺς λόγους τούτους τὸ ἐγχείρημα τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδος εἰς τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον, [...] δὲν παύει μόλα ταῦτα νὰ ἐγκλείῃ καὶ κινδύνους, ὧν αἱ συνέπειαι θὰ εἶ αι ἀνεπανόρθωτοι συμφοραί. Ἕνεκα τούτου τὸ Στέμμα δὲν δύναται νὰ κακισθῇ, ὅτι ἀπέκρουσε ἐν τῷ παρόντι τὴν ἐκ τῆς οὐδετερότητος ἔξοδον ἐπὶ τῇ ἐλπίδι παρουσιάσεως εἰς τὸ μέλλον κρείσσονος εὐκαιρίας, καθόσον, εἴμεθα βέβαιοι, ὅτι τὰ αἰσθήματα Αὐτοῦ συμπίπτουν πλήρως μὲ τοὺς ἱεροὺς παλμοὺς ἑκατομμυρίων Ἑλλήνων»[138].

Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἐπίσης ἡ στάση της, ὅταν τὸν Μάρτιο κατηγορεῖται ὁ Βενιζέλος γιὰ παραχωρήσεις στὴν Βουλγαρία καὶ ἀρχίζουν σοβαροὶ διαπληκτισμοὶ ἀνάμεσα στὶς δύο πολιτικὲς παρατάξεις λόγῳ καὶ τῆς προεκλογικῆς περιόδου[139]. Ἡ ἐφημερίδα παρακάμπτει τὸ θέμα.

Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ὡς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1915 θὰ παραμείνει σταθερὴ στὴν ἄποψή της ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητας ἀποφεύγοντας ὅμως πάντα τὶς ἀκραῖες τοποθετήσεις. Ἀπὸ τὸ καλοκαίρι ὅμως τοῦ 1915 ἡ ἐφημερίδα ἐγκαταλείπει τὴ μετριοπάθεια καὶ σκληραίνει τὴ στάση της. Ὑποστηρίζει δηλαδὴ μὲ μεγαλύτερο φανατισμὸ τὴν ἄποψή της περὶ μὴ ἐμπλοκῆς τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο.

Τὸν Αὔγουστο π.χ. διακρίνουμε μιὰ αὐστηρότερη ἀπέναντι στοὺς συμμάχους διάθεση, ἡ ὁποία εἴτε ὑπαγορεύεται εἴτε ἁπλῶς συμπίπτει μὲ τὸ διάβημα τῶν Δυνάμεων πρὸς τὴν ἑλληνικὴ κυβέρνηση, μὲ τὸ ὁποῖο κοινοποιεῖται ἡ προσέγγισή τους πρὸς τοὺς Βουλγάρους μὲ ὑποσχέσεις παραχωρήσεων ἑλληνικῶν ἐδαφῶν[140]. Ὁ «Ἐργάτης-Λαός» ἐξεγείρεται κατὰ τῶν Δυνάμεων χαρακτηρίζοντας «Πλατωνικὲς θεωρίες» τὶς διακηρύξεις τῶν ἐμπολέμων περὶ «Δικαίου καὶ Πολιτισμοῦ»[141]. Δὲν ἀρκεῖται ὅμως μόνο στὶς φραστικὲς ἐπιθέσεις. Συμμετέχει στὴ διοργάνωση συλλαλητηρίου μαζὶ μὲ τοὺς συλλόγους καὶ τὰ σωματεῖα τοῦ Ἡρακλείου καὶ τὸ ΕΚΗ, ὅπου κεντρικὸς ὁμιλητὴς εἶναι ὁ Ἀ. Κόντος[142]. Τὸ συλλαλητήριο παρουσιάζεται ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα ὡς πολὺ μεγά-

---

138. Ἀρ. 30 (27 Φεβρ. 1915).

139. Δέσποινα Παπαδημητρίου, *ὅ.π.*, 393-394 καὶ G. B. Leon, *ὅ.π.*, 151-152.

140. Τὸ γεγονὸς προκάλεσε διαδηλώσεις διαμαρτυρίας ἰδιαίτερα στὶς Ν. Χῶρες καὶ ἡ φήμη, ὅτι οἱ σύμμαχοι σκοπεύουν νὰ καταλάβουν τὶς περιοχὲς ποὺ θὰ παραχωρηθοῦν στὴν Βουλγαρία ἀνέτρεψε τὴν γενικὰ εὐμενὴ ὑπὲρ τῆς Ἀντάντ στάση τῆς κοινῆς γνώμης, βλ. G. B. Leon, *ὅ.π.*, 195-196.

141. Ἀρ. 50 (31 Ἰουλ. 1915). Παρόμοια στάση ἔχει καὶ ἡ «Ν. Ἐφημερίς», ὅπως φαίνεται π.χ. ἀπὸ τὸ κύριο ἄρθρο της τῆς 29 Ἰουλίου 1915. Ὅσο γιὰ τὶς ἀθηναϊκὲς ἐφημερίδες, οἱ μὲν βενιζελικὲς ἀποδίδουν εὐθύνες στὴν κυβέρνηση Γούναρη, οἱ δὲ ἀντιβενιζελικὲς στρέφονται ἐναντίον τοῦ Βενιζέλου προσωπικά, βλ. Δέσποινα Παπαδημητρίου, *ὅ.π.*, 398-400. Βλ. καὶ Γεώργιος Βεντήρης, *Ἡ Ἑλλὰς τοῦ 1910-1920*, τ. Α΄, Ἀθήνα 1929, 340-341, ὅπου διαβάζουμε, ὅτι οἱ φιλελεύθεροι «ἐπρωτοστάτησαν» στὴν διοργάνωση συλλαλητηρίων.

142. Ἀρ. 50 (31 Ἰουλ. 1915), ἀρ. 51 (7 Αὐγ. 1915). Ἡ ἐπίσημη πρόταση γιὰ τὴν διοργάνωση τοῦ συλλαλητηρίου δὲν ἔγινε ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν σύλλογο Μυλοποταμιτῶν, ποὺ εἶχε

λο, ἐνῶ ὁ ὁμιλητὴς μεταξὺ τῶν ἄλλων λέει καὶ τὰ ἑξῆς: «Ἀπὸ ὅσα διεκήρυξαν οἱ ἐμπόλεμοι κατὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ παρόντος πολέμου τίποτε δὲν ὑπῆρξε εὐγενέστερον καὶ ὑψηλότερον ὅσον ἡ δήλωσις αὐτῶν, ὅτι μάχονται ὑπὲρ τοῦ Δικαίου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τῆς Ἀρχῆς τῶν Ἐθνικοτήτων. Τίποτε ὅμως δὲν ἦλθε νὰ διαψεύσῃ τὸ ταχύτερον τοὺς λόγους των αὐτοὺς καὶ νὰ καταστήσῃ φανερὸν ὅτι οὐδὲν ἄλλο κυριαρχεῖ σήμερον ἢ ὁ ὑπολογισμὸς καὶ τὸ ψυχρὸν συμφέρον, ὅσον ἡ ἀπροκάλυπτος δήλωσίς των ὅπως προβῶμεν εἰς παραχωρήσεις. Ὑπεράνω πάσης συμπαθείας πρὸς τὸ ἓν ἢ τὸ ἄλλο ἐκ τῶν ἐμπολέμων στρατοπέδων καὶ ἔξω τοῦ κύκλου τῶν συμφερόντων ἐκείνων ἅτινα ἀπαρτίζουν ἀντικείμενα τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς διαμάχης, ταύτην τὴν στιγμήν, ἡ διὰ τὴν ἀκεραιότητα τῆς ἑλληνικῆς Πατρίδος, ἄμυνα κατὰ πάσης ἐκ μέρους οἱουδήποτε ἐξωτερικῆς ἐπιβουλῆς ἀποτελεῖ καθῆκον ἐθνικὸν εἰς πάντας τοὺς Ἕλληνας ἀδιακρίτως. Ἡ συναίσθησις τοῦ Ἐθνικοῦ καθήκοντος ὑπῆρξεν ἀνέκαθεν διὰ τοὺς Ἕλληνας ἡ περισσότερον βαθέως ἐρριζωμένη εἰς τὴν συνείδησιν αὐτῶν οὐδεὶς δὲ ἐσωτερικὸς ἀνταγωνισμός, ὁσονδήποτε ὀξὺς καὶ ἂν εἶναι οὗτος, ὑπῆρξε οὔτε θὰ ὑπάρξῃ ποτὲ ἱκανὸς νὰ συσκοτήσῃ τὴν συνείδησιν αὐτῶν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε νὰ παρίδουν τὸ πρώτιστον πάντων ὀφειλόμενον πρὸς τὴν ἀκεραιότητα τῆς Πατρίδος καθῆκον»[143].

Τὸ περιεχόμενο τῶν λόγων τοῦ Κόντου καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐκδήλωση δέχεται ἐπίθεση ἀπὸ τὴν βενιζελικὴ «Ν. Ἐφημερίδα», διότι δὲν προηγήθηκαν, ὅπως λέει, συσκέψεις μὲ τοὺς πολιτικοὺς παράγοντες καὶ δὲν προσεκλήθη, μᾶς ὁδηγεῖ στὸ συμπέρασμα, ὅτι τὸ συλλαλητήριο ὀργανώθηκε χωρὶς τὴ σύμπραξη τῶν πολιτευτῶν τοῦ Ἡρακλείου[144]. Κανείς τους ἄλλωστε δὲν συμμετέχει στὴν ἐπιτροπὴ ποὺ θὰ ἐπιδώσει τὸ ψήφισμα, ἐνῶ ἡ «Ν. Ἐφημερὶς» ἀποφεύγει αὐτὴ τὴ φορὰ νὰ κατηγορήσει κατὰ τὴν προσφιλή της τακτικὴ τὸν «Ἐργάτη-Λαὸ» γιὰ εὔνοια πρὸς τοὺς γουναρικούς. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἡ ἐκδήλωση στὸ Ἡράκλειο δὲν ταυτίστηκε μὲ καμιὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες πολιτικὲς παρατάξεις καὶ χρησιμοποιήθηκε ὡς ἡ κατάλληλη εὐκαιρία γιὰ νὰ προβληθεῖ ἡ «τρίτη ἄποψη», αὐτὴ δηλαδὴ ποὺ ἐξέφραζε σοσιαλιστικὲς ἐπιρροές.

Ἡ ἐφημερίδα ἐξακολουθεῖ νὰ ὑπερασπίζεται μὲ σθένος τὴν ἄποψή της ὑπὲρ τῆς οὐδετερότητας καὶ μετὰ τὸ συλλαλητήριο ἀντλώντας ἐπιχειρήματα ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴν γερμανόφιλη ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα «Ἀθῆναι»· ἀναδημοσιεύει ἄρθρο της μὲ τίτλο *Ἡ οὐδετερότης τῶν Μηλίων*, προφανῶς γιατὶ βρίσκει ἐπιτυχημένη τὴν παραβολὴ Ἄγγλων-ἀρχαίων Ἀθηναίων καὶ Ἑλλήνων-ἀρχαίων Μηλίων[145].

ἱδρυθεῖ πρόσφατα. Οὐσιαστικὰ ὅμως πρόκειται γιὰ πρωτοβουλία τοῦ ἐκδότη καὶ τοῦ συντάκτη τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ», οἱ ὁποῖοι πρέπει νὰ σημειωθεῖ κατάγονταν καὶ οἱ δύο ἀπὸ τὸν Μυλοπόταμο.

143. Ἀρ. 51 (7 Αὐγ. 1915).

144. «Ν. Ἐφημερὶς» 4 Αὐγ. 1915.

145. Ἀρ. 51 (7 Αὐγ. 1915). Ἡ ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα τοῦ Γεωργίου Πὼπ διακηρύσσει, πὼς εἶναι

Μὲ ἀφορμὴ τὴ συμπλήρωση ἑνὸς ἔτους κυκλοφορίας κάνει ἕναν ἀπολογισμὸ τῆς προσφορᾶς της καὶ ἀποδίδοντας γιὰ πρώτη φορὰ στὸν ἑαυτό της τὸν χαρακτηρισμὸ «κοινωνιστικὸν φύλλον» συνδέει μὲ σαφήνεια τὴν ἰδιότητα αὐτὴ μὲ τὴν ὑποχρέωση νὰ ὑποστηρίζει «οὐδετερόφιλον πολιτικήν». Γράφει χαρακτηριστικά: «Καὶ προκαλοῦμεν τοὺς διαβαλόντας ἡμᾶς ὡς καὶ πάντα ἄλλον διαφωνοῦντα πρὸς τὴν τοιαύτην πολιτείαν τῆς ἐφημερίδος ἡμῶν νὰ μᾶς ὀνομάσῃ ἔστω καὶ ἓν μόνον φύλλον καθ' ὅλην τὴν Εὐρώπην ἢ τὴν Ἀμερικήν, τὸ ὁποῖον ἔχον πρόγραμμα κοινωνιστικὸν νὰ ὑπεστήριξέ ποτε πολιτικὴν φιλοπόλεμον»[146]. Ἡ διακήρυξη αὐτὴ καὶ γενικὰ ἡ ἀνεξάρτητη πολιτικὰ στάση της, ἡ ὁποία φάνηκε ἰδιαίτερα στὶς ἐκλογὲς τοῦ Μαΐου[147], ὀξύνουν τὶς σχέσεις τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» μὲ τὴν «Ν. Ἐφημερίδα». Ἡ τελευταία ἀναδημοσιεύει τὴν διακήρυξη τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Συνδέσμου τῶν Ἐργατικῶν Τάξεων (ΣΤΕΤ), ποὺ εἶχε ἱδρύσει ὁ Πλ. Δρακούλης τὸ 1909, μὲ τὸν τίτλο *Ἡ Ἑλλὰς εἰς κίνδυνον*, ὅπου ὁ Πλ. Δρακούλης τάσσεται ὑπὲρ τῆς ἐξόδου τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο. Πρόθεση τῆς ἀντίπαλης ἐφημερίδας εἶναι νὰ ἀμφισβητήσει τὴν ἰδιότητα τοῦ σοσιαλιστῆ στὸν «Ἐργάτη -Λαὸ»[148]. Στὴν ἀπάντησή του αὐτὸς ἀποκαλεῖ τὰ μέλη τοῦ ΣΤΕΤ «ψευδοσοσιαλιστές»[149]. Στὴ γνωστὴ κατηγορία τῆς βενιζελικῆς ἐφημερίδας, ὅτι ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» ἐξυπηρετεῖ τὴν ἀντιβενιζελικὴ παράταξη[150], ὁ ἐκδότης της Ἰωάννης Μουρέλλος ὑφίσταται προσωπικὴ ἐπίθεση ἀπὸ τὸν Κόντο[151]. Ἐνδιαφέρον ὅμως ἔχει κυρίως ἡ θεωρητικὴ τοποθέτηση τῆς «Ν. Ἐφημερίδας» ἀπέναντι στὶς προσδιορισμένες πιὰ ἰδεολογικὰ ἀντιπολεμικὲς θέσεις τῆς ἐργατικῆς ἐφημερίδας. Σὲ ἄρθρο της μὲ τίτλο, *Διὰ τὸν ψευδοσοσιαλιστήν*, ἀφοῦ τὴν κατηγορεῖ ὅτι προσπαθεῖ νὰ δημιουργήσει ἀντιπολεμικὸ ρεῦμα ἀνάμεσα στοὺς ἐργάτες, ἐπικαλεῖται τὶς ἀπόψεις τῶν εὐρωπαίων σοσιαλιστῶν (στοὺς ὁποίους περιλαμβάνει καὶ τὸν Δρακούλη), οἱ ὁποῖοι «ἐγκολποῦνται τὴν Ἐθνικὴν Ἰδέαν ὡς λεωφόρον πρὸς τὸν διεθνισμόν, ὡς πρὸς τὸ ἰδεῶδες μέλλον νὰ πραγματοποιηθῇ διὰ τῆς ἀκμαιότητος καὶ ἀνεξαρτησίας τῶν ἐθνικοτήτων τοῦ κόσμου» καὶ ἐπισημαίνει, ὅτι «ὑπάρχουν ἀκόμη σοσιαλισταὶ δογματικῶς πρεσβεύοντες μίαν ἄποψιν τὴν ὁποίαν ἀποκαλοῦν μαρξισμόν, ἀλλ' ἀρκεῖ νὰ ἔχῃ ἐννοήσῃ τις τὸν Μὰρξ ἵνα πεισθῇ ὅτι ἐὰν ἔζει σήμερον ὁ

ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὰ κόμματα, ἀλλὰ ἀπὸ τὶς βενιζελικὲς ἐφημερίδες κατηγορεῖται γιὰ τὸν φιλογερμανισμό της, βλ. Δέσποινα Παπαδημητρίου, *ὅ.π.*, 427-428 καὶ G. B. Leon, *ὅ.π.*, 72.

146. Ἀρ. 52 (14 Αὐγ. 1915).

147. Ἡ «Ν. Ἐφημερὶς» τὴν κατηγόρησε τότε, ὅπως εἴπαμε, ὅτι χωρὶς νὰ τὸ δηλώνει εὐθέως, ὑποστηρίζει τὸ κόμμα τοῦ Γούναρη, βλ. «Ν. Ἐφημερὶς» 17 Ἰουν. 1915, 20 Ἰουν. 1915, 1 Ἰουλ. 1915.

148. «Ν. Ἐφημερὶς» 19 Αὐγ. 1915. Βλ. καὶ Γ. Β. Λεονταρίτης, *Τὸ ἑλληνικὸ σοσιαλιστικό...*, ὅ.π., 67-69.

149. Ἀρ. 53 (22 Αὐγ. 1915).

150. «Ν. Ἐφημερὶς» 22 Αὐγ. 1915.

151. Ἀρ. 54 (29 Αὐγ. 1915).

ἀναλύσας τὰ στοιχεῖα τοῦ κεφαλαίου δαιμόνιος Ἰσραηλίτης θὰ ἦτο ὑπὲρ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν ἐθνικοτήτων καὶ κατὰ πάσης ἀποπείρας οἱουδήποτε Ἔθνους νὰ δεσπόζῃ τῶν ἄλλων. Ὅλοι οἱ ἐννοήσαντες τὸν Μὰρξ ἐγκαταλείπουσι σήμερον τὴν οὐτοπίαν τοῦ διεθνισμοῦ ἄνευ ἐθνικοτήτων». Τὸ ἄρθρο καταλήγει ὡς ἑξῆς: «Οἱ τοιοῦτοι αὐτόκλητοι καὶ ἀνερμάτιστοι διδάσκαλοι ἀποτελοῦν κοινωνικὸν καὶ ἐθνικὸν κίνδυνον κατὰ τοῦ ὁποίου ὑποχρεοῦται τὸ Κράτος, ἡ κοινωνία καὶ τὸ ἄτομον χωρισμένως νὰ ἀμυνθοῦν δι' ὅλης αὐτῶν τῆς ἠθικῆς δυνάμεως»[152].

Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» στὴν οὐδετερότητα στηρίζεται ἀφ' ἑνὸς στὴν αὐξημένη του βεβαιότητα γιὰ τὴν ἐμβέλεια καὶ τὸ μέλλον τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴν πεποίθηση, ὅτι ὁ κίνδυνος τοῦ πολέμου εἶναι ἀκόμη μακριά. Ἔτσι δὲν δείχνει νὰ ἀνησυχεῖ γιὰ τὶς ἐξελίξεις στὶς σχέσεις Βουλγαρίας καὶ Κεντρικῶν Αὐτοκρατοριῶν καὶ πιστεύει, ὅτι δὲν ἀπειλεῖται ἡ ἀκεραιότητα τοῦ ἑλληνικοῦ ἐδάφους[153].

Μιὰ ἑβδομάδα μετὰ ὅμως, στὸ τελευταῖο της φύλλο, ὅταν ἔχει κηρυχθεῖ πιὰ ἡ ἐπιστράτευση, γράφει: «Διαταχθεὶς [ὁ στρατὸς] νὰ φρουρήσῃ τὰ ἑλληνικὰ σύνορα, θὰ ἐκτελέσῃ εὐόρκως τὸ καθῆκον τοῦτο ὑπερασπίζων τὸ πάτριον ἔδαφος ἐναντίον παντὸς ὅστις θὰ ἐστρέφετο ἐναντίον μας. [...] Ἐὰν δὲ οἱ Βούλγαροι θὰ ἤθελον καὶ πάλι νὰ ἐπαναλάβωσι τὸ πείραμα τοῦ Παγκαίου καὶ τῆς Νιγρίτης, τότε βεβαίως οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι θὰ ἠθέλαμεν ἐξακολουθήσει ἐμμένοντες εἰς τὴν ἔνοπλον οὐδετερότητα»[154]. Ἡ ἰδεολογικὴ καθαρότητα, ποὺ ὑπῆρχε, τοὺς τελευταίους δυὸ μῆνες, ὅσο ὁ πόλεμος ἦταν μακριὰ διαλύεται, μόλις αὐτὸς ἀπειλεῖ νὰ γίνει πραγματικότητα.

Διαπιστώνουμε, λοιπόν, ὅτι στὸ θέμα τοῦ πολέμου ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» προσπαθεῖ νὰ συμβιβάσει τὶς σοσιαλιστικὲς ἰδεολογικὲς ἐπιρροές, αὐξανόμενες συνεχῶς, μὲ τὴν ἔντονη ἐθνική του συνείδηση, ἡ ὁποία εἶναι ἀσφαλῶς ἰσχυρότερη στὴν Κρήτη, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψη μας τὴν πρόσφατη ἐνσωμάτωσή της στὸ ἑλληνικὸ κράτος, μετὰ ἀπὸ μιὰ ὁλόκληρη σχεδὸν ἑκατονταετία ἐθνικῶν ἀγώνων. Οἱ συντάκτες της συγκινοῦνται τόσο μὲ τὴν κοινωνικὴ ἀδικία, ὅσο καὶ μὲ τὴν ἰδέα τῆς ἐθνικῆς ὁλοκλήρωσης, μόνο ποὺ τὸ δεύτερο ὑπάρχει μέσα τους ἀσυνείδητα, ἐνῶ τὸ πρῶτο ἔχει προκύψει μετὰ ἀπὸ λογικὴ διεργασία. Ἕνα τρίτο στοιχεῖο τοῦ λόγου ποὺ διατυπώνουν εἶναι ἡ μετριοπάθεια, ἡ προσπάθεια νὰ κρίνουν ὅλες τὶς ἀπόψεις χωρὶς προκατάληψη καὶ νὰ κρατοῦν μιὰ ἀπόσταση ἀπὸ τὶς ἀκραῖες κομματικὲς τοποθετήσεις.

---

152. «Ν. Ἐφημερὶς» 5 Σεπτ. 1915.

153. Ἀρ. 55 (5 Σεπτ. 1915). Στὶς 7 Σεπτεμβρίου (ν. ἡμ.) εἶχε ἐπέλθει συμφωνία μεταξὺ τῶν δύο γιὰ ἐπίθεση ἐναντίον τῆς Σερβίας μὲ ἀντάλλαγμα καὶ ἑλληνικὰ ἐδάφη. Γιὰ τὰ γεγονότα ἀπὸ τὰ μέσα Σεπτεμβρίου ὡς τὸ τέλος βλ. G. B. Leon, *ὅ.π.*, 215-227.

154. Ἀρ. 56 (12 Σεπτ. 1915).

Ἡ πολιτικὴ ταυτότητα τῆς ἐφημερίδας

Ἀπὸ τὸ πρῶτο του φύλλο ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» διακηρύσσει ὅτι: «Μακρὰν ἀπὸ τὰς κομματικὰς διενέξεις καὶ τοὺς προσωπικοὺς διαπληκτισμοὺς θὰ ἐξάρωμεν πάντοτε καὶ θὰ ἐπαινέσωμεν πᾶν τοιοῦτον μέτρον, ἀποσκοποῦν εἰς τὴν βελτίωσιν τῆς θέσεως τῶν ἐργατῶν, παρ' οἱουδήποτε καὶ ἂν προῆλθε τοῦτο»[155]. Ἔτσι δὲν θεωρεῖ ἀπαραίτητο νὰ ἐκφράζει πολιτικὴ ἄποψη γιὰ κάθε θέμα τῆς ἐπικαιρότητας. Αὐτὸ γίνεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴν προεκλογικὴ περίοδο τοῦ Μαΐου τοῦ 1915, ὁπότε ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ ἐξοργίζει μὲ τὴν ἀνεξάρτητη στάση της τὴν βενιζελικὴ κοινὴ γνώμη. Συζητώντας γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ πολιτική, θεωρεῖ ἀξιόπιστες καὶ τὶς δυὸ πλευρές, ποὺ διαφωνοῦν, καὶ τὶς διαφορές τους ἐπουσιώδεις[156]. Στὸ ζήτημα τῆς ἀσθένειας τοῦ Βασιλιᾶ Κωνσταντίνου, ποὺ ἔχει διχάσει τὸν τύπο στὴν Ἀθήνα καὶ ἔχει δημιουργήσει ὑστερικὲς ἀντιδράσεις[157], ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» ἐπιλέγει τὸν δρόμο τῆς λογικῆς ἀνάλυσης τῶν πραγμάτων· δημοσιεύει τὶς πληροφορίες ποὺ ὑπάρχουν γιὰ τὸ θέμα, συμμετέχει στὶς δεήσεις ποὺ ὀργανώνονται ὑπὲρ τῆς ὑγείας τοῦ Βασιλέως, ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν λείπουν οὔτε τὸ ΕΚΗ οὔτε τὰ ἐργατικὰ σωματεῖα τῆς πόλης, δημοσιεύει ὅμως καὶ ἄρθρο τοῦ γιατροῦ Κ. Χαριτάκη, ὅπου ἀναλύονται μὲ ἐκλαϊκευτικὸ τρόπο τὰ συμπτώματα τῆς ἀσθένειας[158]. Πάντως τὴν ἐποχή, στὴν ὁποία ἀναφερόμαστε, δὲν ἔχει ἀκόμη δημιουργηθεῖ τὸ κλίμα τοῦ Ἐθνικοῦ Διχασμοῦ, μὲ τὶς ἐκδηλώσεις του ποὺ θὰ φανοῦν ἀργότερα[159].

Ἡ ἐφημερίδα θίγει κυρίως τὸ θέμα τῆς πολιτικῆς καὶ κομματικῆς νοοτροπίας. Γράφει π.χ.: «Οἱ κατὰ καιροὺς κληθέντες νὰ διευθύνωσι τὰ κοινὰ [...] δὲν παρέλειψαν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐνσταλάξωσιν εἰς τὰς ψυχὰς τῶν ὀπαδῶν των τὸ ἀμοιβαῖον καὶ ἀδιάλλακτον μῖσος, ἐνῶ συγχρόνως προσεπάθησαν νὰ ἐφελκύσωσι πρὸς ἑαυτοὺς τὴν τυφλὴν τοῦ κοινοῦ ἐμπιστοσύνην διὰ τοῦ μονοπωλιακοῦ πατριωτισμοῦ καὶ τῆς δημοκοπίας»[160]. Ὁ ἑλληνικὸς λαὸς πρέπει νὰ μάθει νὰ

155. Ἀρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914).

156. Ἀρ. 33 (20 Μαρτ. 1915). Θεωρεῖ δεδομένη βέβαια τὴν εὐνοϊκὴ στάση πρὸς τὴν Ἀντάντ.

157. Ὁ Κωνσταντίνος ἀρρώστησε σοβαρὰ τὸν Ἀπρίλιο μὲ πλευρίτιδα, βλ. Γ. Βεντήρης, *ὅ.π.*, 335-338 (συγκρίνει τὶς ἀντιδράσεις μὲ «τὰς σκοτεινοτέρας περιόδους τοῦ μεσαιωνικοῦ φανατισμοῦ») καὶ Δέσποινα Παπαδημητρίου, *ὅ.π.*, 409-414.

158. Ἀρ. 40 (14 Μαΐου 1915). Γιὰ τὶς δεήσεις βλ. ἀρ. 39 (8 Μαΐου 1915), ἀρ. 41 (21 Μαΐου 1915), ἀρ. 42 (29 Μαΐου 1915). Προτείνει ἐπίσης τὴν ὀργάνωση γιορτῆς γιὰ τὴν ἀνάρρωση τοῦ Βασιλέως κατὰ τὸ πρότυπο τῆς παναθηναϊκῆς ποὺ εἶχε προηγηθεῖ, ἀρ. 50 (31 Ἰουλ. 1915).

159. Δέσποινα Παπαδημητρίου, *ὅ.π.*, 422. Βλ. καὶ τὸ σχόλιο τῆς Πηνελόπης Δέλτα: «Ὁ ἑλληνισμὸς ἤθελε ἀκόμα "τὰ δύο Βῆτα" ὅπως εἶχε πεῖ τόσο ἔμορφα ἡ Λουκία Δεμερτζῆ», Πηνελόπη Σ. Δέλτα, *Ἐλευθέριος Κ. Βενιζέλος*, ἐπιμ. Παῦλος Α. Ζάννας, Ἀθήνα 1988, 12.

160. Ἀρ. 34 (3 Ἀπρ. 1915), μὲ ἀφορμὴ τὶς ἀντεγκλήσεις τῶν δύο παρατάξεων μετὰ τὶς ἀποκαλύψεις γιὰ ἐδαφικὲς παραχωρήσεις τοῦ Βενιζέλου στοὺς Βουλγάρους, βλ. G. B. Leon, *ὅ.π.*,

κρίνει «ψυχρῶς καὶ ἀπαθῶς ἐπαινῶν, ὅ,τι εἶναι ἄξιον ἐπαίνου καὶ ψέγων ὅ,τι πρέπει νὰ ψεχθῇ ἐκ τῶν πράξεων τῆς κυβερνήσεως ἢ τῆς ἀντιπολιτεύσεως. Ἐπίσης τὴν αὐτὴν τακτικὴν ὀφείλει νὰ ἀκολουθήσῃ καὶ κατὰ τὴν ἐνάσκησιν ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος ἀπέναντι τῶν ποικιλωνύμων ψευδοϋποστηρικτῶν ἀνεξαρτήτως τῆς σημαίας, ἣν οὗτοι φέρουσιν»[161]. Καταδικάζει λοιπὸν τὰ «ἔκτροπα», ποὺ δημιουργοῦνται μεταξὺ τῶν δύο παρατάξεων στὴν Κρήτη[162] καὶ θεωρεῖ ὀπισθοδρομικὸ τὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ψηφίζει ὁ ἀμόρφωτος πληθυσμός, κυρίως ὁ ἀγροτικός, πού, κατὰ τὴν ἐφημερίδα κυριαρχεῖται ἀπὸ τοπικιστικὰ κριτήρια καὶ εἶναι δεσμευμένος ἀπὸ θρησκευτικὲς προλήψεις[163]. Τὸ ζήτημα τῆς κομματικῆς ἐμπάθειας εἶναι κατὰ τὸν «Ἐργάτη-Λαό», στοιχεῖο τοῦ παρελθόντος, ποὺ ἐμποδίζει «τὴν πρόοδον τοῦ Ἔθνους»[164].

Ὡς πρὸς τὶς σοσιαλιστικὲς ἐπιρροές, ποὺ ἔχει δεχθεῖ, τὶς ὁποῖες δὲν ἀποκρύπτει καὶ ἡ ἴδια χαρακτηρίζοντας τὸ πρόγραμμά της «κοινωνιστικὸν»[165], φαίνεται, πὼς ἔχει σαφὴ σχέση μόνο μὲ τὸ ΕΚΑ καὶ τὸν Σπ. Θεοδωρόπουλο. Ἀντιμετωπίζει τὸν Δρακούλη ἄλλοτε εἰρωνικὰ μιλώντας γιὰ τὴν «αἵρεσιν τῶν φυτοφάγων του»[166], ἄλλοτε μὲ συμπάθεια, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1915, ὅταν ἀναφέρεται στὶς ἀπόψεις του σχετικὰ μὲ τὸν πρωσσικὸ κίνδυνο, ποὺ ἀπειλεῖ τὴν ἀνθρωπότητα στὸν πόλεμο[167], καὶ τέλος τοῦ ἐπιτίθεται ἀποκαλώντας τὸν ΣΤΕΤ «ψευτοσύνδεσμο σοσιαλιστῶν», ὅπως εἴδαμε, ὅταν δημοσιεύεται ἡ ἔκκλησή του τὸν Αὔγουστο ὑπὲρ τῆς συμμετοχῆς τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο[168]. Γνωρίζει ἐπίσης τὶς συζητήσεις καὶ πληροφορεῖ τοὺς ἀναγνῶστες της γιὰ τὴν ἵδρυση ἐνιαίου Σοσιαλιστικοῦ κόμματος καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἀπόφαση συνεργασίας στὶς ἐκλογὲς μὲ κάποιο κόμμα, ποὺ θὰ ὑποστηρίζει τὴν οὐδετερότητα[169]. Ἡ συνεργασία ὅμως μὲ τὸ συγκεκριμένο κόμμα, τοῦ Γούναρη, ἀποσιωπᾶται καὶ κατὰ τὴν προεκλογικὴ περίοδο καὶ ἀργότερα, γιατὶ προφανῶς ἀποφεύγει νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν ἀντίδραση τῆς βενιζελικῆς κοινῆς γνώμης τοῦ Ἡρακλεί-

---

151-152. Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο τὴν ἐποχὴ πού, μετὰ τὶς ἐκλογές, οἱ δύο μεγάλες παρατάξεις ἀντιδικοῦν γιὰ τὴ σύγκληση ἢ μὴ τῆς Βουλῆς (Δέσποινα Παπαδημητρίου, *ὅ.π.*, 409-414, Γ. Βεντήρης, *ὅ.π.*, 339-344), ὁ «Ἐργάτης-Λαὸς» δὲν ταυτίζεται μὲ καμιὰ ἀπὸ τὶς δύο παρατάξεις· βλ. ἀρ. 46 (3 Ἰουλ. 1915), ὅπου ἐμφανίζονται οἱ δύο ἀνώτατοι πολιτειακοὶ παράγοντες νὰ συνεργάζονται, ἀρ. 52 (14 Αὐγ. 1915) κ.τ.λ.

161. Ἀρ. 34 (3 Ἀπρ. 1915).

162. Ἀρ. 40 (14 Μαΐου 1915). Βλ. καὶ ἀρ. 41 (21 Μαΐου 1915), ἀρ. 43 (12 Ἰουν. 1915).

163. Ἀρ. 42 (29 Μαΐου 1915). Εἰρωνεύεται ἐπίσης «τοὺς θεσιθηρικοὺς κύκλους», ποὺ περιμένουν μὲ ἀγωνία ποιὸς θὰ σχηματίσει κυβέρνηση, ἀρ. 43 (12 Ἰουν. 1915).

164. Ἀρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914).

165. Ἀρ. 52 (14 Αὐγ. 1915).

166. Ἀρ. 3 (22 Αὐγ. 1915).

167. Ἀρ. 36 (17 Ἀπρ. 1915).

168. Ἀρ. 53 (22 Αὐγ. 1915). Βλ. παραπάνω, 165.

169. Ἀρ. 37 (24 Ἀπρ. 1915) καὶ ἀρ. 38 (1 Μαΐου 1915). Βλ. παραπάνω τὴ σημείωση 24.

ου[170]. Ἡ μᾶλλον ἀπότομη ἀλλαγὴ τῆς στάσης της ἀπέναντι στὸν Δρακούλη καὶ τὶς φιλοσυμμαχικές του ἀπόψεις, ἀλλὰ καὶ γενικὰ ἡ ἰδεολογική της σκλήρυνση τὸ καλοκαίρι τοῦ 1915 ἴσως νὰ σχετίζεται μὲ τὴν αὔξηση τῆς ἐπιρροῆς τῶν σοσιαλιστῶν τῆς Φεντερασιὸν στὸ ΕΚΑ, ποὺ σύμφωνα μὲ τὸν Μπεναρόγια παρατηρεῖται τὴν ἐποχὴ αὐτή, μετὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ Γ. Χιωτάκη ὡς προέδρου[171].

Ὁ ἰδεολογικὸς λόγος

Οἱ νεωτερικὲς ἀπόψεις ποὺ κατὰ καιροὺς ὑποστηρίζει ἡ ἐφημερίδα, ἡ σχέση της μὲ τὸ ΕΚΑ καὶ οἱ ἰδεολογικὲς ἐπιρροές, ποὺ ἔχει δεχθεῖ ἀνταναακλῶνται, ὅπως εἶναι φυσικό, καὶ στὸν θεωρητικὸ λόγο, ποὺ διατυπώνει. Ἐνῶ τὰ αὐστηρῶς θεωρητικὰ ἄρθρα εἶναι μόνο δύο, τὸ ἕνα μὲ τὸν τίτλο *Πρόβλημα πρὸς λύσιν* καὶ τὸ ἄλλο μὲ τὸν τίτλο *Οἱ σοσιαλισταὶ καὶ ὁ πόλεμος* μὲ τὴν ὑπογραφὴ *Ὀρεινός*, ὁ λόγος αὐτὸς ἀποκαλύπτεται καὶ ἀπὸ ἄλλα λιγότερο ὁλοκληρωμένα ἄρθρα ἢ ἀπὸ ἁπλὲς νύξεις ἐνταγμένες σὲ ἄλλα κείμενα. Ὁ ἰδεολογικὸς λόγος τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» ἐξ ἄλλου, ὅπως καὶ κάθε ἄλλου ἐντύπου ἐκφράζεται, ὄχι μόνο ἄμεσα, μὲ συνειδητὲς δηλαδὴ τοποθετήσεις, ἀλλὰ καὶ ἔμμεσα, καθὼς ὁ καθημερινὸς σχολιασμὸς τῆς ἐπικαιρότητας εἶναι πολλὲς φορὲς πολὺ εὔγλωττος[172].

Συζητώντας γιὰ τὰ αἴτια τοῦ πολέμου, ἐπιχειρεῖ μιὰ κοινωνικὴ ἀνάλυση καὶ διαπιστώνει τὴν ὕπαρξη τριῶν κοινωνικῶν τάξεων σὲ κάθε κοινωνία, τῶν «πλουτοκρατῶν», ὅπου ἀνήκουν, ὅσοι κατέχουν «τὸ χρῆμα», τῶν «νοικοκυραίων», οἱ ὁποῖοι, ἂν καὶ διαθέτουν περιουσία, ἐργάζονται καὶ οἱ ἴδιοι —στὴν κατηγορία αὐτὴ ἀνήκουν καὶ οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι—, καὶ τέλος τῶν «λαϊκῶν στρωμάτων», τοῦ «λαοῦ»[173]. Ὡς πρὸς τὴν ἀριθμητικὴ κατανομή τους πολυαριθμότερη εἶναι ἡ τρίτη, ἡ ὁποία κατὰ συνέπεια ἔχει ἰδιαίτερη σημασία, ἀφοῦ συνεισφέρει τὰ μέγιστα στὴν ἐθνικὴ παραγωγὴ μὲ τοὺς φόρους ποὺ καταβάλλει[174]. Ἡ ἔννοια τοῦ «ἐργάτη» δὲν εἶναι σαφής· τὶς περισσότερες φορὲς τῆς δίνει μιὰ εὐρεία διάσταση, ὅταν ἀναφέρεται π.χ. στὰ «λαϊκὰ στρώματα». Τὸ ἴδιο συμπεραίνουμε ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἀναλύοντας τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, ἐντάσσει στὴν κατηγορία αὐτὴ πολλὲς ἐπαγγελματικὲς ὁμάδες καὶ χρησιμοποιεῖ

170. Εἶναι ἕνα θέμα «καυτὸ» γιὰ τὴν πρόσφατα ἀπελευθερωμένη ἀπὸ τοὺς Τούρκους Κρήτη. Ἡ «Ν. Ἐφημερὶς» χαρακτηρίζει «Νεότουρκους» τοὺς ἐκλεγμένους βουλευτὲς τῆς Φεντερασιόν, βλ. «Ν. Ἐφημερίς», 26 Αὐγ. 1915.

171. Ἀ. Μπεναρόγια, *ὅ.π.*, 93. Εἶχε προσχωρήσει στὴ Φεντερασιόν, καθὼς ὑποστηρίζει ὁ Μπεναρόγια. Τὸν Χιωτάκη ἀναφέρει σὲ μιὰ μαρτυρία του ὁ Ἀριστείδης Δημητρᾶτος, ὡς μέλος τοῦ κύκλου τοῦ Παναγῆ Δημητράτου, βλ. Μιχάλης Δημητρίου, *Τὸ ἑλληνικὸ σοσιαλιστικὸ κίνημα*, τ. Α΄, Ἀθήνα 1985, 306.

172. Τὰ κείμενα αὐτὰ μαζὶ μὲ ἄλλα τρία χαρακτηριστικὰ δημοσιεύονται σὲ παράρτημα, βλ. 181-196.

173. Ἀρ. 2 (8 Αὐγ. 1914).

174. Ἀρ. 32 (13 Μαρτ. 1915) καὶ ἀρ. 14 (7 Νοεμβρίου 1914).

μάλιστα, ὡς συνώνυμο σχεδὸν τὸν ὅρο «μισθωτὲς τάξεις»[175]. Στὰ λαϊκὰ στρώματα λοιπὸν ἐντάσσει τοὺς ἐργάτες συγκοινωνίας, τοὺς σιδηροδρομικοὺς καὶ ἀτμοπλοϊκοὺς ὑπαλλήλους, τοὺς δικηγόρους, τοὺς δημόσιους ὑπαλλήλους, τοὺς κρεοπῶλες, τοὺς ἀρτοποιούς, τοὺς ὑποδηματοποιοὺς κ.τ.λ.[176] ἢ τοὺς ὑπαλλήλους ἐμπορικῶν καταστημάτων[177]. Ἄλλοτε πάλι διατυπώνει ἕναν αὐστηρότερο ὁρισμό, ἐξαιρώντας π.χ. τοὺς ἰδιωτικοὺς ὑπαλλήλους[178]. Τέλος προσπαθώντας νὰ ὑπερασπισθεῖ τὴν ἐργατικὴ νομοθεσία ἔναντι τῶν ἀντιπάλων της, ὑποστηρίζει, ὅτι ὑπάρχουν ἀρκετοὶ βιομηχανικοὶ ἐργάτες στὸ Ἡράκλειο καὶ ἀντικρούει τὸ ἐπιχείρημα, ὅτι αὐτοὶ εἶναι «μικροκεφαλαιοῦχοι»[179]· ἐπικαλεῖται μάλιστα ἐξωοικονομικὰ κίνητρα γιὰ τὶς ἀπαιτήσεις τῶν ἐργατῶν, τὴν αὔξηση π.χ. τῶν ἀναγκῶν τους, ὡς πρὸς τὴν ποιότητα τῆς διατροφῆς, τῆς ἔνδυσης κτλ.: «Σήμερον ὁ ἐργάτης ἔχει καὶ πολὺ δικαίως τὴν ἀξίωσιν νὰ φάγῃ καὶ αὐτὸς ὅπως καὶ ὁ ἐργοδότης του, τοσούτῳ μᾶλλον ἀφοῦ καὶ αὐτὸς ἐργάζεται καὶ μάλιστα περισσότερον ἐκείνου, καὶ νὰ ἐνδυθῇ καὶ αὐτὸς ὡς ἄνθρωπος ὁ ὁποῖος συναισθάνεται πλήρως καὶ τὰς πρὸς τὸν ἑαυτόν του καὶ τὰς πρὸς τὴν κοινωνίαν ὑποχρεώσεις του»[180].

Ἡ διαπίστωση, ὅτι ἡ ὑφισταμένη κοινωνικὴ ὀργάνωση εἶναι ἀντίθετη μὲ τοὺς κανόνες τοῦ ὀρθοῦ Λόγου καὶ μὲ τὸ φυσικὸ δίκαιο, ἀφοῦ ἡ οἰκονομικὴ ἀνισότητα δὲν ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰ ἀνάλογη φυσικὴ ἀνισότητα τῶν ἀνθρώπων, ὡς πρὸς τὶς ἱκανότητές τους, τὴν ἀξία τους καὶ τὴν ἀξία τῆς ἐργασίας ποὺ προσφέρουν[181], ὁδηγεῖ τὴν ἐφημερίδα στὴν ἀπόρριψη αὐτῆς τῆς κοινωνικῆς ὀργάνωσης· αὐτὴ χαρακτηρίζεται «σκόπιμη»[182], «ἐλαττωματική»[183], «δουλεία»[184] ἢ «μέση κατάσταση μεταξὺ ζώων καὶ ἀνθρώπων»[185]. Πρόκειται γιὰ ἕνα «μεμολυσμένο κοινωνικὸ καὶ οἰκονομικὸ ὀργανισμό»[186]. Στήριγμα τῆς κοινωνίας αὐτῆς εἶναι ὁ νόμος, ὁ ὁποῖος ἀποδέχεται π.χ. τὸ δικαίωμα στὴν ἰδιοκτησία ἀδιαφορώντας γιὰ τὸν τρόπο, ποὺ αὐτὴ ἀποκτήθηκε καὶ διαψεύδει ἔτσι τὴν λογικὴ σχέση μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ δικαίου καὶ τῆς δικαιοσύνης, τὴν ἀρχὴ δηλαδή, ποὺ συνοψίζεται στὴ φράση, «ὅ,τι δὲν εἶναι φυσικὸν καὶ λογικόν, δὲν δύναται νὰ εἶναι καὶ δίκαιον»[187]. Θεωρεῖ βέβαιη ἑπομένως τὴν κατάρρευση ἀργὰ ἢ

175. Βλ. παράρτημα ἀρ. 2, 187.
176. Ἀρ. 10 (10 Ὀκτ. 1914).
177. Ἀρ. 13 (31 Ὀκτ. 1914).
178. Ἀρ. 7 (19 Σεπτ. 1914).
179. Ἀρ. 24 (16 Ἰαν. 1915).
180. Ἀρ. 25 (23 Ἰαν. 1915).
181. Βλ. παράρτημα ἀρ. 1, 181-183 καὶ ἀρ. 3, 190.
182. Βλ. παράρτημα ἀρ. 1, 182.
183. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 190.
184. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 191 καὶ ἀρ. 4, 194.
185. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, ὅ.π.
186. Ὅ.π., 190.
187. Βλ. παράρτημα ἀρ. 1, 182.

γρήγορα αὐτοῦ τοῦ «κοινωνικοῦ οἰκοδομήματος» καὶ τὴν ἀντικατάστασή του ἀπὸ ἕνα δικαιότερο καθεστώς[188]. Τὸ δικαιότερο αὐτὸ καθεστὼς εἶναι ὁ σοσιαλισμός[189].

Ἡ μορφὴ τοῦ σοσιαλισμοῦ, ποὺ θὰ ἐπιλεγεῖ δὲν εἶναι δεδομένη, ἀφοῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς παραδόσεις καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ κάθε ἔθνους. Διαβάζουμε χαρακτηριστικά· «ὑπάρχουσι τόσαι ποικιλίαι σοσιαλισμοῦ, ὅσα καὶ ἔθνη»[190]. Ἡ ἐφημερίδα παρουσιάζει ὁρισμένες ἀπὸ αὐτὲς μένοντας κυρίως στὶς διαφορὲς ἀντιλήψεων σχετικὰ μὲ τὸ ἂν ἡ ἐξέλιξη θὰ εἶναι βαθμιαία ἢ ἂν εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἐπανάσταση[191]. Χαρακτηριστικὸ πάντως τῆς μελλοντικῆς κοινωνίας θὰ εἶναι ἡ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας, ποὺ θὰ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα, νὰ παύσουν καὶ οἱ ἀγῶνες ἀνάμεσα στὶς κοινωνικὲς τάξεις[192]. Οἱ ἀντιλήψεις τῶν διαφόρων σοσιαλιστῶν διαφέρουν καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπο ποὺ θὰ συμβεῖ αὐτό. Ἐνῶ παραθέτει πολλὲς ἀπόψεις, εἶναι προφανές, ὅτι ὁ «Ἐργάτης-Λαός» συμπαθεῖ τὸν ἐξελικτικὸ σοσιαλισμό, ἀφοῦ ἐκφράζει τὴν βεβαιότητα, ὅτι «ὁ σοσιαλισμὸς δὲν ἐπιδιώκει τὴν ἄμεσον ἀνατροπὴν τοῦ κράτους, καὶ τὴν κατάλυσιν τῶν χωριζόντων τοὺς λαοὺς συνόρων». Ἐκφράζει ἐξ ἄλλου τὴν προτίμησή του γιὰ τοὺς συνεταιρισμούς, παραγωγικοὺς καὶ καταναλωτικούς, θεωρώντας αὐτὸν τὸν τύπο τῆς ὀργάνωσης ὡς τὴν καλύτερη λύση: «Ὄντως σκοπὸς τῶν διαφόρων τούτων τύπων τῶν συνεταιρισμῶν εἶναι ἡ ἐξαφάνισις πάσης ἐκμεταλλεύσεως τοῦ ἀνθρώπου παρὰ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ κατ' ἀκολουθίαν πάσης ἀφορμῆς ἔριδος μεταξὺ αὐτῶν. Ὁ συνεταιρισμὸς π.χ. παύει τὰς ἔριδας μεταξὺ πωλητῶν καὶ ἀγοραστῶν, ὁ δὲ τῆς παραγωγῆς, τὰς τοῦ ἐργοδότου καὶ ἐργάτου. Ἕκαστος ἐργάζεται οὐχὶ πλέον ἐγωϊστικῶς δι' ἑαυτόν, ἀλλὰ διὰ τὸ Σύνολον. Ἐπιδιώκουσιν οὐχὶ κέρδος, ἀλλ' ἁπλῶς τὴν πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν ἀφθονώτερον καὶ ἀκοπώτερον, καὶ τὴν ἠθικοποίησιν τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων, διὰ τῆς καταργήσεως τῆς διαφημίσεως, τῆς νοθεύσεως κ.λ.π.»[193].

Ἡ ἐφημερίδα ὑποστηρίζει ἐπίσης —καὶ θεωρητικά, γιατὶ πρακτικά, ὅπως εἴδαμε, πρωτοστατεῖ σὲ αὐτὲς τὶς διεργασίες— τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας καὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς ὀργάνωσης, στοιχεῖα ποὺ θεωρεῖ ἀλληλένδετα, ἀφοῦ ἀφ' ἑνὸς οἱ νόμοι ἐπιτρέπουν τὴν ἵδρυση σωματείων, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ὕπαρξη ἰσχυρῶν σωματείων μπορεῖ νὰ ἐπηρεάσει τὴν νομοθεσία[194]. Ὁ νόμος, ἡ ἐπέμβαση τῆς Πολιτείας, ἀποτελεῖ κατὰ τὸν «Ἐργάτη-Λαὸ» συμπλήρωμα τῆς ὀργάνωσης τῶν ἐργατῶν: «Ἀφοῦ δὲ διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῶν

188. Ὅ.π., 183.
189. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 190.
190. Ὅ.π., 191.
191. Ὅ.π., 191-192.
192. Βλ. παράρτημα ἀρ. 1, 184.
193. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 191 καὶ ἀρ. 1, 186.
194. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 190-191.

ἐργατικῶν συνεταιρισμῶν ἀνεπτύχθη τὸ στάδιον τῆς ἐργατικῆς αὐτοβοηθείας, πᾶσαι σχεδὸν αἱ ὄψεις τοῦ ἐργατικοῦ ζητήματος ἐτέθησαν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς συμπληρώσεως αὐτῶν καὶ μόνον ἐφ' ἅς περιπτώσεις δὲν ἐπεξετείνετο ἡ δύναμις τῶν ἐργατῶν ἐπενέβη ἡ Πολιτεία»[195]. Μὲ τὸν νόμο ἡ Πολιτεία ἔρχεται «ἐπίκουρος εἰς τὸν ἐργατικὸν ἀγῶνα»[196] ἢ ἐπιβάλλει λύσεις δίκαιες ποὺ ἡ ἴδια ἡ δομὴ τῆς κοινωνίας ἐμποδίζει. Σχετικὰ μὲ τὸν νόμο π.χ. «περὶ ἐργασίας γυναικῶν καὶ ἀνηλίκων» γράφει: «Διότι ἂν δὲν ὑπῆρχεν ἡ τοιαύτη ἀπαγόρευσις καὶ ἐπετρέπετο ἀδιακρίτως ἡλικίας ἡ ἐργασία, εἶναι πολὺ πιθανὸν ἢ μᾶλλον βέβαιον, ὅτι ὁ σημερινὸς ἀγὼν τῆς ζωῆς, καθιστάμενος ὁσημέραι ὀξύτερος, θὰ ἐξώθει τοὺς ἐνδεεῖς γονεῖς, ὅπως ρίψουν τὰ τέκνα αὐτῶν ἐνωρίτερον εἰς τὴν βιοπάλην [...] Οὕτω δὲ θὰ ἐδημιουργεῖτο εἰς τὴν κοινωνίαν μία τάξις ἀπαιδεύτων πολιτῶν ἐπὶ ζημίᾳ τῆς ἐθνικῆς παραγωγῆς»[197]. Τέλος σημειώνει, ὅτι ὁ νόμος εἶναι: «ἡ ἀποκρυστάλλωσις τῆς περὶ φιλανθρωπίας ἀντιλήψεως τῆς σημερινῆς κοινωνίας [...] Δυστυχῶς ὅμως τοιαῦτα αἰσθήματα φιλανθρωπίας δὲν ὑπάρχουσι παρὰ τοῖς ἐργοδόταις καὶ τὸ νομοσχέδιον ἦλθε τοιουτοτρόπως νὰ ἐπιβάλῃ ἓν εἶδος ἀναγκαστικῆς οὕτως εἰπεῖν φιλανθρωπίας»[198].

Χριστιανοσοσιαλιστικὲς ἐπιρροὲς πρέπει νὰ ἐκφράζει ἡ σημασία, ποὺ ἀποδίδει στὸν ρόλο τῆς ἐκκλησίας· θεωρεῖ αὐτονόητη τὴν κοινωνική της εὐαισθησία, ἀφοῦ τὸ δόγμα τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, κατὰ τὴν ἄποψή της, συνδέεται μὲ τὴν ἐπιθυμία γιὰ τὴν δημιουργία μιᾶς δίκαιης κοινωνίας[199]. Ἐνῶ ὅμως ἡ Δυτικὴ ἐκκλησία ἔχει ἀποδεχθεῖ τὸν ρόλο αὐτό, συμβάλλοντας μὲ τὸν δικό της τρόπο στὴν ἐξάλειψη τῶν ἀδικιῶν, ἡ ἀνατολικὴ ὀρθόδοξη ἐκκλησία κατὰ τὴν ἐφημερίδα χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀδράνεια καὶ ἀπραξία[200].

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς προβαλλόμενες ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα ἰδέες, ἀξίζει νὰ σταθεῖ κανεὶς ἐπίσης στὸν κώδικα, ποὺ χρησιμοποιεῖ γιὰ νὰ διατυπώσει τὶς ὁποιεσδήποτε θεωρητικὲς ἢ ἄλλες ἀπόψεις της, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ θέμα ποὺ διαπραγματεύεται κάθε φορά. Ὁ κώδικας αὐτὸς συγκροτεῖται ἀπὸ ἕνα σύνολο ἀξιῶν, ποὺ ὑπόκεινται σὲ κάθε τοποθέτηση τῆς ἐφημερίδας.

Εἶναι ἐμφανὴς ἡ διάκριση ποὺ κάνει ἀνάμεσα στὸ Σύνολο, τοὺς πολλούς, καὶ στὸ ἄτομο, τὸν ἕνα, θεωρητικοποιώντας μάλιστα τὴν διάκριση αὐτὴ μὲ τὶς ἔννοιες Συνολισμὸς-Ἀτομισμός[201]. Ὁ ἐγωϊσμὸς εἶναι ἕνα ἀπὸ τὰ πιὸ ἀρνητικὰ

195. Ἀρ. 7 (19 Σεπτ. 1914).

196. Ἀρ. 9 (3 Ὀκτ. 1914).

197. Ἀρ. 13 (31 Ὀκτ. 1914).

198. Ἀρ. 18 (5 Δεκ. 1914) μὲ ἀφορμὴ τὸν νόμο περὶ ἐργατικῶν ἀτυχημάτων.

199. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 192-193 καὶ ἀρ. 21 (25 Δεκ. 1914).

200. Ὅ.π. Ἡ ἐφημερίδα «Κρητικὴ Ἑστία» ἀντιδρᾶ στὶς ἀπόψεις αὐτὲς χαρακτηρίζοντας τὸ σχετικὸ ἄρθρο «λιβελλογράφημα» καὶ τὸν συγγραφέα του «νεοϊδεάτη», βλ. «Κρητικὴ Ἑστία» 11 Ἀπρ. 1915.

201. Ἀρ. 2 (8 Αὐγ. 1914): «πρέπει νὰ ἐπικρατοῦν τὰ σύνολα ὄχι τὰ ἄτομα. Ἐπειδὴ δὲ εἰς

στοιχεῖα τῆς σημερινῆς κοινωνίας καὶ θὰ ἐκλείψει στὴν μελλοντική, ὅπου θὰ κυριαρχεῖ ὁ ἀλτρουισμός[202]. Ἔτσι θεωρεῖ τὸν ἐγωϊσμὸ ὑπεύθυνο γιὰ τὴν καθυστέρηση ποὺ ὑπάρχει, ὡς πρὸς τὴν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν· ἂν θέλουν οἱ ἐργατικὲς τάξεις νὰ πετύχουν τοὺς στόχους τους, πρέπει νὰ παραμερίσουν τὰ προσωπικὰ πάθη καὶ τὶς φιλοδοξίες[203]. Ὁ συνασπισμὸς τῶν ἐργατῶν εἶναι ἕνα μέσο γιὰ τὴν καλλιέργεια τῆς «ἀλληλεγγύης» ἀνάμεσά τους, ἔννοιας ἰδιαίτερα προσφιλοῦς στὴν ἐφημερίδα[204]. Ἡ παραβολὴ μὲ εἰκόνες τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς χρησιμοποιεῖται ἀκριβῶς γιὰ νὰ τονίσει τὴν σημασία της[205].

Ἐξ ἴσου ἀρνητικὸ στοιχεῖο μὲ τὸν «ἐγωϊσμό», καὶ σχεδὸν ταυτόσημο εἶναι τὸ «χρῆμα», ἡ «ὕλη». Τὰ κεφαλαιοκρατικὰ συμφέροντα σύμφωνα μὲ αὐτὴν τὴν λογικὴ εἶναι «εὐτελῆ» καὶ «οἱ ἐκμεταλλευτὲς ἔχουν ὡς ὄργανο τὸ χρῆμα»[206]. Τὸ «ὑλικὸ συμφέρον» καταδικάζεται ὡς ἡ βασικὴ αἰτία πολλῶν καταστροφῶν τῆς ἀνθρωπότητας. Γιὰ τὸν πόλεμο π.χ. γράφει: «Οὐδὲν εὐγενὲς ἐλαττήριον ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ [...] οὐδεμία ἠθικὴ ἰδέα ἢ ἐξυπηρέτησις ἱεροῦ τινος σκοποῦ ἀλλὰ [...] τὸ ὑλικὸν συμφέρον»[207].

Οἱ ἀξίες ποὺ περικλείουν ὅλα τὰ θετικὰ στοιχεῖα εἶναι ἡ «ἠθική»[208], ὁ «πολιτισμὸς»[209] καὶ ἡ «πρόοδος»[210], ἔννοιες ἀσυμβίβαστες μὲ ὅλα τὰ ἀρνητικὰ στοιχεῖα τοῦ παρόντος, συνώνυμες μὲ τὴν ἔννοια τοῦ σοσιαλισμοῦ, στὸ περιεχόμενο τῶν ὁποίων συμπυκνώνονται οἱ προσδοκίες γιὰ τὸ μέλλον. Γιὰ τὸν «Ἐργάτη-Λαὸ» πηγὴ ὅλων τῶν ἀξιῶν, ποὺ ἀξίζει νὰ μιμηθοῦν οἱ ἀνήσυχοι καὶ «φιλοπρόοδοι» Ἕλληνες εἶναι ἡ Εὐρώπη[211] καὶ μέσο γιὰ τὴν κατάκτησή τους ἡ

πᾶσαν κοινωνίαν τὴν πολυαριθμοτέραν τάξιν τὴν ἀποτελοῦν αἱ ἐργατικαὶ τάξεις δηλ. ὁ λαός, παραδέχεται ἡ Ἐπιστήμη ὅτι τὰ συμφέροντα ὅλων ὁμοῦ τῶν ἐργατικῶν τάξεων, δηλ. τοῦ λαοῦ πρέπει νὰ ἐπικρατοῦν καὶ νὰ ὑποχωροῦν ἀπέναντι αὐτῶν τὰ συμφέροντα τῶν ὀλίγων».

202. Βλ. παράρτημα ἀρ. 3, 192.

203. Ἀρ. 6 (12 Σεπτ. 1914), ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914), ἀρ. 51 (7 Αὐγ. 1915).

204. Ἡ σύσταση ἑνὸς σωματείου ἀποτελεῖ κατὰ τὴν ἐφημερίδα μέσο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς «ἐργατικῆς ἀλληλεγγύης», βλ. παράρτημα ἀρ. 5, 195-196. Βλ. καὶ ἀρ. 9 (3 Ὀκτ. 1914).

205. Ἔτσι τὸ ΕΚΗ χαρακτηρίζεται «οἰκογένεια» τῶν ἐργατῶν ἢ «ἀδελφικὴ σύμπραξις», βλ. ἀρ. 30 (27 Φεβρ. 1915).

206. Βλ. παράρτημα ἀρ. 4, 194.

207. Ἀρ. 48 (18 Ἰουλ. 1915).

208. Ὅ.π.

209. Βλ. παράρτημα ἀρ. 4, 194 καὶ ἀρ. 23 (9 Ἰαν. 1915).

210. Στὸν ἀρ. 23 (9 Ἰαν. 1915) διαβάζουμε: «Ἡ εἰρήνη αὕτη, ἡ λευκὴ αὕτη Θεὰ τῆς προόδου καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ, εἰς οὐδενὸς ἄλλου τὰς ἐπικλήσεις καὶ τὰς ἱκεσίας εἶναι προωρισμένη νὰ ὑπακούσῃ εἰμὴ μόνον τοῦ κοινωνισμοῦ». Οἱ ὅροι «πρόοδος», «φιλοπρόοδος» καὶ «προοδευτικὸς» χρησιμοποιοῦνται πολὺ συχνά. Βλ. π.χ. ἀρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914), ἀρ. 2 (8 Αὐγ. 1914), ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914), ἀρ. 15 (14 Νοεμ. 1914), ἀρ. 16 (21 Νοεμ. 1914), ἀρ. 52 (14 Αὐγ. 1915) κ.τ.λ.

211. Ἀρ. 1 (26 Ἰουλ. 1914). Βλ. καὶ ἀρ. 4 (29 Αὐγ. 1914), ἀρ. 8 (26 Σεπτ. 1914), ἀρ. 15 (14 Νοεμ. 1914), ἀρ. 17 (28 Νοεμ. 1914) κ.τ.λ.

212. Ἀρ. 15 (14 Νοεμ. 1914).

παιδεία[212]. Στὴν ἐφημερίδα κυριαρχεῖ ἡ ἔννοια τῆς κοινωνικῆς παιδείας, τῶν «διδαγμάτων», ποὺ πρέπει δηλαδὴ νὰ προσφερθοῦν στοὺς ἐργάτες, ὥστε νὰ κατανοήσουν τὰ καθήκοντά τους. Ἡ συνείδηση τοῦ δικαιώματος τῶν ἐργατῶν νὰ συνασπίζονται παρουσιάζεται ὡς καθῆκον, ποὺ πρέπει νὰ διδαχθεῖ ἀπὸ κάποιους φωτισμένους πρωτοπόρους τῆς ἰδέας αὐτῆς[213]. Ἕναν τέτοιο πρωτοπόρο θεωρεῖ καὶ τὸν ἑαυτό της, ἀφοῦ μὲ τὰ ἄρθρα της προσπαθεῖ, ὅπως εἴδαμε, νὰ πείσει γιὰ τὴν σκοπιμότητα τῆς ὀργάνωσης, νὰ ἐξοικειώσει τοὺς ἀναγνῶστες της μὲ τὴν ἐργατικὴ νομοθεσία, μὲ τὸ «ὅπλο» τῆς ἀπεργίας κτλ. Τὸν ἴδιο σκοπὸ ἐξυπηρετεῖ καὶ τὸ ἐκλαϊκευτικό της ὕφος. Δὲν ἐνημερώνει ἁπλῶς τοὺς ἀναγνῶστες της, τοὺς «διδάσκει». Ὅταν π.χ. ἀποδοκιμάζει τὸ νομοσχέδιο κατὰ τῶν ἀπεργιῶν στὶς μεταφορές, παραθέτει τὸν ἑξῆς φανταστικὸ διάλογο: «Μὲ ἄλλας λέξεις, ὅταν ὁ ἐργάτης τῆς συγκοινωνίας ἀπεργήσει, ἔρχεται ἡ Κυβέρνησις κατὰ τὸ νέον νομοσχέδιον καὶ τοῦ λέγει: —Κύριε ἀπὸ τῆς στιγμῆς αὐτῆς δὲν εἶσαι πλέον πολίτης ἀλλὰ στρατιώτης καὶ ὀφείλεις νὰ ὑπακούσῃς εἰς ὅ,τι σὲ διατάσσω. Θὰ ἐργασθῆς λοιπὸν θέλεις δὲν θέλεις! Ἀλλὰ τὰ παιδιά μου πεινοῦν ἡ δὲ ἑταιρεία μὲ κλέβει, λέγει ὁ ἐργάτης. —Αὐτά, κύριε, ἀπαντᾶ τὸ κράτος, εἶναι κουραφέξαλα καὶ σοῦ συνιστῶ νὰ μὴ πολυμιλῆς, διότι σὲ στέλνω στὸ στρατοδικεῖον»[214].

Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐντοπίσει κανεὶς μὲ ἀκρίβεια τὶς ἐπιρροές, ποὺ ἀπηχοῦν οἱ παραπάνω ἀπόψεις, κυρίως ὅμως ὁ κώδικας μὲ τὸν ὁποῖο διατυπώνονται, ἀφοῦ ἀποτελοῦν λίγο πολὺ κοινὸ τόπο γιὰ πολλοὺς ἀπὸ τοὺς Ἕλληνες σοσιαλιστὲς τῆς ἐποχῆς[215]. Οἱ ἀξίες τῆς ἠθικῆς, τῆς προόδου, τοῦ πολιτισμοῦ, οἱ ὁποῖες ταυτίζονται μὲ τὴν ἔννοια τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἡ πίστη στὸ φυσικὸ δίκαιο καὶ στὴν ἀντιπαλότητα τῶν ἐννοιῶν ἄτομο-σύνολο, ὁ θαυμασμὸς πρὸς τὴν Εὐρώπη, οἱ χριστιανοσοσιαλιστικὲς ἀντιλήψεις, ἡ ἄρνηση τοῦ ὑλισμοῦ καὶ ἡ πεποίθηση, ὅτι οἱ ἐργάτες ἔχουν ἀνάγκη διαπαιδαγώγησης, εἶναι στοιχεῖα ποὺ ἀναγνωρίζουμε στὸν Πλ. Δρακούλη, στὸν Σταῦρο Καλλέργη, σὲ ριζοσπαστικὰ ἔντυπα κτλ., παρὰ τὶς ἀναμφισβήτητες διαφορές τους καὶ τὶς προσωπικές τους ἀντιθέσεις. Παραθέτω ἐνδεικτικὰ μερικὰ ἀποσπάσματα: Ὁ Δρακούλης ἔγρα-

212. Ἀρ. 15 (14 Νοεμ. 1914).

213. Βλ. παράρτημα ἀρ. 5, 195-196. Εἶναι χαρακτηριστικὸς ὁ τίτλος *Ἔννοια τοῦ συνασπισμοῦ τῶν ἐργατῶν καὶ τὰ διδάγματα τῆς σήμερον*, ἀρ. 4 (29 Αὐγ. 1914). Βλ. καὶ ἀρ. 9 (3 Ὀκτ. 1914).

214. Ἀρ. 10 (10 Ὀκτ. 1914).

215. Ὅσο γιὰ τὶς εὐρωπαϊκὲς καταβολές τους τὸ πράγμα εἶναι ἀδύνατο, ἀφοῦ λείπουν οἱ σχετικὲς συστηματικὲς ἐργασίες, ποὺ θὰ μᾶς ἐπέτρεπαν κάτι τέτοιο. Ἡ ἔννοια τῆς «ἠθικῆς» τοῦ Παπαναστασίου ἑρμηνεύθηκε πρόσφατα ὡς προϊὸν τῆς ἐπιρροῆς τοῦ καθηγητῆ του στὸ Βερολίνο A. Wagner, βλ. Μιχάλης Ψαλιδόπουλος, «Ἡ ἔννοια τῆς "ἠθικῆς" στὸν Ἀλέξανδρο Παπαναστασίου», στό: *Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου, οἱ κοινωνικές, οἰκονομικὲς καὶ πολιτικὲς ἀπόψεις του*, Πρακτικὰ τοῦ Συνεδρίου, Ἀθήνα 5-7 Δεκεμβρίου 1986, ποὺ ὀργάνωσε τὸ Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, Ἀθήνα 1990, 21-26. Ἡ εὐρύτατη χρήση τῆς ἔννοιας τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δημιουργεῖ ἐπιφυλάξεις γιὰ τὴν ὀρθότητα τῆς ἑρμηνείας.

φε στὸ περιοδικὸ «Ἄρδην»: «Βασικὴ ἡμῶν ἀρχὴ εἶναι ἡ ἐλευθέρωσις τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τῆς ὑλικῆς ἀνάγκης, ἀνάγκης ἀποκτεινούσης τὸ πνεῦμα καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν. Ἀποβλέπομεν εἰς τὴν κοινωνικὴν ἐκείνην ἀνάπτυξιν, οἵα θὰ [...] ἐλευθερώσῃ τὸν ἄνθρωπον, ὥστε νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς ἠθικῆς, τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ψυχῆς του. Τὸ πρόγραμμά μας παραμένει ἡ καταστροφὴ τῆς πτωχείας καὶ τοῦ ἀτομισμοῦ»[216]. Γιὰ τὴν πρόοδο τῆς Εὐρώπης ἔγραφε: «Εἰς τοῦτο τείνει ἡ ἐξέλιξις τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων καὶ τὴν τάσιν ταύτην δύναταί τις νὰ ἀντιληφθῇ ἐὰν παραβάλῃ τὰς μᾶλλον προωδευμένας κοινωνίας μὲ τὰς ὀλιγώτερον προωδευμένας. Ἐν Εὐρώπῃ τὸ ἄτομον, ἐνῶ εἶνε ἀνίσχυρον νὰ ἐπιβάλλῃ αὐθαιρέτως τὴν θέλησίν του, αἱ ἀξιώσεις αὐτοῦ εἶνει σεβασταὶ (σχετικῶς πάντοτε)»[217] — Στὴν ἀναγγελία τῆς κυκλοφορίας τοῦ «Ἐργάτη» τῆς Σμύρνης σημειώνεται ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν «διδασκαλία» τῶν ἐργατῶν: «σκοπὸς εἶναι ἡ διαπαιδαγώγησις τῶν ἐργατικῶν μας τάξεων, ἡ διδασκαλία αὐτῶν καὶ ἡ ἐξύψωσις τοῦ ἠθικοῦ των» καὶ χρησιμοποιοῦνται οἱ ἐκφράσεις «ἐκπολιτιστικὴ δύναμη» καὶ «προοδευτικὴ ἐπίδραση»[218]. Ὁ Δ. Κοτζαμάνης, διευθυντὴς τοῦ "Ἐργάτη" τῆς Σμύρνης —μετὰ τὴν διακοπὴ τῆς ἔκδοσής του— κατηγορεῖ τὸν Δρακούλη τὸ 1910, ὅτι δὲν προσέφερε τὰ χρήματα «διὰ τὴν ἵδρυσιν Συνεργατικῆς —ὅπως συμβαίνει τοῦτο εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Εὐρώπης»[219] ἐκφράζοντας μιὰ διαδεδομένη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη συμπάθεια γιὰ τοὺς συνεταιρισμοὺς παραγωγῆς, καταναλώσεως κτλ. Εἶναι τέλος χαρακτηριστικὸ ἕνα κείμενο τοῦ Ζήση Σακελλαρίου δημοσιευμένο στὴν ἐφημερίδα «Μέλλον» τὸ 1908 μὲ τὸν τίτλο *Ὁ ἀληθὴς πολιτισμός*: «Μιὰ παροιμία λέγει: Δεῖξε μου ποῖον συναναστρέφεσαι, νὰ σοῦ εἰπῶ ποιὸς εἶσαι. Κατ' ἀκολουθίαν περὶ πολιτισμοῦ προκειμένου δύναταί τις νὰ εἴπῃ: Δεῖξε μου τὴν σοσιαλιστικὴν κίνησιν

---

216. Βλ. Κωστῆς Μοσκώφ, *Εἰσαγωγικὰ στὴν ἱστορία τοῦ κινήματος τῆς ἐργατικῆς τάξης*, Θεσσαλονίκη 1979, 184.

217. Πλάτων Δρακούλης, *Τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ ἐργάτου*, Ἀθήνα 1893, 43. Παρόμοιες σχετικὰ μὲ τὴν Εὐρώπη ἦσαν καὶ οἱ ἀπόψεις τοῦ Σταύρου Καλλέργη, βλ. Κ. Μοσκώφ, *ὅ.π.*, 192· πβλ. καὶ Γ. Β. Λεονταρίτης, *ὅ.π.*, 20-23, ποὺ ἀναφέρεται καὶ στοὺς δύο.

218. Βλ. "Ἡμερησία Σμύρνης" 6 Αὐγούστου 1908. Ἡ ἴδια ἀντίληψη ὑπάρχει καὶ στὶς διακηρύξεις τοῦ Δρακούλη σχετικὰ μὲ τὴν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν: «Ἅπαξ οἱ ἐργάται στέργωσι νὰ διαφωτίζωνται, πέποιθα ὅτι εἰλικρινεῖς καὶ νοήμονες διερμηνεῖς τῶν συμφερόντων τοῦ ἐργάτου δὲν θὰ λείψωσιν», βλ. *Ἔρευνα*, τόμος Γ', τεῦχ. Α' Ἰαν. 1908, 7. Τὴν ἄποψη γιὰ τὴν ἀνάγκη τῆς ἐκπαίδευσης τῶν ἐργατῶν, ὥστε νὰ συνειδητοποιήσουν τὰ δικαιώματά τους ὑπογραμμίζει τὸ 1914 καὶ ὁ Στ. Καλλέργης, βλ. Μ. Δημητρίου, *ὅ.π.*, 171. Ὁ Γεώργιος Σκληρός, ποὺ ἐντάσσεται σὲ ἄλλη θεωρητικὴ παράδοση ἔγραφε τὸ 1908 «Ναί, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ λαοῦ, τοῦ πλήθους εἶναι ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ μαρξισμοῦ, ἡ μόνη προοδευτικὴ ἐκπολιτιστικὴ δράση τῶν εἰλικρινῶν, εὐγενῶν, συνειδητῶν μελῶν τῆς κοινωνίας», βλ. Ρένα Σταυρίδη-Πατρικίου, *Ὁ Γ. Σκληρὸς στὴν Αἴγυπτο. Σοσιαλισμός, δημοτικισμὸς καὶ μεταρρύθμιση*, Ἀθήνα 1988, 55.

219. Βλ. *Νουμᾶς* ἀρ. 405, 19 τοῦ Σεπτέμβρη 1910, 107. Ὡς πρὸς τὶς ἰδέες τοῦ συνεργατισμοῦ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε, ὅτι τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἄρχισαν νὰ διαδίδονται εὐρέως οἱ σχετικὲς ἀπόψεις τοῦ Charles Gide, βλ. Ἀ. Λιάκος, «Ἀπὸ κράτος φύλαξ εἰς κράτος πρόνοια», *ὅ.π.*, 171.

τόπου τινὸς νὰ σοῦ εἰπῶ τὸν βαθμὸν τοῦ πολιτισμοῦ του [...] Μὲ ἄλλας λέξεις ὁ ἀληθὴς πολιτισμὸς στηρίζεται εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν αἰσθημάτων τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἂς ρίψωμεν ἓν βλέμμα περὶ ἡμᾶς καὶ ἂς ἐξετάσωμεν ἐὰν ἔχωμεν ἐν τῷ πεδίῳ τούτῳ τῆς ἀνθρωπίνης ἐξελίξεως νὰ ἐπιδείξωμεν σημεῖα προόδου. Θέλομεν παρατηρήσει μετὰ θλίψεως ὅτι παρὰ τὰ ἑκάστοτε ὑφ' ἡμῶν αὐτῶν διατυμπανιζόμενα περὶ τῆς προόδου ἡμῶν ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ πολιτισμοῦ ἔχει εἰσχωρήσει καὶ ἀναπτυχθῇ ἕνα εἶδος ἀπαισίου ὑλισμοῦ ἕνας ὑπερεγωϊσμὸς καὶ ὑπερατομικισμὸς ὁ ὁποῖος δὲν συνάδει ποσῶς πρὸς τὴν ἐπὶ τὰ πρόσω ἐξέλιξιν τοῦ ἀνθρώπου ἤτοι πρὸς τὸν ἐξανθρωπισμὸν καὶ τὸν ἀληθῆ πολιτισμόν»[220].

Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅμως, ὅτι δὲν παρουσιάζονται ἰδιαίτερες διαφορὲς ὡς πρὸς τὴν σοσιαλιστικὴ γλώσσα τῆς ἐποχῆς, δὲν μπορεῖ νὰ ἀγνοήσει κανεὶς τὶς ὁμοιότητες τῶν ἀπόψεων καὶ τῆς γλώσσας τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» μὲ ἀντίστοιχες ἀπόψεις τοῦ Ἀλ. Παπαναστασίου καὶ τοῦ Σπ. Θεοδωρόπουλου, κάτι ποὺ διαπιστώθηκε καὶ γιὰ τὶς ἀπόψεις τῆ ἐφημερίδας σχετικὰ μὲ τὸν πόλεμο. Οἱ ὁμοιότητες ὀφείλονται στὴν ἄμεση σχέση τῆς ἐφημερίδας μὲ τὸ ΕΚΑ καὶ τὴν ἐφημερίδα «Λαὸς» τῆς Ἀθήνας, τῶν ὁποίων πρωτεργάτης εἶναι ὁ δεύτερος, καὶ συνεργάτης στὴν ἐφημερίδα ὁ πρῶτος.

Ἔτσι λοιπὸν ἡ εὐρεία ἔννοια τῆς λέξης «ἐργάτης» εἶναι ἀπὸ τὰ στοιχεῖα, ποὺ ἐπιδοκιμάζει ὁ Παπαναστασίου στὸν «Λαὸ» τῆς Ἀθήνας[221]. Οἱ ἀντιλήψεις ἐπίσης γιὰ τοὺς συνεταιρισμοὺς ὡς μέσο γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῆς κοινωνίας καὶ τῆς συνείδησης τῶν ἀνθρώπων προέρχονται ἀπὸ τοὺς ἴδιους, ἀφοῦ ἡ ἵδρυση «συνεργατικῶν ἑταιρειῶν ἐργασίας, παραγωγῆς καὶ καταναλώσεως, πιστώσεως» ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ ἄρθρα τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ ΕΚΑ, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴν ὁμιλία τοῦ Σπ. Θεοδωρόπουλου στὰ ἐγκαίνια τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1911, ὅπου τονίζει τὰ οἰκονομικὰ ἀλλὰ καὶ τὰ «ἠθικὰ» πλεονεκτήματα τῆς ὀργάνωσης αὐτοῦ τοῦ τύπου[222]. Ἔχει διαπιστωθεῖ ἐπίσης, ὅτι ὁ Παπαναστασίου γνώριζε τοὺς σχετικοὺς ἀγγλικοὺς προβληματισμούς[223]. Ὅσο γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας καὶ τῆς ἐπαγγελματικῆς ὀργάνωσης, εἶναι γνωστὲς

220. Διονύσιος Κόκκινος (ἐκδ.), «Μέλλον», ἀρ. 5, 14-27 Δεκ. 1908. Τὰ παραδείγματα μποροῦν νὰ πολλαπλασιασθοῦν, βλ. καὶ Παναγιώτης Νοῦτσος, *Ἡ σοσιαλιστικὴ σκέψη στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ 1875 ὡς τὸ 1974*, τ. Α', *Οἱ σοσιαλιαστὲς διανοούμενοι καὶ ἡ πολιτικὴ λειτουργία τῆς πρώιμης κοινωνικῆς κριτικῆς (1875-1907)*, Ἀθήνα 1990, ὅταν ἔχουν συναχθεῖ ἀρκετὰ χαρακτηριστικὰ κείμενα.

221. «Λαὸς» 29 Μαρτ. 1914. Ἀναδημοσιεύεται στό: Ἀλ. Παπαναστασίου, *ὅ.π.*, 198.

222. «Παναθήναια», ὅ.π., 199.

223. Ἀλέξανδρος-Ἀνδρέας Κύρτσης, «Ὁ Ἀλ. Παπαναστασίου καὶ οἱ θεωρίες κοινωνικῆς μεταρρύθμισης τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰώνα», *Τὰ Ἱστορικὰ* τ.χ. 9, 1988, 347-349. Τὸ ἄρθρο δημοσιεύεται καὶ στό: *Ἀλέξανδρος Παπαναστασίου. Οἱ κοινωνικές, οἰκονομικὲς καὶ πολιτικὲς ἀπόψεις του*, ὅ.π., 63-77.

οἱ σχετικὲς ἀντιλήψεις τοῦ Σπ. Θεοδωρόπουλου[224]. Οἱ χριστιανοσοσιαλιστικὲς ἐπιδράσεις ἐξ ἄλλου, ποὺ ἐντοπίζονται στὸν «Ἐργάτη-Λαό», θὰ πρέπει νὰ ἀποδοθοῦν πάλι στὸν κύκλο τοῦ «Λαοῦ» τῆς Ἀθήνας. Σὲ ἕνα ἄρθρο τοῦ Ἀλ. Παπαναστασίου ἐκεῖ μὲ τὸν τίτλο *Χριστιανισμὸς καὶ Σοσιαλισμὸς* διαβάζουμε μεταξὺ τῶν ἄλλων: «Ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς μεταβολῆς καὶ τῶν προσπαθειῶν αὐτῶν [τῶν ἀγώνων δηλαδὴ τῆς ἐργατικῆς τάξης] ἀνακαλύπτεται, ὅτι τὸ ἀληθὲς Χριστιανικὸν πνεῦμα εἶναι ἀσυμβίβαστον μὲ τὸν ἰσχύοντα κοινωνικὸν ὀργανισμόν, τὸν εὐνοοῦντα τὰς ἀδικίας, καὶ ἀρχίζει καὶ ἡ ἐκκλησία, δηλαδὴ ὁ κλῆρος νὰ τίθεται εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῶν σοσιαλιστικῶν ἀρχῶν»[225].

Ἡ ἔννοια τῆς ἐργατικῆς ἀλληλεγγύης χρησιμοποιεῖται ἐπίσης συχνὰ στὸν «Λαὸ» τῆς Ἀθήνας[226], ἐνῶ ὁ Παπαναστασίου μὲ ἀφορμὴ τὴν ἔκδοση τοῦ Λαοῦ» γράφει γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν: «Τὰ προσωπικὰ ζητήματα, τὰ πάθη, αἱ ἀντιληλίαι πρέπει νὰ ξεχασθοῦν. Τὰ πρόσωπα πρέπει νὰ ὑποχωρήσουν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς τάξεως ὁλοκλήρου καὶ τῆς ὀργανώσεώς της»[227]. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὶς ἔννοιες «Ἀτομισμὸς-Συνολισμός»[228].

Τὴν ἄποψη γιὰ τὴν κοινωνικὴ παιδεία, ποὺ πρέπει νὰ ἀποκτήσουν οἱ ἐργάτες, ἔννοια κλειδὶ γιὰ τὸν «Ἐργάτη-Λαό», ὑποστηρίζει καὶ ὁ Παπαναστασίου μέσα ἀπὸ τὶς στῆλες τοῦ «Λαοῦ»[229]. Εἶναι γνωστὸ τέλος, ὅτι τὴν ἀνάγκη γιὰ τὴν μόρφωση τῶν ἐργατῶν, ὥστε νὰ συναισθανθοῦν τὰ δικαιώματά τους, ὄχι μόνο ἐξέφραζε θεωρητικά, ἀλλὰ καὶ προσπαθοῦσε νὰ ὑλοποιήσει μὲ τὴν ὀργάνωση διαλέξεων ὁ Σπ. Θεοδωρόπουλος[230].

* *
*

Ἡ ἐφημερίδα «Ἐργάτης-Λαὸς» ἀποτελεῖ ἕνα καλὸ δεῖγμα τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο ἰδέες καὶ κινήσεις γεννημένες στὴν Ἀθήνα «ἐξάγονταν» στὴν ἐπαρχία.

Ἕνας μικρὸς κύκλος ἀνθρώπων, πυρήνας τοῦ ὁποίου εἶναι οἱ ὑπεύθυνοι τῆς ἐφημερίδας, θέλει νὰ δημιουργήσει στὸ Ἡράκλειο τὶς προϋποθέσεις, ποὺ θὰ εὐνοήσουν τὴν ὀργάνωση τῶν ἐργατῶν, τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἐργατικῆς νομοθεσί-

224. «Παναθήναια», ὅ.π. Καὶ ἡ ἐφημερίδα «Λαὸς» προωθεῖ ἀκριβῶς αὐτὲς τὶς ἀντιλήψεις. Τὴν ἐπαγγελματικὴ ὀργάνωση τῶν «ἐργαζομένων τάξεων» εἶχαν περιλάβει στοὺς στόχους τους οἱ κοινωνιολόγοι, ὅταν ἵδρυαν τὸ 1910 τὸ Λαϊκὸ κόμμα, βλ. Ἀλ. Παπαναστασίου, *ὅ.π.*, 76.

225. «Λαὸς» 5 Ἀπρ. 1915. Βλ. τὴν ἀναδημοσίευση στό: Ἀλ. Παπαναστασίου, *ὅ.π.*, 20.

226. «Λαὸς» 17 Μαΐου 1914, 6 Σεπτ. 1914 κ.τ.λ.

227. «Λαὸς» 29 Μαρτ. 1914. Βλ. τὴν ἀναδημοσίευση στό: Ἀλ. Παπαναστασίου, *ὅ.π.*, 198.

228. Βλ. «Λαὸς» 12 Ἰουλ. 1914.

229. «Λαὸς» 29 Μαρτ. 1914. Βλ. τὴν ἀναδημοσίευση, στό: Ἀλ. Παπαναστασίου, *ὅ.π.*, 197.

230. «Παναθήναια», ὅ.π. Βλ. καὶ «Λαὸς» 12 Ἰουλ. 1914.

ας καὶ νὰ διαδώσουν νεωτερικὲς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν κοινωνία. Οἱ ἴδιοι ἔχουν ὡς πρότυπο τὸ ΕΚΑ καὶ τὴν ἐφημερίδα του.

Ὁ «διδακτισμὸς» τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ», ποὺ ἀποτελεῖ τὸ πρῶτο κύριο χαρακτηριστικό του, ὀφείλεται κυρίως στὸ γεγονὸς ὅτι ἀπευθύνεται σὲ ἀνθρώπους, τοὺς ὁποίους ἀγωνίζεται νὰ πείσει, ὅτι ἔχουν δικαιώματα, ποὺ οἱ ἴδιοι ἀγνοοῦν. Ὀφείλεται ὅμως, ὅπως εἴδαμε, καὶ στὸ εἶδος τῶν ἀντιλήψεων ποὺ ἀκολουθοῦν οἱ ἰδεολογικοί του πατέρες στὴν Ἀθήνα. Φαίνεται πὼς ἀκολουθεῖ πιστὰ τὴν ἔμμεση προτροπὴ τοῦ Ἀλ. Παπαναστασίου, ὁ ὁποῖος ἔγραφε στὶς 29 Μαρτίου τοῦ 1914: «Μὲ ἄλλους λόγους αἱ οἰκονομικῶς ἰσχυρότεραι τάξεις εἶναι αἱ συντηρητικαὶ τάξεις, ποὺ δὲν ἔχουν ἀνάγκην νὰ εἴπουν πολλὰ διὰ νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἄποψιν ποὺ τὰς συμφέρει, ἐνῶ οἱ ἐργάται ἀποτελοῦν τὴν ἐπαναστατικὴν τάξιν, ἡ ὁποία ἔχει ἀνάγκην διαρκοῦς διδασκαλίας καὶ καθημερινῆς δημοσιογραφικῆς ὑποστηρίξεως διὰ νὰ κατορθώσῃ νὰ ξερριζώσῃ παλαιὰς προλήψεις καὶ συνηθείας, νὰ πείσῃ τοὺς ἄλλους περὶ τοῦ δικαίου της, νὰ ἐνισχυθῇ ἡ ἰδία εἰς τοὺς ἀγῶνας καὶ τὰς προσπαθείας της. Διὶ αὐτὸν τὸν λόγον εἰς ὅλα τὰ μέρη, ὅπου ὑπάρχει κάπως σοβαρὰ ἐργατικὴ κίνησις, ἔχουν οἱ ἐργάται τὰ ἰδιαίτερα δημοσιογραφικά τους ὄργανα. Καὶ ἐδῶ ἡ ἐργατικὴ κίνησις, δὲν ὀφείλει ὀλίγα εἰς φύλλα ἐργατικά, τὰ ὁποῖα ἐξεδόθησαν κατὰ καιροὺς καὶ ὠφείλοντο εἰς τὰς φιλοτίμους προσπαθείας ὀλίγων ἀτόμων [...] Τὸ ἔργον ποὺ ἔχει νὰ ἐπιτελέσῃ δὲν εἶναι βεβαίως εὔκολον. Ἔχει νὰ διαφωτίσῃ αὐτοὺς τοὺς ἰδίους ἐργάτας περὶ τοῦ συμφέροντός των, νὰ τοὺς δημιουργήσῃ πραγματικὴν ἐργατικὴν συνείδησιν, νὰ τοὺς καθοδηγήσῃ εἰς τὴν ἐπαγγελματικήν των ὀργάνωσιν, εἰς τοὺς ἐπαγγελματικούς των ἀγῶνας καὶ νὰ τοὺς βοηθήσῃ εἰς τὰς προσπαθείας των πρὸς ἐφαρμογὴν καὶ τελειοποίησιν τῆς ἐργατικῆς νομοθεσίας»[231]. Ὡς πρὸς τὴν ὑποδοχὴ πάντως τῶν ἰδεῶν, ποὺ προσπαθοῦσε νὰ προωθήσει ἡ ἐφημερίδα παρουσιάζει ἐνδιαφέρον ἡ στάση τῆς φιλοβενιζελικῆς «Ν. Ἐφημερίδας» ἀπέναντί της καὶ ἰδιαίτερα ἡ ἐμφανὴς ἐνόχλησή της ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» εἶναι διανοούμενος. Διαβάζουμε π.χ.: «Μπράβο κύριε Δικηγόρε! Καλὰ τὰ καταφέρνεις ποὺ νὰ μὴ βασκαθῇς! Ὥστε μιὰ ἐφημερίδα ὑποστηρίζουσα ἕνα κόμμα χωρίζει τὸν λαόν; Ἔτσι βρίσκεις στὰ συγγράμματα ποὺ διαβάζεις εὐφυέστατε; [...] Σὲ νοιώσαμε κύριε σοφέ, μὲ τὰς ὡραίας πολιτικὰς γνώμας»[232]. Ἀλλοῦ εἰρωνεύεται ἐκφράσεις τῆς ἐφημερίδας θεωρώντας τες φυσικὲς «λόγῳ τῆς γειτνιάσεώς της εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐπιστημονικῶν ὁμάδων»[233].

Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν «διδακτισμό», τὸ δεύτερο κύριο χαρακτηριστικὸ τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ» εἶναι ἡ ἀτολμία μὲ τὴν ὁποία ἀκολουθεῖ τὸ πρότυπό του, ἀτολμία,

231. Βλ. τὴν σημείωση 228.

232. «Ν. Ἐφημερὶς» 1 Ἰουλ. 1915. Ἀπευθυνόμενη πρὸς τὸν Κόντο χρησιμοποιεῖ συχνὰ τὸν χαρακτηρισμὸ «σοφός».

233. Ὅ.π., 17 Ἰαν. 1915.

ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ χαρακτηρίσουμε «ἐπαρχιωτισμό».

Παίζοντας οὐσιαστικὰ τὸ ρόλο τοῦ «φερεφώνου», ἡ ἐφημερίδα, προσπαθεῖ νὰ μιμηθεῖ τὸ πρότυπό της χρησιμοποιώντας ἀκόμα καὶ τὶς ἴδιες ἐκφράσεις μερικὲς φορές. Προσαρμοζόμενη ὅμως στὶς «ἐπαρχιακὲς» συνθῆκες ἀναγκάζεται νὰ διαφοροποιεῖται· γιὰ νὰ γίνουν κατανοητὲς καὶ συμπαθεῖς οἱ ἰδέες, τὶς ὁποῖες προωθεῖ, πρέπει νὰ ἐκφράζονται στὴ γλώσσα ποὺ μιλοῦν οἱ ὑποψήφιοι ἀποδέκτες τους. Ἔτσι τὸ ὕφος της εἶναι ἐκλαϊκευτικό, ἀναλυτικὸ περισσότερο, παρὰ δογματικὰ θεωρητικό. Στὰ θεωρητικά της ἄρθρα εἶναι ἐμφανὴς ἡ προσπάθεια νὰ ἐκτίθενται οἱ ἀπόψεις μὲ αὐστηρὸ ἐπαγωγικὸ τρόπο, χωρὶς λογικὰ κενά, ὅπως εἶναι ἐμφανὴς ἐπίσης ἡ τάση νὰ παρουσιάζονται ὅλες ἀνεξαιρέτως οἱ τρέχουσες ἀπόψεις, παρ' ὅλο ποὺ δείχνει συνήθως τὴν προτίμησή της γιὰ μιά. Στὰ περιεχόμενά της περιλαμβάνει ὅ,τι θὰ ἐνδιέφερε ἕναν ὁποιονδήποτε ἀναγνώστη στὸ Ἡράκλειο καὶ ὄχι μόνο τὸν προϊδεασμένο, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸν «Λαὸ» τῆς Ἀθήνας. Τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ τοπικὰ θέματα ἐπίσης εἶναι χαρακτηριστικό. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ ἐνοχλεῖ, ὅπως εἴδαμε, τὴν ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει «παραγεμίσματα» πολλὰ ἀπὸ τὰ περιεχόμενα τοῦ «Ἐργάτη-Λαοῦ». Τὸ ὕφος του ἐξ ἄλλου δὲν εἶναι ποτὲ ἐπιθετικὸ καὶ προκλητικό, ὅπως συχνὰ παρατηροῦμε νὰ συμβαίνει στὴν ἀθηναϊκὴ ἐφημερίδα.

Ἕνα ἄλλο στοιχεῖο ποὺ προκύπτει ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς ἐφημερίδας εἶναι ἡ ἐπιρροὴ τῆς τοπικῆς ἱστορικῆς παράδοσης στὸν τρόπο, μὲ τὸν ὁποῖο ἐκφράζει τὴν ριζοσπαστική της διάθεση ἡ ὁμάδα τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ παράδοση τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων εἶναι ἔντονη. Εἴδαμε ὅτι ὁ Ἐμμ. Κακουδάκης ἦταν ἀπὸ τὸ 1911 δραστήριο μέλος τοῦ πατριωτικοῦ σκοπευτικοῦ συλλόγου «Ἐθνικὸν Λάβαρον», οἱ ἀνακοινώσεις τοῦ ὁποίου δημοσιεύονται συστηματικὰ στὴν ἐφημερίδα. Εἴδαμε ἐπίσης τὴν εὐαισθησία, ποὺ δείχνει ἡ ἐφημερίδα γιὰ τοὺς ἀποστρατευμένους τῶν προηγουμένων ἐθνικῶν ἀγώνων. Εἶναι γενικὰ δύσκολο τὴν περίοδο αὐτὴ νὰ διακριθεῖ τὸ ἐθνικὸ ἀπὸ τὸ κοινωνικὸ στοιχεῖο. Εἶναι χαρακτηριστικό, ὅτι ὁ σημαντικότερος ἐκπρόσωπος τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν στὴν Κρήτη τὰ προηγούμενα χρόνια, ὁ Στ. Καλλέργης, συμμετέχει στὴν ἐπανάσταση τοῦ 1897 στὴν πατρίδα του, ἐνῶ τὸ 1912 συντάσσει ἔκκληση γιὰ τὴν ἕνωση τῆς Κρήτης μὲ τὴν Ἑλλάδα[234].

Δέκα χρόνια περίπου ἀργότερα, τὸ 1923, ὁ Ἐμμ. Κακουδάκης μὲ τὴν «Φωνὴ τοῦ Ἐφέδρου» θὰ ἐκφράσει τὴν ὀργὴ τῶν στρατιωτῶν, ποὺ ἐπιστρέφουν ἀπὸ τὸ μικρασιατικὸ μέτωπο μετὰ τὴν καταστροφή. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐφημερίδα, ὅπως ὁ «Ἐργάτης-Λαός», ἀμφισβητεῖ τὴν κοινωνία, δὲν χρειάζεται ὅμως μεγάλη προσπάθεια γιὰ νὰ πείσει τοὺς ἀναγνῶστες της. Ὁ πόλεμος καὶ ἡ καταστροφὴ λειτούργησαν καταλυτικὰ γιὰ τὴν ἀλλαγὴ τῶν ὅρων, ὑπὸ τοὺς ὁποίους διαδίδονται οἱ ριζοσπαστικὲς ἰδέες. Ἡ ἀποσπασματική, ἀτομικὴ καὶ περιορι-

234. Βλ. Γ. Κορδάτος, *ὅ.π.*, 95, 97 καὶ Μ. Δημητρίου, *ὅ.π.*, 164 καὶ 169-170.

σμένη στοὺς λίγους κοινωνικὴ κριτικὴ τῶν ἀρχῶν τοῦ αἰώνα, ποὺ δὲν ἐκφράστηκε ποτὲ μέσα ἀπὸ ἕνα ἐνιαῖο σοσιαλδημοκρατικὸ κόμμα, ἔχει μεταβληθεῖ τώρα σὲ μαζικὸ κίνημα, τὸ κίνημα τῶν Παλαιῶν Πολεμιστῶν, μέσα ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ αὐξηθεῖ ἡ ἐπιρροὴ τοῦ πρόσφατα ἱδρυμένου ΚΚΕ.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

φφ. ἀρ. 18-21 (5, 12, 19 καὶ 25 Δεκ. 1914)

ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΠΡΟΣ ΛΥΣΙΝ

Ἀπὸ τὰ παιδικά μου χρόνια —ἤμην ἀκόμη μαθητὴς τοῦ Ἑλλην. σχολείου— μοῦ ἐγεννήθη ἡ ἑξῆς ἀπορία: Διατὶ εἰς τὸν κόσμον αὐτὸν ἔρχονται τινὲς μὲν ἔχοντες ἐκ τῶν προτέρων ἐξησφαλισμένην ὑπὲρ ἑαυτῶν, τὴν μερίδα τοῦ λέοντος, κατὰ τὴν διανομὴν τοῦ πλούτου ἄλλοι δὲ τουναντίον τὴν δυστυχίαν καὶ τὴν ἀθλιότητα;

Ἡ νεαρά μου φαντασία δὲν ἐδυσκολεύετο νὰ εὕρῃ πρόχειρον τὴν λύσιν τοῦ προβλήματος τούτου. Οἱ διὰ τῆς ἐπιμελείας των, τῆς ἐργασίας των, καὶ τῆς ἱκανότητός των ἀποκτήσαντες περιουσίαν τινά, φυσικὸν καὶ δίκαιον, εἶναι ἔλεγον, νὰ καταλίπωσι ταύτην ἀποθνήσκοντες εἰς τὰ τέκνα των, τὰ ὁποῖα γεννῶνται οὕτως οἱ εὐνοούμενοι τῆς τύχης. Καὶ τἀνάπαλιν, οἱ ὀκνηροί, οἱ ἀνίκανοι, οἱ μὴ ἀποκτήσαντες ποτὲ περιουσίαν ἢ ἀνοήτως σπαταλήσαντες τὴν καταλειφθεῖσαν αὐτοῖς ἀπὸ ἄλλους, λογικὸν εἶναι, καὶ οὗτοι ἀποθνήσκονες νὰ καταλίπωσιν εἰς τὰ τέκνα των τὴν ἰδίαν δυστυχίαν καὶ ἀθλιότητα. Μήπως δὲν διδάσκει καὶ ἡ Γραφή, ἣν τότε ἐμελέτων, ὅτι «ἁμαρτίαι γονέων, παιδεύουσι τέκνα»;

Κατὰ τὴν ἁπλῆν ἀλλὰ καὶ ἁπλοϊκὴν ταύτην ἐξήγησιν, ἡ μεταξὺ πλουσίων καὶ πτωχῶν, Πληβείων καὶ Πατρικίων, ἔρις, ἡ παλαιὰ ὅσον καὶ ὁ κόσμος δὲν εἶχε καμμίαν ἄλλην ἀφορμήν, ἢ τὸν φθόνον, αἴσθημα φυσικὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον, μὴ ἀνεχόμενον τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πλησίον, ἀδιαφόρως ἐὰν αὕτη συνίσταται εἰς τὴν εὐγένειαν ἢ τὸν πλοῦτον, τὴν διανοητικὴν ἢ σωματικὴν ἱκανότητα.

Ἀλλ' εἶναι πράγματι τοῦτο φυσικὸν λογικὸν καὶ δίκαιον;

Τὴν περὶ τούτου ἀφελῆ μου πίστιν ἐκλόνιζον μικρὸν κατὰ μικρὸν πρόχειροί τινες ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου παρατηρήσεις. Παρετήρουν δηλονότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι ἄνθρωποί τινες γεννώμενοι πλούσιοι, διεσκόρπιζον ἐν ἀσωτείαις καὶ ἀνομίαις τὴν ἀκόπως κτωμένην περιουσίαν ἢ ὄντες ἀνίκανοι νὰ καταστήσωσι ταύτην παραγωγικωτέραν, περιωρίζοντο νὰ τὴν διατηρῶσιν, οἵαν τὴν παρέλαβον. Ἀφ' ἑτέρου δὲ ἔβλεπον ἄλλους φέροντας ἐν ἑαυτοῖς ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς προόδου, ἀλλ' ἀπαντῶντας εἰς ἕκαστον βῆμα των, ἀνυπέρβλητον πρόσκομμα, τὴν ἔλλειψιν τῶν μέσων τῶν ἀπαραιτήτως ἀναγκαίων πρὸς ἀνάπτυξιν καὶ τελειοποίησίν των. Ἀμφότεραι αἱ κλάσεις αὗται εἶναι ἀνυπολογίστως ἐπιζήμιοι εἰς τὴν Κοινωνίαν ἀποτελοῦσαι δύο τάξεις ἀληθῶς παρασίτων, μὴ ἐργαζομένων σχεδὸν τῶν μὲν λόγῳ ἐλλείψεως τῶν μέσων, ὅπερ ἀποθαρρύνει αὐτούς, τῶν δέ, διότι δὲν αἰσθάνονται τὴν ἀνάγκην νὰ ἐργασθῶσι, ὅπερ ὑπνωτίζει καὶ ἀποχαυνώνει αὐτούς.

Ὑπάρχει βεβαίως καὶ τρίτη τάξις ἀνθρώπων, ἡ τάξις τῶν κτησαμένων ἅμα τῇ γεννήσει τῶν περιουσίαν, ἀλλ' ἐχόντων καὶ ἰδίαν ἱκανότητα ὅπως τιμίως ἐπαυξήσωσι ταύτην, ἢ τουλάχιστον χρησιμοποιήσωσιν αὐτὴν ἐπωφελῶς διὰ τὴν Κοινωνίαν, ἢ ἐπιτυχόντων δι' ἐνδελεχοῦς καὶ τιμίας ἐργασίας ν' ἀποκτήσωσιν, ἄνευ βλάβης τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, περιουσίαν, ἧς γεννώμενοι ἦσαν ἐστερημένοι. Ἀλλ' ἡ τάξις αὕτη ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν, μὴ δυναμένη νὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ.

Κατανομὴ λοιπὸν τοῦ πλούτου διενεργουμένη κατὰ τρόπον παρακωλύοντα τὴν παραγωγήν, ἀντὶ νὰ ἐπαυξάνῃ τὴν καὶ ἄλλως ἀνεπαρκῆ ποσότητα τῶν ἀναγκαίων πρὸς πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν ἀγαθῶν δὲν δύναται σοβαρῶς νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἔχει λογικὴν τὴν βάσιν.

Ἀλλ' οὔτε ἐπὶ φυσικῆς βάσεως στηρίζεται αὕτη. Διότι ἡ φύσις ἀναγνωρίζει εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον, ἴσον δικαίωμα εἰς τὴν ἀπόλαυσιν ὅλων τῶν ἀγαθῶν αὐτῆς, οἷον ὁ ἀήρ, τὸ ὕδωρ, ὁ ἥλιος κλπ. Ἀνεξήγητον ἑπομένως ἀποβαίνει, καὶ ἀφύσικον εἶναι πῶς ἡ γῆ, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ ἐπίσης ἓν τῶν ἀγαθῶν τῆς φύσεως, ἀπέμεινεν ὁ

κλῆρος ὡρισμένων προσώπων, ἐνῷ ἄλλοι εἶναι ἐντελῶς ἐστερημένοι αὐτῆς. Ἡ σήμερον λοιπὸν παρατηρουμένη οἰκονομικὴ ἀνισότης δὲν εἶναι φυσική, ἀλλὰ τεχνητή, ἀπορρέουσα ἀπὸ σκόπιμον κοινωνικὴν ὀργάνωσιν, καὶ μὴ ἔχουσα καμμίαν ἀναλογίαν πρὸς τὴν ἀξίαν καὶ τὴν ἱκανότητα, οὔτε καὶ πρὸς τὴν καταβαλλομένην ἐργασίαν. Κατὰ τὴν πικρὰν μάλιστα παρατήρησιν τοῦ Stouart Mill, ὅσῳ κοπιωδεστέρα εἶναι ἡ ἐργασία, τόσῳ μετριωτέρα εἶναι ἡ ἀνταμοιβή της, μέχρι τοῦ βαθμοῦ καθ' ὃν ἡ σκληροτέρα ἐργασία μόλις ἐπαρκεῖ διὰ τὰς ἀπαραιτήτους ἀνάγκας τῆς ζωῆς.

Ἀλλὰ ποῦ λοιπὸν ἐρείδεται τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας: Ἐπὶ τοῦ δικαίου; Βεβαίως ὄχι διότι ὅ,τι δὲν εἶναι φυσικὸν καὶ λογικόν, δὲν δύναται νὰ εἶναι καὶ δίκαιον. Καὶ τὶς θὰ ἐτόλμα νὰ ὑποστηρίξῃ σοβαρῶς, ὅτι εἶναι δίκαιον, οἱ μὲν νὰ ἔχωσι ὅλας τὰς ἀπολαύσεις τῆς ζωῆς ὑγείαν κατὰ τὸ δυνατόν, ἐξησφαλισμένην, παράτασιν τοῦ βίου κατὰ τὸ δυνατὸν ἐπίσης, ἀνεξαρτησίαν, καὶ δύναμιν δεσποτικήν, οἵαν εἶχεν ἄλλοτε ἡ τάξις τῶν εὐγενῶν, οἱ δὲ τούναντίον τὴν διηνεκῆ ἀσθένειαν, τὸν πρόωρον θάνατον, τὴν ἀνάγκην τῆς καταφυγῆς εἰς τὸ ἔγκλημα, ἐν ἄλλαις λέξεσι τὴν δυστυχίαν καὶ τὴν ἀθλιότητα; Κατὰ τὴν τελευταίαν στατιστικὴν τῆς πόλεως τῶν Παρισίων ἡ θνησιμότης ἡ ὁποία ὑπεβιβάσθη εἰς 10 ἐπὶ τοῖς χιλίοις εἰς τὰ πλούσια διαμερίσματα τῶν Ἠλυσίων Πεδίων καὶ τῆς Ἀψίδος τοῦ Θριάμβου, εἶναι 43 ἐπὶ τοῖς 1000 εἰς τὰ πτωχὰ διαμερίσματα τῆς Monparnasse κλπ. Εἰς τὸ Λονδῖνον ἡ δυσαναλογία εἶναι ἀκόμη μεγαλυτέρα κυμαινομένη ἀπὸ 11% καὶ 50%.

Ὅ,τι ὅμως δὲν εἶναι λογικὸν καὶ δίκαιον δύναται νὰ εἶναι νόμιμον. Πράγματι δὲ τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας στηρίζεται ἐπὶ τοῦ Νόμου, ὁ ὁποῖος καθιέρωσε καὶ ἐκύρωσε τὴν κατὰ τὴν ἐμφάνισίν του ὑφισταμένην πραγματικὴν κατάστασιν, ἀδιαφορήσας ἂν οἱ κατέχοντες, κατεῖχον ἐκ κλοπῆς ὑπὸ τὰς ποικίλας αὐτῆς μορφάς, ἢ ἐκ τύχης, παιγνίου, λαχείου κλπ. ἢ καὶ ἐκ τῆς ἐργασίας καὶ ἱκανότητός των. Ποία δὲ εἶναι ἡ δικαιολογικὴ βάσις τοῦ μὴ ἐπὶ τοῦ δικαίου καὶ τῆς λογικῆς ἐρειδομένου Νόμου τούτου; Οἱ ὑπέρμαχοι τῆς ἰδιωτικῆς κτήσεως ὁμοφώνως προβάλλουν τὸ Κοινωνικὸν συμφέρον. Κατὰ τούτους ἡ οἰκονομικὴ ἀνισότης, ὠθοῦσα τοὺς ἀνθρώπους, ἀπὸ τῆς βάσεως μέχρι τῆς κορυφῆς τῆς κοινωνικῆς κλίμακος, πρὸς τὰ ἔμπρός, πρὸς τὴν πάντοτε ἐλπιζομένην προαγωγήν, ἐνεργεῖ περισσότερον ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὰς ἑκάστοτε παρουσιαζομένας ἀνάγκας τοῦ βίου ὡς κέντρον τῆς παραγωγῆς. Πράγματι δὲ ἡ ἐκ τῆς ἱστορίας πεῖρα μᾶς δεικνύει ὅτι, ἕως τώρα τοὐλάχιστον, ἡ ἰδιωτικὴ κτῆσις εἶναι δραστικὸν ἐλατήριον τῆς παραγωγῆς. Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ παραδείγματα, καθ' ἃ ἡ ἀτομικὴ κτῆσις ἀντιμάχεται πρὸς τὸ Κοινὸν συμφέρον, ὡς τὸ ἰδιόκτητον δάσος π.χ. τὸ ὁποῖον ὁ κύριος ἔχει συμφέρον νὰ κόψῃ καὶ νὰ ἐκμεταλλευθῇ, ἐνῷ ἡ Κοινωνία ἔχει συμφέρον νὰ διατηρηθῇ ἀλώβητον, ἀλλὰ τοῦτο ἀποτελεῖ ἐξαίρεσιν.

Κατὰ τὴν γνώμην ταύτην ὁ ἰδιοκτήτης πράγματός τινος, δὲν εἶναι ἰδιοκτήτης δι' ἑαυτόν, ἀλλὰ διὰ τὴν Κοινωνίαν καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἰδιοκτησία δὲν εἶναι ἢ δημόσιον ὑπούργημα. Πᾶν ἄτομον λοιπὸν ἐνεργοῦν τὴν δημοσίαν αὐτὴν ὑπηρεσίαν, χύνει ἀπαύστως διὰ τῆς πωλήσεως τῶν προϊόντων του, ἢ τῆς μισθώσεως τῶν ὑπηρεσιῶν του, διαφόρους ἀξίας εἰς τὸν χείμαρρον τῆς κυκλοφορίας, ἀφ' οὗ ἐπίσης ἀπαύστως ἀντλεῖ, ὑπὸ μορφὴν διαφόρων προσόδων ἄλλας ἀξίας.

Ἐγείρεται ὅμως ἀμέσως τὸ ἐρώτημα: Ἀπὸ τὸν χείμαρρον αὐτόν, ἀντλεῖ ἕκαστος ἀξίαν ἰσοδύναμον, πρὸς ἐκείνην, ἣν ἔχυσεν εἰς αὐτόν; Δυσκόλως θὰ ἠδύνατό τις νὰ τὸ πιστεύσῃ. Ἂς λάβωμεν ὡς παράδειγμα ἕνα ὁδοκαθαριστήν, ὁ ὁποῖος πληρώνεται 1-1 1/2 δραχ. καθ' ἡμέραν, ἐργαζόμενος διὰ τὴν ὑγείαν τῆς Κοινωνίας, καὶ ἕνα πυγμάχον ἐν Ἀγγλίᾳ πληρωνόμενον 60.000 δραχ. διὰ μίαν πάλην, διαρκείας 5-10 λεπτῶν, ἢ ἕνα τενόρον, πληρωνόμενον 30-40.000 δρ. διὰ μίαν μόνην συναυλίαν.

Εἰς ταῦτα οἱ θιασῶται τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως ἀντιτείνουν ὅτι, ὁ καλύτερος κριτὴς διὰ νὰ κρίνῃ τὴν ὑφ' ἑκάστου εἰς τὸ κοινὸν προσφερομένην ἐργασίαν εἶναι ὁ καταναλωτὴς-Κοινωνία. Ἀφοῦ δὲ αὕτη συναινεῖ νὰ πληρώνῃ 100 χιλ. φορὰς ἀκριβώτερον τὴν ἐργασίαν τοῦ πυγμάχου ἀπὸ τὴν τοῦ ὁδοκαθαριστοῦ, τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ πρῶτος ἀποδίδει αὐτῇ ἐργασίαν 100 χιλ. φορὰς μεγαλυτέραν ἢ σπουδαιοτέραν ἀπὸ τὸν δεύτερον.

Εἶναι τοῦτο ἀκριβές; Ἀναντιρρήτως ὄχι. Διότι Κοινωνία ἀποδίδουσα μεγάλην ἀξίαν εἰς πράξεις παρεχούσας στιγμιαίαν καὶ πολλάκις ἂν ὄχι ἀνήθικον, πάντως ὅμως ἐστερημένην ἠθικῆς, ἡδονήν, ἀνεχομένη δ' ἀφ' ἑτέρου ν' ἀποθνή-

σκωσιν τῆς πείνης σπουδαῖοι ἐφευρέται καὶ εὐεργέται αὐτῆς, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ καλὸς καὶ δίκαιος κριτής. Τὸ ὑπὸ τοιαύτας δ' ἀντιλήψεις δημιουργηθὲν Κοινωνικὸν οἰκοδόμημα, σαθρὰς ἔχον τὰς βάσεις καὶ μοναδικὸν στήριγμα τὸν Νόμον, δὲν δύναται ἢ νὰ καταρρεύσῃ παταγωδῶς καὶ θὰ καταρρεύσῃ τάχιον ἢ βράδιον. Διότι τὸ ὑπαγορεύει ἡ ἀνάγκη, καὶ τὸ ἐπιβάλλει ἡ Ἀλήθεια καὶ ἡ Δικαιοσύνη. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἐγείρεται ἕτερον ζήτημα. Κατὰ τὴν μέλλουσαν νὰ διοργανωθῇ Κοινωνίαν τίνι τρόπῳ θὰ διενεργῆται ἡ κατανομὴ τῶν ἀγαθῶν τῆς φύσεως; Θὰ ἀντλῇ ἕκαστος ἀπὸ τὸν κοινὸν πίθον, ἀναλόγως τῆς εἰς τὸ Κοινὸν καταβαλλομένης ἐργασίας του; ἢ ἀναλόγως τῆς ἀξίας του; ἢ ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν του; ἢ ἴσου μέρους ἕκαστος;

Ζητήματα τοσαύτης σπουδαιότητος δὲν δύνανται βεβαίως νὰ ἐρευνηθῶσι εἰς τὰ στενὰ ὅρια ἐφημερίδος. Δι' ὃ καὶ ἡμεῖς περιοριζόμεθα νὰ δώσωμεν ἁπλῶς πενιχράν τινα εἰκόνα τῆς ἀξίας ἑκάστης τῶν θεωριῶν τούτων.

Ὡς πρὸς τὴν κατ' ἴσον διανομὴν παρατηροῦμεν ὅτι ἡ θεωρία αὕτη εἶναι ἤδη παλαιὰ μὴ θεραπευομένη σήμερον οὔτε ὑπὸ τῶν ἐπαναστατῶν-σοσιαλιστῶν, παρὰ τὴν εὐμενῆ ὑποδοχήν, ἧς τυγχάνει παρὰ τῷ λαῷ καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν δύναται νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἡμερησίαν διάταξιν, λόγῳ τοῦ δυσεφαρμόστου αὐτῆς ἀφ' ἑνός, καὶ τῆς ἀνάγκης τῆς περιοδικῆς ἀνανεώσεως τῆς διανομῆς, ἣν μοιραίως θὰ συνεπήγετο ἀφ' ἑτέρου.

Ἀλλὰ καὶ ἡ θεωρία τῆς ὑφ' ἑκάστου ἀντλήσεως ἀπὸ τὸν κοινὸν πίθον, ἀναλόγως τῶν ἀναγκῶν του, θεωρία ὑποστηριζομένη ὑπὸ τῆς ἀναρχικῆς Σχολῆς, δὲν εἶναι ὀλιγώτερον δυσεφάρμοστος παρὰ τὴν γοητείαν ἣν ἀσκεῖ, καὶ τὸν δελεαστικὸν σκοπὸν ὃν ἐπιδιώκει. Διότι προϋποθέτει ἀφ' ἑνὸς μέν, ἀπεριόριστον τὴν ποσότητα τῶν ἀγαθῶν, διὰ ν' ἀντλῇ ἕκαστος κατὰ τὰς ἀνάγκας του, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δυστυχῶς δὲν συμβαίνει, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξουσίαν ἰσχυρὰν ἐπιφορτισμένην νὰ δίδῃ εἰς ἕκαστον, τὸ κατὰ τὰς ἀνάγκας μερίδιόν του, ὅπως ὁ οἰκογενειάρχης διαμοιράζει τὸ σιτηρέσιον εἰς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας του. Ἀλλ' ἡ Σχολὴ αὕτη ἔχουσα πρόγραμμα τὴν ρῆσιν, «Οὔτε Θεὸς οὔτε Κύριος», ἐπιδιώκει πρὸ παντὸς τὴν κατάργησιν πάσης ἐξουσίας. Ἡ τρίτη θεωρία τῆς ἀπονομῆς τοῦ πλούτου εἰς ἕκαστον ἀναλόγως τῆς ἀξίας του καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς, ζητεῖ ν' ἀντικαταστήσῃ τὴν ὑφισταμένην σήμερον τεχνικὴν ἀνισότητα, διὰ τῆς φυσικῆς τοιαύτης, διὰ τῆς ἀνισότητος δηλονότι τῆς ἀπορρεούσης ἀπὸ τὴν ἀτομικὴν ἀξίαν. Ἡ Σχολὴ αὕτη, ὡς πρόγραμμα ἔχει τὴν κατάργησιν τῆς κληρονομίας, διατεινομένη ὅτι ἀφοῦ ἡ ἰδιωτικὴ κτῆσις εἶναι δημόσιον ὑπούργημα κατὰ τοὺς θιασώτας αὐτῆς, εἶναι ὅλως ἄτοπος ἡ διὰ τῆς κληρονομίας μεταβίβασις αὐτῆς, εἰς οὓς θέλει, ἢ τεκμαίρεται ὅτι θέλει ὁ ἐνασκῶν τὸ λειτούργημα τοῦτο, ὅπως οἱ Ρωμαῖοι αὐτοκράτορες ἀνεδείκνυον τὸν διάδοχον Καίσαρα, κατ' αὐθαίρετον βούλησιν, καὶ οὐχὶ εἰς οὓς θὰ ἤθελεν ἡ Κοινωνία, ὅπως σήμερον τὸ Κράτος ὁρίζει τὸν ἀντικαταστάτην ἐκλείποντος δημοσ. ὑπαλλήλου. Ἡ θεωρία αὕτη ἔχει ὑπὲρ ἑαυτῆς τὸ μέγα πλεονέκτημα ὅτι αἴρει τὴν κατὰ τὸ ὑφιστάμενον σύστημα ἄδικον ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν κατανομὴν τοῦ πλούτου, καὶ ἀνταμείβει τὴν ἱκανότητα κατὰ τὸ προσῆκον μέτρον, ἀλλὰ δὲν στερεῖται καὶ χιμαιρικῆς ἐμφανίσεως, διότι, καὶ ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι θὰ ἠδύνατο νὰ εὑρεθῇ ἀσφαλὲς κριτήριον τῆς ἀξίας ὅπερ, δὲν εἶναι πολὺ εὐχερές, διατὶ ἡ σωματικὴ ἢ διανοητικὴ ὑπεροχὴ ν' ἀποτελῇ τίτλον πρὸς λῆψιν τῆς μερίδος τοῦ λέοντος; Μήπως ἡ ὑπεροχὴ αὕτη δὲν ἀποτελεῖ ἤδη προνόμιον, δωρηθὲν αὐτοῖς ὑπὸ τῆς φύσεως, περισσότερον φθονητόν, ἀπὸ τὸν ὑλικὸν πλοῦτον, ὥστε ν' ἀξιῶσι ν' ἀποστερήσωσι τούτου τοὺς ἔχοντας αὐτὸν σωματικῶς ἢ διανοητικῶς ἀνικάνους; Καὶ ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος γεννώμενος φέρει μεθ' ἑαυτοῦ τὰ σπέρματα τῶν ἀσθενειῶν τῶν προγόνων του, δὲν φαίνεται λογικὸν ν' ἀπολαμβάνῃ καὶ τῶν ἀγαθῶν αὐτῶν, ἀφοῦ μάλιστα διὰ τῆς θεωρίας ταύτης δὲν αἴρεται ἡ ἀνισότης, ἀλλὰ μεταφέρεται ἐπὶ ἄλλου πεδίου; Διὰ τὸν τελευταῖον τοῦτον λόγον καὶ σοσιαλισταί τινες ἀνέχονται τὴν ἐκ διαδοχῆς κληρονομίαν, ἀλλὰ μόνον εἰς τοὺς κατ' εὐθεῖαν γραμμὴν συγγενεῖς, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τοὺς ἐκ πλαγίου. Εἰς τοῦτο δ' εὑρίσκουσι συμφώνους καὶ πολλοὺς οἰκονομιστάς.

Τοιαῦτά τινα ἰσχυρίζονται οἱ θαυμασταὶ τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος, καὶ ἐκ πρώτης ὄψεως δὲν φαίνονται παράλογα. Εἰς ταῦτα ὅμως θὰ ἠδύνατό τις ν' ἀντιτείνῃ ὅτι οἱ ἰσχυρισμοὶ των οὗτοι θὰ εἶχον λογικὴν ἀξίαν, ἐὰν ἐξητάζομεν τὰ πρόσωπα μεμονομένως. Ἐὰν δηλ. ἕκαστος ἐφύλαττε δι' ἑαυτὸν ὅ,τι ἔχει, ἢ ὅ,τι παράγει, θὰ ἦτο ὅλως ἀδιάφορον διὰ τὴν Κοινωνίαν ἐὰν τὸ α ἢ β ἀγαθόν, ἔχει ὁ Α ἢ ὁ Β, καὶ ἐάν, τούτων ἐκλιπόντων, περιέρχηται εἰς τὸν Γ ἢ τὸν Δ. Ἀλλὰ μία

τοιαύτη ὑπόθεσις θὰ ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς πᾶσαν κοινωνικὴν ζωήν, μὴ τυγχάνουσα ἐφαρμογῆς, οὔτε παρὰ τοῖς ἀγρίοις, τοῖς ζῶσι ἐκ τῆς ἁλιείας ἢ τῆς θήρας. Ὁλόκληρος δὲ ἡ κοινωνικὴ ζωὴ περιστρέφεται περὶ τὴν ἀνταλλαγὴν τῶν παραγομένων προϊόντων, ἢ τῶν προσφερομένων ὑπηρεσιῶν πρὸς ἄλλα προϊόντα ἢ ὑπηρεσίας. Γνωστοῦ δ' ὄντως ὅτι τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ἀγαθὰ εἶναι ἀνεπαρκῆ πρὸς ἄνετον πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν μας, συμφέρον τῆς Κοινωνίας εἶναι νὰ ἐπαυξάνῃ τὴν ποσότητα αὐτῶν δι' ἐνδελεχοῦς ἐργασίας. Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει, διατὶ ν' ἀφίνηται ἡ διαχείρισις ἀντικειμένων προωρισμένων πρὸς παραγωγήν, εἰς σωματικῶς ἢ διανοητικῶς ἀνικάνους, ἐνῷ ἠδύναντο νὰ καταστῶσι παραγωγὰ διὰ τῆς ἱκανότητος τῶν ἐστερημένων τούτων; Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως ταύτης, τῆς Κοινωνικῆς, ἐξεταζομένου τοῦ ζητήματος, ἡ ἐπιχειρηματολογία τῶν ὀπαδῶν τῆς ὑφισταμένης ὀργανώσεως στερεῖται πάσης σημασίας.

Ἡ ἀξίωσις τέλος τῆς κατὰ λόγον τῆς καταβαλλομένης εἰς τὸ Κοινὸν ἐργασίας, κτήσεως τῶν ἀγαθῶν αὐτῆς, ἔχει τὸ μειονέκτημα ὅτι καθιστᾷ τὴν ἐργασίαν μοναδικὸν συντελεστὴν τῆς ἀξίας τῶν πραγμάτων, ἐνῷ κυρίως δὲν ἀποτελεῖ παρὰ ἓν τῶν στοιχείων αὐτῆς. Ἄλλως εἰς ἴσην ἐργασίαν, θὰ ἀνταπεκρίνετο ἴση ἀξία, καὶ ἔνθα ἡ ἐργασία θὰ ἦτο μηδέν, μηδὲν ἐπίσης θὰ ἦτο καὶ ἡ ἀξία. Ἀλλὰ τοῦτο ἀναντιρρήτως δὲν συμβαίνει ἐν τῷ κόσμῳ. Ἐκτὸς ὅμως τούτου δὲν εἶνε σύμφωνον καὶ πρὸς τὴν δικαιοσύνην ν' ἀπολαύῃ τις τῶν ἀγαθῶν τῆς Κοινωνίας, ἀναλόγως τοῦ καταβληθέντος χρόνου ἐργασίας, καὶ οὐχὶ τοῦ δι' αὐτῆς ἐπιτευχθέντος ἀποτελέσματος.

Ἀλλὰ ποῖον λοιπὸν θὰ εἶνε τότε τὸ Κοινωνικὸν καθεστώς, τὸ ὁποῖον θὰ διαδεχθῇ τὸ ὑπάρχον; Θὰ εἶνε τολμηρὸν νὰ καθορίσῃ τις τοῦτο ἐκ τῶν προτέρων. Ἀναμφισβητήτως ὅμως βάσιν στερρὰν θὰ ἔχῃ τὴν κατάργησιν τῆς ἰδιωτικῆς κτήσεως. Ἀλλὰ πρὸ τούτου εἶναι ἐνδεχόμενον ἡ ἰδιοκτησία νὰ περιβληθῇ ποικίλας ἄλλας μορφάς, ὧν δὲν δυνάμεθα νὰ σχηματίσωμεν ἰδέαν τινὰ ἐπί τοῦ παρόντος, ὡς δὲν ἠδυνάμεθα, πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν, νὰ φαντασθῶμεν κτῆσιν ἐπὶ τῶν ποικιλωνύμων πιστωτικῶν τίτλων τῆς σήμερον, ἢ ἐπὶ τῶν ἀΰλων ἀγαθῶν, οἷον τῆς φιλολογίας, τῆς ἐπιστήμης καὶ λοιπῶν τῆς διανοίας προϊόντων.

Οἱ τὴν ἄμεσον κατάργησιν τῆς ἰδιωτικῆς κτήσεως ἐπιδιώκοντες δύνανται νὰ διακριθῶσιν εἰς τρεῖς τάξεις. α) εἰς τοὺς ἀρκουμένους εἰς μόνην τὴν κατάργησιν ἐπὶ τῶν ἀκινήτων. β) εἰς τοὺς ἀξιοῦντας τὴν κατάργησιν ἐφ' ὅλων τῶν ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα χρησιμεύουν πρὸς παραγωγήν. γ) καὶ εἰς τοὺς ἐπεκτείνοντας αὐτὴν ἐφ' ὅλων ἐν γένει τῶν ἀντικειμένων. Ἴσως δὲ ἡ ἀνεπαισθήτως ἐξελισσομένη μικρὸν κατὰ μικρὸν μέλλουσα κοινωνικὴ ὀργάνωσις διέλθῃ διαδοχικῶς καὶ ἀπὸ τὰ τρία ταῦτα στάδια.

Διὰ νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ τελικὸν αὐτὸ ἀποτέλεσμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἔθετε τέρμα εἰς τοὺς ἀγῶνας μεταξὺ τῶν διαφόρων Κοινωνικῶν τάξεων τῆς σήμερον, καὶ στερρῶς θὰ ἐγεφύρωνε τὸ μεταξὺ πλουσίου καὶ Λαζάρου χάσμα, τρεῖς ὁδοὶ διανοίγονται ἐνώπιον ἡμῶν.

Α΄. *Ὁ Νόμος* ὁ ὁποῖος δέον νὰ κηρύξῃ ἀπαλλοτριώσιμα λόγῳ δημοσίας ὠφελείας, τὰ ἀντικείμενα ἐκεῖνα, ἐφ' ὧν τὸ Κράτος ἢ τὸ Ἔθνος θὰ θελήσῃ νὰ ἐξοβελίσῃ τὴν ἰδιωτικὴν κτῆσιν, κατὰ τὴν ἀνωτέρω διάκρισιν.

Ἡ ἀπαλλοτρίωσις, κατὰ τοὺς μετριοπαθεστέρους θὰ γίνῃ μετ' ἀποζημιώσεως, ἤτις ὅμως δὲν θὰ ἔχῃ τὴν *μορφὴν κεφαλαίου*, διότι ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει οἱ κεφαλαιοῦχοι-εἰσοδηματίαι, θὰ ἤρχοντο ἁπλῶς ν' ἀντικαταστήσωσι τοὺς ἀποιχομένους κεφαλαιούχους-ἰδιοκτήτας, ὅπερ κατ' οὐδὲν θὰ ἠλλοίωνε την ὑφισταμένην οἰκονομικὴν κατάστασιν, *ἀλλὰ τὴν μορφὴν γραμματίων καταναλώσεως*, γραμματίων δηλονότι χρησίμων μόνον πρὸς ἀγορὰν καταναλωσίμων ἀντικειμένων, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐξαφανιζομένων διὰ τῆς χρήσεως, ἀπαράλλακτα, ὅπως ὁ ἄσωτος, ὁ ὁποῖος δὲν φροντίζει νὰ καταστήσῃ παραγωγὰ τὰ ἃ ἔχει χρήματα, ἀλλὰ καταναλίσκει αὐτὰ ἀναλόγως τῶν παρουσιαζομένων ἑκάστοτε ἀναγκῶν του, μέχρι πλήρους ἐξαντλήσεως αὐτῶν.

Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης οἱ κάτοχοι τῶν γραμματίων καταναλώσεως ἅμα τῇ ἐξαντλήσει αὐτῶν, θὰ μετέπιπτον ἀναγκαίως εἰς τὴν τάξιν τῶν ἁπλῶν πολιτῶν, μὴ δυναμένων πλέον νὰ ζήσωσιν ἢ διὰ τῆς ἐργασίας των.

Ἄλλη μέθοδος ἀπαλλοτριώσεως, οἰκονομικωτέρα μάλιστα διὰ τὸ Κράτος, εἶνε ἡ βαθμιαία κατάργησις τῆς κληρονομίας, διὰ τῆς ἀποκληρώσεως τῆς μήπω εἰσέτι γεννηθείσης ἐπὶ παραδείγματι γενεᾶς. Οἱ σημερινοὶ δηλονότι κάτοχοι θὰ δύνανται νὰ διαθέσωσι τὰ ἀγαθὰ αὐτῶν εἰς τοὺς ἀμέσως κατιόντας των, καὶ οὗτοι πάλιν εἰς τοὺς κατιόντας αὐτῶν, μέχρι πλήρους ἐξαφανί-

σεως τῶν ἐν ζωῇ σήμερον εὑρισκομένων ἀτόμων. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ στέρησις τῆς ἱκανότητος τοῦ διαθέτειν θὰ περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν γῆν καὶ τὸ κεφάλαιον, οὐχὶ δὲ καὶ εἰς τὰ καταναλώσιμα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἕκαστος θὰ εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ διαθέτῃ κατὰ βούλησιν.

Ἀλλὰ καὶ τρίτη, βραδυτέρα μέν, ἀλλὰ καὶ πολὺ προσοδοφόρος διὰ τὸ Κράτος μέθοδος ὑπάρχει: ἡ ἐπιβολὴ φορολογίας ἐπὶ τῶν κληρονομιῶν, ἡ ὁποία δέον νὰ βαίνῃ αὐξάνουσα, ἐφ' ὅσον ὁ βαθμὸς τῆς συγγενείας κληρονόμου καὶ κληρονομουμένου εἶναι μᾶλλον μεμακρυσμένος. Τοῦτο δὲ ἐπὶ τῶν ἐκ διαθήκης κληρονομιῶν.

Ἐπὶ τῆς ἐξ ἀδιαθέτου τοιαύτης, δίκαιον εἶνε νὰ ἰσχύουν τὰ αὐτά, ἀλλά, μόνον ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα, εἰς ἃ ὁ θανὼν ἔδωκε τὴν ζωὴν - τέκνα - ἢ ἀφ' ὧν ἔλαβεν αὐτὴν - γονεῖς - ἢ μεθ' ὧν συνεμερίσθη αὐτήν, - σύζυγος, - ἢ ἀκόμη ἐξ ἐπιεικείας καὶ εἰς τοὺς ἀδελφούς. Μὴ συντρεχόντων τοιούτων κληρονόμων, δίκαιον καὶ λογικὸν εἶνε ἡ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομία νὰ μὴ ἐπεκτείνηται πέραν τῶν βαθμῶν τούτων. Εἰς τοῦτο δὲ συμφωνοῦσιν, ὄχι μόνον οἱ σοσιαλισταί, ἀλλὰ καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν οἰκονομολόγων. Ἐὰν δ' εἰσέτι δὲν καθιερώθη ἡ ἀρχὴ αὕτη, τοῦτο ἀποδοτέον μᾶλλον εἰς τὸν δίκαιον φόβον, ὅτι ἐὰν ἡ κληρονομία περιήρχετο εἰς τὸ Δημόσιον καὶ ἐρρίπτετο οὕτως εἰς τὸν καιάδα τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους, ἡ κοινωνικὴ ἀπώλεια θὰ ἦτο ἴσως μεγαλυτέρα, παρὰ ἐὰν αὕτη περιήρχετο καὶ εἰς τοὺς μᾶλλον μεμακρυσμένους συγγενεῖς τοῦ ἀποθανόντος, γνωστοῦ ὄντος ὅτι τὸ Κράτος δαπανᾷ τὰ πλεῖστα τῶν Δημοσίων χρημάτων πρὸς μὴ παραγωγικοὺς σκοπούς. Ταῦτα ὅμως ὑπὸ τὸ ἰσχύον κοινωνικὸν καθεστώς. Διότι ὑπὸ τὸ διαμορφούμενον τοιοῦτο, ὁ φόβος οὗτος ἐκλείπει ἐντελῶς.

Θὰ ἦτο ἐν τούτοις εὐχῆς ἔργον, ἐὰν ἡ ἐξ ἀδιαθέτου κληρονομία, μὴ ἐπεκτεινομένη πέραν τοῦ α΄ ἢ καὶ β΄ βαθμοῦ, ἐχρησιμοποιεῖτο ἀπὸ τοῦδε ἀποκλειστικῶς πρὸς ἀνακούφισιν τῶν γερόντων, ἢ ἀνικάνων πρὸς ἐργασίαν, ἴδιον ταμεῖον ἀποτελοῦσα, καὶ μὴ συγχεομένη μετὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ τοῦ Κράτους.

Β΄. *Ἡ ἐπανάστασις.* Ἐφ' ὅσον δηλ. ὁ Νόμος, ὁ καθολικῇ ψηφοφορίᾳ ἤτοι τῇ συναινέσει τοῦ Συλλόγου καταρτιζόμενος, καταδείκνυται ἀνεπαρκὴς πρὸς εἰρηνικὴν λύσιν, καθ' ὃν τρόπον διεγράψαμεν ἀνωτέρω, ἐνδέχεται οἱ ἀδικούμενοι, ἢ νομίζοντες ὅτι ἀδικοῦνται ὑπὸ τὴν ἰσχύουσαν ὀργάνωσιν, νὰ καταφύγωσιν εἰς ἐπανάστασιν καὶ νὰ ἐπιδιώξωσι βιαίως τὴν ἀνατροπὴν αὐτῆς.

Θὰ εἶνε ἐν τοιαύτῃ, μὴ ἀποκλειομένῃ περιπτώσει ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς παρεσκευασμένη ἡ ἀνθρωπότης ν' ἀντικαταστήσῃ ταύτην δι' ἄλλης ἀρτιωτέρας ἢ τὰ ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν ἐπαναστάσεων γεννώμενα συνήθως πάθη καὶ μίση, θὰ ἐπιβάλωσι σιγὴν εἰς τὴν λογικὴν καὶ τὸ δίκαιον, καὶ θὰ δώσωσι νέαν ἀφορμὴν πρὸς νέας ἀδικίας καὶ ἀδικαιολογήτους ἀνισότητας; Τοῦτο οὐδεὶς δύναται νὰ βεβαιώσῃ ἐκ τῶν προτέρων. Οὐχ ἧττον ἡ ἐκ τῆς ἱστορίας πεῖρα μᾶς διδάσκει ὅτι πᾶσαι ἐν γένει, αἱ ἐκ τοῦ πραγματικοῦ κοινωνικοῦ ζητήματος γεννηθεῖσαι ἐπαναστάσεις, ἐβελτίωσαν τὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν κατάστασιν τοῦ Συνόλου, ἡ δ' ἀνθρωπότης ἔκαμνεν ἑκάστοτε ἓν βῆμα πρὸς τὰ ἔμπρός.

Γ΄. *Ὁ Συνεταιρισμός.* Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἄκρων, φέρεται μέση ὁδός, εἰρηνικὴ μέν, καθ' ὅσον δὲν ἐπιζητεῖ τὴν βιαίαν ἀνατροπὴν τοῦ σημερινοῦ καθεστῶτος, ἀκολουθοῦσα ἐν τούτῳ τὴν ὁδὸν τοῦ Νόμου, ἀλλὰ καὶ συγχρόνως πολεμικὴ σχεδόν, καθ' ὅσον παρασκευάζει τηλεβόλα τῶν 42 κατὰ τῶν διευθυνουσῶν σήμερον τάξεων. Ἡ ὁδὸς αὕτη, καίτοι βραδύτερον τῶν ἄλλων ἄγουσα εἰς τὰ αὐτὰ ἀποτελέσματα, φαίνεται ὅτι ἀκολουθεῖται σήμερον ὑπὸ τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐνῷ δὲ αἱ δύο πρῶται εἶναι γνωσταὶ ἀπὸ τῆς παρῳχημένης ἀρχαιότητος, καὶ ἡ ἀνθρωπότης ποιουμένη χρῆσιν, ὁτὲ μὲν τῆς μιᾶς, ὁτὲ δὲ τῆς ἑτέρας, ἢ καὶ ἀμφοτέρων συγχρόνως, ἔφθασεν εἰς τὴν σημερινὴν κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν, καταρρίψασα τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην ὅλας τὰς προγενεστέρας, πλὴν τῆς οἰκονομικῆς, ἀνισότητας, τὴν διὰ τῆς ἐπιστήμης διανοητικὴν ἀνισότητα π.χ. διὰ τῆς ὁμοιομόρφου παιδεύσεως, τὴν πολιτικήν, διὰ τῆς καθιερώσεως τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας, καὶ τὴν ἀστικὴν διὰ τῆς ἐνώπιον τῶν Νόμων ἰσότητος πάντων, ἡ τρίτη ὁδὸς εἶναι ἐφεύρημα προσφάτου παρελθόντος, τῆς τελευταίας πεντηκονταετίας τοῦ παρελθόντος αἰῶνος.

Ἡ μέση αὕτη ὁδὸς εἶναι πολὺ ἀξιοσύστατος, διότι καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει ὅτι δὲν δύναται νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ ὁλοκληρωτικῶς, δὲν διακινδυνεύει τοὐλάχιστον καὶ τὸ μέλλον. Εἶνε προαιρετική, οὐδενὸς ὑποχρεουμένου ν' ἀκολουθήσῃ αὐτήν, προσερχόμενος εἰς τὸν

συνεταιρισμόν, δὲν καταφεύγει εἰς τὴν βίαν διὰ νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν ὑφισταμένην κατάστασιν, ἀλλ' ἁπλῶς χρησιμοποιεῖ κατ' αὐτῆς τὰ ἴδια ὅπλα; ἤτοι τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὸν ἀνταγωνισμόν. Σήμερον κεφαλαιοῦχοι καὶ ἰδιοκτῆται καὶ ἐργάται κλπ., ἔρχονται εἰς τὴν ἀγοράν, πρὸς ἀνταλλαγὴν τῶν προϊόντων των ἢ τῶν ὑπηρεσιῶν των, ὑπὸ ὅρους ἐκτάκτως ἀνίσους, ἀπορρέοντας οὐχὶ ἀπὸ τὰς ἀτομικὰς ἰδιότητας αὐτῶν, ἀλλ' ἀπὸ τὴν κτῆσιν ἰσχυρῶν ἢ ἀσθενῶν ἐργαλείων παραγωγῆς. Μεταξὺ τοῦ χειρώνακτος λ.χ., ὁ ὁποῖος δὲν δύναται νὰ προσφέρῃ ἢ τοὺς βραχίονάς του, δύναμιν δηλ. ἀφθονοῦσαν εἰς τὴν ἀγοράν, καὶ κατ' ἀκολουθίαν μικρᾶς ἀξίας, καὶ τοῦ κεφαλαιούχου, ὁ ὁποῖος φέρει ὁλοκλήρους σάκκους χρυσοῦ, ἢ τοῦ ἐργοστασιάρχου, ὁ ὁποῖος φέρει τὰς μηχανάς του χιλιάδων ἵππων, ὁποία διαφορά! Ἰλιγγιᾷ τις καὶ μόνον πρὸ τῆς σκέψεως τῆς συγκρίσεως.

Ἡ ἐργασία λοιπὸν τοῦ ἐργάτου ἀνοργάνωτος μένουσα μικρὰν ἔχει σημασίαν καὶ ἀξίαν, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς ἀφθονίας αὐτῆς. Συνασπιζομένη ὅμως καὶ διοργανουμένη ἀποτελεῖ δύναμιν χιλιάδων ἐπίσης ἵππων, δυναμένην τελεσφόρως νὰ συναγωνισθῇ πρὸς τὰς διὰ τοῦ κεφαλαίου ἐκμεταλλευομένας αὐτὴν τάξεις. Οἱ ἐργάται ἑπομένως ἑνοῦντες, εἴτε τὰς μικράς των οἰκονομίας, δι' ὧν πολλάκις κατορθοῦται ἡ συγκέντρωσις κολοσσιαίων κεφαλαίων, εἴτε μόνον τὴν ἐργασίαν αὐτῶν, ἢ καὶ ἀμφότερα, εἴτε τέλος ἑνούμενοι πρὸς ἀπὸ κοινοῦ ἀγορὰν τῶν ἀναγκαίων αὐτῆς ἐργαλείων ἢ τροφίμων, ἢ παραγωγὴν καὶ παρασκευὴν προϊόντων, καὶ ἀπὸ κοινοῦ πώλησιν ἢ ὑποθήκευσιν αὐτῶν κλπ. περὶ ὧν σύντομον ἀλλὰ σαφῆ περιγραφὴν ποιεῖται τὸ ἐν Ἡρακλείῳ ἐκδιδόμενον γεωργικὸν περιοδικόν, ἀποτελοῦσιν ἀκαταγώνιστον δύναμιν, προωρισμένην νὰ τερματίσῃ τὴν ἀνόσιον σημερινὴν ἐκμετάλλευσιν, καὶ κλονίσῃ ἐκ βάθρων τὸ πανταχόθεν καταρρέον κοινωνικὸν καὶ οἰκονομικὸν καθεστώς. Ὄντως σκοπὸς τῶν διαφόρων τούτων τύπων τῶν συνεταιρισμῶν εἶναι ἡ ἐξαφάνισις πάσης ἐκμεταλλεύσεως τοῦ ἀνθρώπου παρὰ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ κατ' ἀκολουθίαν πάσης ἀφορμῆς ἔριδος μεταξὺ αὐτῶν. Ὁ συνεταιρισμὸς π.χ. παύει τοὺς ἔριδας μεταξὺ πωλητῶν καὶ ἀγοραστῶν, ὁ δὲ τῆς παραγωγῆς, τὰς τοῦ ἐργοδότου καὶ ἐργάτου. Ἕκαστος ἐργάζεται οὐχὶ πλέον ἐγωϊστικῶς δι' ἑαυτόν, ἀλλὰ διὰ τὸ Σύνολον. Ἐπιδιώκουσιν οὐχὶ κέρδος, ἀλλ' ἁπλῶς τὴν πλήρωσιν τῶν ἀναγκῶν ἀφθονώτερον καὶ ἀκοπώτερον, καὶ τὴν ἠθικοποίησιν τῶν οἰκονομικῶν σχέσεων, διὰ τῆς καταργήσεως τῆς διαφημίσεως, τῆς νοθεύσεως κλπ. Δὲν ἐπιζητοῦσιν ἀμέσως τὴν κατάργησιν τῆς ἰδιωτικῆς κτήσεως, ἀλλὰ τοὐναντίον τὴν γενικοποίησιν αὐτῆς εἰς ὅλους, μέχρι τῆς βαθμιαίας ἐξαλείψεώς της. Παρασκευάζουσι τὴν οἰκονομικὴν χειραφέτησιν τῶν μελῶν, καὶ τὴν ἀπαλλαγὴν αὐτῶν ἀπὸ τὰ μεσάζοντα παράσιτα, τοῦ ἀρτοποιοῦ, τοῦ παντοπώλου, τοῦ τοκογλύφου κλπ. Δὲν καταφέρονται κατὰ τοῦ κεφαλαίου, ἀλλ' ἀξιοῦσιν ἀντιτάσσοντες κατ' αὐτοῦ τὴν διωργανωμένην ἐργασίαν νὰ τῷ ἀφαιρέσωσι τὸν διευθύνοντα ρόλον, τὸν ὁποῖον παίζει εἰς τὴν παραγωγήν, καὶ τὸ κέρδος, τὸ ὁποῖον προαφαιρεῖ, ὑπὸ μορφὴν τόκου ἢ μερίσματος, δυνάμει τοῦ διευθύνοντος τούτου ρόλου.

Θὰ δυνηθῶσι νὰ ἐπιτύχωσι μέχρι τέλους τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀναμορφωτικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ σκοποῦ ὃν ἐπιδιώκουσιν οἱ συνεταιρισμοὶ οὗτοι; Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι δὲν ἀριθμοῦσιν ἀκόμη ὁλόκληρον ἑκατονταετηρίδα ἀπὸ τῆς ἐμφανίσεως καὶ μεθοδικῆς ὀργανώσεώς των, καὶ ὅμως ἔχουσιν ἐπιτελέσει ἤδη θαυμασίαν πρόοδον, ἐκπλήττουσαν καὶ τοὺς θαυμαστὰς καὶ τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν, ἰδίως δὲ οἱ συνεταιρισμοὶ τῆς παραγωγῆς, τῆς πίστεως καὶ τῆς καταναλώσεως, οἱ ὁποῖοι πολλαχοῦ τῆς Εὐρώπης ἔχουν ἤδη ἐξαφανίσει ἐντελῶς τοὺς μεσάζοντας ἐμπόρους καὶ τοκογλύφους, καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἧττον ἀσφαλές, ὅτι εἰς τοὺς συνεταιρισμοὺς τούτους ἐπιφυλάσσονται ἡ μικρὸν κατὰ μικρὸν ἀναμόρφωσις, οἰκονομικὴ χειραφέτησις, καὶ κοινωνικὴ ἀνανέωσις τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐμακρηγορήσαμεν μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι θὰ ἐπιτυγχάνομεν τὴν λύσιν τοῦ ἐν ἀρχῇ τεθέντος προβλήματος. Ἀτυχῶς ἐκ τῶν ἐκτεθεισῶν σκέψεων καταφαίνεται, ὅτι ἡ λύσις αὕτη δὲν εἶναι τόσον εὐχερής, ὅσον ἡ ἀφελής μου διάνοια παρίστανεν, ὅταν τὸ πρῶτον μοῦ ἐγεννήθη. Πιθανῶς δὲ πολλοὺς αἰῶνας θὰ διαδράμῃ ἀκόμη ἡ ἀνθρωπότης, ἕως ὅτου καταστήσῃ εὐχερῆ καὶ ὥριμον τὴν λύσιν αὐτοῦ.

ΟΡΕΙΝΟΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

φ. ἀρ. 20 (19 Δεκ. 1914)

ΕΡΓΑΤΙΚΑΙ ΠΡΟΟΔΟΙ

Ἡ προθυμία μεθ' ἧς ἔσπευσαν τὰ διάφορα ἐνταῦθα ἐργατικὰ σωματεῖα νὰ συμμορφωθῶσιν ἐγκαίρως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ τελευταίου νόμου 281 «περὶ σωματείων» διὰ νὰ τύχουν ἀναγνωρίσεως ἐκ μέρους τῆς Πολιτείας, ἀποδεικνύει ἐναργῶς ὅτι οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὰ ἐργάται κατανοήσαντες τὰ εὐεργετικὰ ἀποτελέσματα τῆς *ὀργανώσεως* ἐννοοῦν σὺν τῷ χρόνῳ νὰ συσφίγξουν πλειότερον τοὺς μεταξὺ αὐτῶν δεσμοὺς ἐντείνοντες τὰς δυνάμεις αὐτῶν πρὸς θρίαμβον τοῦ ἐργατικοῦ ἀγῶνος.

Ὡς ἐν ἄλλῃ στήλῃ γράφομεν, ὅλα τὰ ἐνταῦθα ἐργατικὰ σωματεῖα ἤτοι τῶν ἐργατῶν-ξυλουργῶν, ἐργατῶν-ὑποδηματοποιῶν, καπνεργατῶν καὶ ἐργατῶν-λιμένος, ἀνεθεώρησαν ἤδη τὰ καταστατικὰ αὐτῶν συμφώνως τῷ ἀνωτέρω νόμῳ, ὀλίγος δέ ὑπολείπεται ἀκόμη χρόνος μέχρις οὗ ἀναγνωρισθοῦν καὶ ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ Πρωτοδικείου Ἡρακλείου.

Ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐργατικὴν αὐτὴν κίνησιν τῶν τελευταίων ἡμερῶν ἤρχισαν νὰ πυκνώνουν καὶ νὰ καθιστοῦν μᾶλλον ζωηρὰν αἱ προσπάθειαι ἀσυνασπίστων τινῶν ἐργατικῶν ὁμάδων ἐνταῦθα πρὸς σύμπηξιν καὶ ὀργάνωσιν αὐτῶν κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ὡς ἄνω συναδέλφων των.

Οὕτως οἱ ἐργάται σανδαλοποιοὶ καὶ κορδελιασταὶ διὰ τῆς συσκέψεως αὐτῶν τῆς παρελθούσης Κυριακῆς ἐξεδήλωσαν τὴν σταθερὰν αὐτῶν ἀπόφασιν νὰ ἐξέλθουν τῆς ἀδρανείας καὶ ἀδιαφορίας ὀργανούμενοι καὶ αὐτοὶ εἰς ἴδιον ἐπαγγελματικὸν σύνδεσμον, οἱ δὲ ἐργάται λευκοσιδηρουργοὶ οἱονεὶ ἀφυπνισθέντες ἀπὸ τὰ γεγονότα ταῦτα, ἤρχισαν νὰ σκέπτωνται περὶ τῆς συνασπίσεως αὐτῶν πρὸς προστασίαν τῶν συμφερόντων των.

Διὰ τῆς τοιαύτης προσεχοῦς προσθήκης δύο ἔτι ἐργατικῶν σωματείων εἰς τὰ ἤδη ὑπάρχοντα ἐν τῇ πόλει μας ἰσχυροποιεῖται σπουδαίως τὸ στρατόπεδον τῶν συνησπισμένων μισθωτῶν τάξεων, ἀπέναντι δὲ τῶν πολυαρίθμων ἐχθρῶν, οἵτινες ἐν ἐπιφυλακῇ ἀναμένουν τὴν κατάλληλον στιγμὴν διὰ νὰ ἐπιτεθοῦν καὶ ἀποσυνθέσουν τὸ στρατόπεδον τοῦτο, παρατάσσεται ἤδη ἐπαρκὴς δύναμις συντηρουμένη ἀπὸ τὴν ἀδελφικὴν ἀλληλεγγύην τῶν συναγωνιστῶν καὶ προφυλαγμένη ὄπισθεν ἀπὸ ἰσχυρὰ χαρακώματα, μὲ τὴν ἀκράδαντον βεβαιότητα περὶ τῆς τελικῆς νίκης, τῆς νίκης τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Ἰσοπολιτείας κατὰ τῆς Ἀδικίας καὶ τῆς Ἀνισότητος.

Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν τὰ τελευταῖα ταῦτα γεγονότα ἀποτελοῦν ἀξιοσημείωτον ἅλμα πρὸς πᾶν ὅ,τι ὑπόσχεται τὴν πλήρη ἐκπλήρωσιν τῶν ἐργατικῶν ἰδεωδῶν, δὲν δύναται ὅμως νὰ θεωρηθῇ ὅτι εἰς ταῦτα καὶ μόνα πρέπει νὰ σταματήσῃ πᾶσα προσπάθεια· ὑπολείπεται ἀκόμη ἐργασία πολλὴ πρὸ παντὸς δὲ ἀνάπτυξις καὶ ἐπέκτασις τῆς ἐργατικῆς συνειδήσεως διὰ τῆς προσχωρήσεως εἰς τὰς συνησπισμένας ἐργατικὰς τάξεις καὶ ἄλλων στοιχείων, τῶν στοιχείων ἐκείνων, ἅτινα εἴτε ἐξ ἐσφαλμένης ἀντιλήψεως εἴτε ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῶν δῆθεν καλοθελητῶν των ἔμειναν μέχρι σήμερον μακρὰν ἀπὸ κάθε ἐνέργειαν τείνουσαν νὰ προστατεύσῃ τὰ ἐπαγγελματικὰ αὐτῶν συμφέροντα.

Διότι ὅσον εἶναι ἀληθές, ὅτι τὰ ὑπάρχοντα σήμερον ἐν τῇ πόλει μας ἐργατικὰ σωματεῖα δὲν ἀριθμοῦν ὡς μέλη καὶ πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς εἰς τὴν αὐτὴν βιοτεχνικὴν τάξιν ἀνήκοντας ἐργάτας, ἀλλὰ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν ἀκόμη μακρὰν ἀπὸ τὴν ὀργάνωσιν τῶν συναδέλφων των, ἄλλο τόσον εἶναι ἀληθὲς ὅτι τὰ στοιχεῖα

πολλῶν ἀκόμη ἐργατικῶν τάξεων, μὴ ἀνηκουσῶν μέχρι σήμερον εἰς οὐδεμίαν ὀργάνωσιν ἐνταῦθα, δεικνύουν ἀδικαιολόγητον ἀδιαφορίαν πρὸς πᾶν ὅ,τι θὰ καλλιτερεύσῃ τὴν οἰκονομικὴν θέσιν των.

Οὕτω παρατηρεῖ τις ἐν τῇ πόλει μας, τῇ πολυανθρωποτέρᾳ τῆς Κρήτης ὅτι οἱ ἐργάται σιδηρουργοί, βαρελοποιοί, ράπται εὐρωπαϊκῶν καὶ κρητικῶν ἐνδυμάτων, οἱ ἐργάται τῶν διαφόρων ἐνταῦθα βιομηχανικῶν ἐργοστασίων, κτίσται, κηπουροί, βυρσοδέψαι, οἱ ὑπάλληλοι διαφόρων καταστημάτων κλπ., δὲν ἔχουν ἑνωθῇ ἀκόμη εἰς σωματεῖα ἀλλὰ κρατοῦνται ὑπὸ τῶν διαφόρων ἐπιτηδείων ἀδρανεῖς, διὰ νὰ μὴ δυνηθοῦν ποτὲ νὰ ἀπολαύσουν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι τὸν ἱδρῶτα τῆς ἐργασίας των.

Πρὸς ἀνάπτυξιν λοιπὸν καὶ ἐπέκτασιν τῆς ἐργατικῆς συνειδήσεως ἀπαιτεῖται κατὰ πρῶτον νὰ ἐγκαταλείψουν οὗτοι τὴν ἀσυγχώρητον ἀδιαφορίαν των προστρέχοντες νὰ ἀποτελέσουν δύναμιν τοῦ μεγάλου στρατοῦ, ποὺ λέγεται πανεργατικὴ ἕνωσις· τοῦτο δὲ θὰ τὸ ἐπιδιώξουν ὀργανούμενοι κατὰ πρῶτον εἰς ἴδια αὐτόνομα σωματεῖα μὲ ἴδιον ταμεῖον ἀλληλοβοηθείας.

Καθῆκον ὅθεν παντὸς ἐνδιαφερομένου διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἐργατικοῦ ἀγῶνος καὶ ἰδίᾳ παντός, ὅστις ἀποτελεῖ μέλος ἐργατικῆς τινος ὀργανώσεως, εἶναι νὰ σπεύσῃ νὰ ἀφυπνίσῃ ἐκ τοῦ ληθάργου τοὺς ἀδρανεῖς ἐργάτας προβάλλων εἰς αὐτοὺς τὸ ἰδικόν του παράδειγμα. Μόνον κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ πεισθοῦν οὗτοι νὰ συμπηχθοῦν εἰς σωματεῖα.

Ἀφ' οὗ δὲ γίνῃ τὸ πρῶτον τοῦτο καὶ οὐ μία ἐργατικὴ τάξις ὑπάρξῃ ἐνταῦθα, ἥτις μετά τινα χρόνον νὰ μὴ εἶναι ὠργανωμένη, τότε ἡ συνάσπισις εἰς μίαν μεγάλην πανεργατικὴν ἕνωσιν τῶν κατ' ἰδίαν ἐργατικῶν σωματείων εἶναι ζήτημα ἡμερῶν μόνον. Διότι τότε ἡ ἐργατικὴ συνείδησις ἐπαρκῶς καλλιεργημένη θὰ εἶναι ὥριμος πλέον, ὅπως παραγάγῃ τοὺς εὐχύμους καρποὺς τῆς εὐζωίας καὶ ἠθικῆς ἐξυψώσεως τοῦ ἐργάτου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

φφ. ἀρ. 30-34 (27 Φεβρ., 6, 13, 20 Μαρτ., 3 Ἀπρ. 1915)

ΟΙ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΑΙ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΕΜΟΣ

Πολὺ ἀρέσκονται σήμερον νὰ λέγωσιν, ὅτι ὁ ὀλέθριος πόλεμος, ὁ ὁποῖος «πολλὰς ἰφθίμους ψυχὰς Ἅιδι προΐαψεν, αὐτοὺς δ' Ἑλώρια τεῦχι κύνεσιν» παρέλυσε τὰς δυνάμεις τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ ἐπέφερε τὴν χρεωκοπίαν αὐτοῦ. Οἱ οὕτως ἀπὸ τρίποδος ἀποφαινόμενοι δὲν ἔχουσιν, ἢ ἐπιπολαίως ἐμβαθύνει εἰς τὴν φύσιν καὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ σοσιαλισμοῦ, δὲν ἔχουσιν ἐμβριθῶς μελετήσει τὰ ζωτικὰ ζητήματα, τὰ ὁποῖα ἀνακυκῶσι τὰς σημερινὰς κοινωνίας καὶ δὲν ἐννοοῦσιν ἀρκούντως τὰ σύγχρονα γεγονότα.

Ὁ σοσιαλισμὸς κατ' ἀρχὴν δὲν εἶναι κατὰ τοῦ πολέμου ἐν γένει, ἀλλὰ κηρύσσεται ἀμείλικτος κατὰ παντὸς ἐπιθετικοῦ τοιούτου. Τὰ ἑξῆς δύο παραδείγματα εἶναι ἀρκετὰ ν' ἀποδείξωσι, κατὰ τρόπον μὴ ἐπιδεχόμενον ἀμφισβήτησίν τινα ἢ ἀμφιβολίαν, τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἰσχυρισμοῦ μας τούτου.

Ὅτε κατὰ τὸ 1907 οἱ Γερμανοὶ σοσιαλισταὶ συνῆλθον ἐν συνεδρίῳ εἰς Essen, ἐπιφανὴς σοσιαλιστής, οὗ τὸ ὄνομα μᾶς διαφεύγει, διεκήρυττε. «Τὸ Μαρόκον δὲν ἀξίζει τὴν ζωὴν ἑνὸς θητὸς (prolétaire). Ὀφείλομεν ν' ἀντιστῶμεν κατὰ τῆς ἐκρήξεως τοιούτου πολέμου, καὶ καθ' ἣν ἔτι περίπτωσιν προσβληθῶμεν». Ἕκαστος δ' ἐννοεῖ τὴν σημασίαν τῆς δηλώσεως ταύτης, γιγνομένης τυχὸν δεκτῆς ὑπὸ τῶν ἑκατομμυρίων τῶν σοσιαλιστῶν ἐκλογέων τῆς Γερμανίας.

Ἀντιθέτως κατὰ τὸν διεξαγόμενον πόλεμον οὔτε μία φωνὴ διαμαρτυρίας ἠγέρθη, εἰς οὐδὲν καὶ ὑπ' οὐδενὸς τῶν σοσιαλιστῶν τῶν ἐμπολέμων Κρατῶν. Διατὶ τοῦτο; Ἁπλούστατα διότι

σήμερον οἱ σοσιαλισταὶ ἑκάστου Κράτους ἀπαράλλακτα ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ πολῖται αὐτοῦ, οἱ ὁποῖοι αὐταρέσκως χαρίζουσιν ἑαυτοῖς τὸν γοητευτικὸν τίτλον τοῦ πατριώτου, θεωροῦσι τὸ Κράτος αὐτῶν, τὸ ἔθνος αὐτῶν ἐν κινδύνῳ καὶ ὁμοθύμως πάντες ἔλαβον τὰ ὅπλα πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ πατρίου ἐδάφους. Τοὐναντίον κατὰ τὸ 1907, ὅτε ἐπέκειτο ἔκρηξις πολέμου μεταξὺ Γαλλίας καὶ Γερμανίας. ἐξ αἰτίας τοῦ Μαρόκου, ἤτοι διὰ ξένην χώραν, διὰ κατάκτησιν τῆς Γαλλίας, μὴ θίγουσαν τὴν Γερμανικὴν πατρίδα, οἱ Γερμανοὶ σοσιαλισταὶ ἐθεώρησαν ἐπιβεβλημένον αὐτοῖς, οὐχὶ νὰ μετάσχωσι τοιούτου ἀδίκου πολέμου —τὸ μεῖζον μέρος τοῦ σοσιαλισμοῦ εἶναι κεκηρυγμένον κατὰ πάσης ἀποικιακῆς ἐπεκτάσεως— οὐχὶ ἁπλῶς νὰ μείνωσιν ἀδιάφοροι θεαταὶ ἀλλὰ καὶ νὰ ἀντιστῶσι κατ' αὐτῶν πάσῃ δυνάμει. Ἀλλὰ μήπως μόνον τὰ δύο ταῦτα παραδείγματα θὰ ἠδύνατό τις ν' ἀναφέρῃ; Ἡ ἐργατικὴ ἕνωσις ἐν Ἀγγλίᾳ δὲν κατεδίκασεν ἀνεπιφυλάκτως τὴν στάσιν τῆς Κυβερνήσεως κατὰ τὸν πόλεμον τοῦ Τράνσβααλ; Οἱ Αὐστροοὔγγροι σοσιαλισταὶ δὲν διεμαρτυρήθησαν ἐντονώτατα κατὰ τῆς προσαρτήσεως τῆς Βοσνίας; Ἐπίκαιρον μάλιστα θεωροῦμεν ν' ἀναφέρωμεν ἐνταῦθα φράσεις τινὰς τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν σοσιαλιστῶν τούτων, Dr Adler, διὰ τὸ προφητικὸν αὐτοῦ. «Ἀγνοοῦμεν, ἔλεγε, ἐὰν οἱ λαοὶ τῆς Βοσνίας ἐπιθυμῶσι τὴν προσάρτησίν των εἰς τὴν Αὐστρίαν, ἢ τὴν Σερβίαν, ἢ τὴν Τουρκίαν, διακηρύττομεν μόνον ὅτι ἕκαστον ἔθνος ἔχει δικαίωμα νὰ ἐκφράσῃ γνώμην περὶ τῆς τύχης του, τῆς ἀποκαταστάσεώς του, καὶ γνωρίζομεν ὅτι τὴν γνώμην των αὐτὴν δὲν ἐζητήσαμεν. Ἀμφίβολον εἶνε τὶ ἡ προσάρτησις αὕτη ἐπιφυλάσσει εἰς τοὺς λαοὺς τῆς Βοσνίας, δὲν εἶνε ὅμως ποσῶς ἀμφίβολον ὅτι ἐπιφυλάσσει διὰ τὴν Αὐστρίαν, *ἕνα κίνδυνον πολέμου*». Γεννᾶται ὅμως ἤδη ἡ εὔλογος ἀπορία: Πῶς ἐν τῷ παρόντι πολέμῳ οἱ σοσιαλισταὶ τῶν ἐμπολέμων Κρατῶν λαμβάνουσι τὰ ὅπλα καὶ ἐπιτίθενται κατ' ἀλλήλων; Ἡ ἐξήγησις τοῦ φαινομένου τούτου, ἐκ πρώτης ὄψεως περιέργου, δὲν εἶνε πολὺ δυσχερής. Οἱ σοσιαλισταί, ὅπως ἄλλως τε καὶ οἱ λοιποὶ πολῖται, φρονοῦσιν ἁπλούστατα ὅτι ὑπερασπίζονται τὸ πάτριον ἔδαφος, εἰς ὃ ἐπιχειροῦσι νὰ εἰσβάλωσι τὰ λοιπὰ Κράτη, καὶ τὴν ἀπειλουμένην δῆθεν ἀνεξαρτησίαν των. Πάντες ἐν τῷ παρόντι πολέμῳ ἔχουν ἀδιάσειστον τὴν πεποίθησιν, ὅτι ἀδικοῦνται ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων των, ἐπιτεθέντων αὐτοῖς ἐκ τῶν νώτων, αὐτοὶ δ' ἁπλούστατα ἀμύνονται. Γνωσταὶ δ' εἰσὶν αἱ ἀμοιβαῖαι προσπάθειαι πάντων, ὅπως πείσωσι περὶ τούτου τοὺς οὐδετέρους, καὶ αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς ἀντιπάλους των. Διότι τοῦτο πράγματι καὶ πιστεύουσι.

Τὸ ψυχολογικὸν τοῦτο φαινόμενον ἔχει ἀναλογόν τι πρὸς τὰς ἀντιλήψεις τῶν Χριστιανικῶν λαῶν μετὰ τὸ σχίσμα τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ μέχρι σήμερον ἀκόμη. Οἱ ὀπαδοὶ τῶν διαφόρων δογμάτων τῆς Ἑνιαίας Ἐκκλησίας πιστεύουσιν ἀκραδάντως, ὅτι ὅλον τὸ δίκαιον εὑρίσκεται εἰς τὸ ἴδιον ἑαυτῶν δόγμα, καὶ ὅλα τὰ σφάλματα εἰς τὰ ἀντίπαλα. Πᾶσα δ' ἀπόπειρα ἀποδείξεως τοῦ ἐναντίου θὰ ἦτο ἁπλῆ καὶ καθαρὰ ματαιοπονία. Εἶνε δὲ καὶ ὁ σοσιαλισμὸς καθ' αὑτὸ θρησκεία, μὲ τὰ δόγματά του, τοὺς προφήτας του καὶ τοὺς φανατικούς του.

Ἀφ' οὗ δ' ὁ σοσιαλισμὸς εἶνε ἀντίθετος πρὸς τοὺς ἐπιθετικοὺς πολέμους, ἐπόμενον εἶνε νὰ εἶνε ἀντίθετος καὶ πρὸς τὰς διαρκεῖς στρατιάς, αἱ ὁποῖαι λυμαίνονται ἀπὸ πολλοῦ τὴν Εὐρώπην. Ἀγωνίζεται μετὰ θέρμης, ὅπως ἐπιτύχῃ τὸν κανονισμὸν ὅλων τῶν διεθνῶν διαφορῶν διὰ διαιτησίας. Ἐν περιπτώσει δὲ ἀνεπαρκείας αὐτῆς, ἀντιπροσωπεία ἐκ καθαρῶς λαϊκῶν στρωμάτων, τὰ ὁποῖα κυρίως ὑφίσταντο ἐν ὅλῃ των τῇ σκληρότητι τὰ ποικίλα δεινὰ τοῦ πολέμου, συγκαλουμένη, ν' ἀποφαίνηται περὶ εἰρήνης, ἢ ἀμυντικοῦ πολέμου. Διὰ τὴν τελευταίαν δὲ ταύτην περίπτωσιν, ἤτοι διὰ τὴν ἄμυναν τῆς χώρας, ὑποστηρίζει τὴν ἀντικατάστασιν τῶν σημερινῶν δαπανηρῶν στρατιῶν διὰ πολιτοφυλακῆς. Διὰ τοῦτο καὶ ἐν τῇ Βουλῇ κατὰ τὰς συζητήσεις καταψηφίζουσι γενικῶς τοὺς προϋπολογισμοὺς τῶν πολεμικῶν ὑπουργείων, καὶ ἐν γένει πᾶσαν πολεμικὴν δαπάνην. Ἀλλὰ καὶ οὐδαμοῦ προβαίνουσιν εἰς πράξεις παρεμποδιζούσας πως ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην τὴν ἐνέργειαν τῆς Κυβερνήσεως. Ἐπιφανὴς Γερμανὸς σοσιαλιστὴς ἔλεγε πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐν συνεντεύξει πρὸς δημοσιογράφον. «Δὲν συναινοῦμεν εἰς τὴν ὕπαρξιν στρατοῦ, ἀλλ' οὗτος ἐν τούτοις ὑπάρχει. Ὀφείλομεν, διότι ἡ θέλησίς μας δὲν ὑπερισχύει, νὰ ἐκθέσωμεν τοὺς Γερμανοὺς ἐργάτας, ὡς διὰ νὰ τοὺς τιμωρήσωμεν, εἰς τὸν κίνδυνον νὰ πληρώσωσι μὲ τὸ αἷμά των τὴν παράνοιαν τῶν ἀντιπάλων μας;» Καὶ συνεπέρανεν ὅτι, ἀφοῦ οὕτως ἢ ἄλλως ὁ στρατὸς ὑπάρχει, παρὰ τὴν θέλησίν των, δέον νὰ εἶνε καὶ καλῶς ἐφωδιασμένος μὲ τὰ νεώτερα ὅπλα καὶ τὰ τελειότερα τηλεβόλα.

Κατ' ἀρχὴν ἄρα ὁ σοσιαλισμὸς εἶνε κατὰ τοῦ ἐπικρατοῦντος σήμερον στρατοκρατικοῦ πνεύματος (antimilitarisme), καίτοι ὑπάρχουσι πολλοὶ σοσιαλισταὶ θεωροῦντες τὸ ζήτημα τοῦτο, ὅλως ξένον πρὸς τὴν δικαιοδοσίαν των, καὶ κατ' ἀκολουθίαν τοὺς ἀφίνει ἐντελῶς ἀδιαφόρους. Τὸ μεῖζον ὅμως μέρος αὐτῶν, ἔχει ἀναφανδὸν κηρυχθῇ κατὰ τοῦ μιλιταρισμοῦ. Ἀντιμιλιταρισμὸς ὅμως πόρρω ἀπέχει νὰ εἶνε ἰσοδύναμος πρὸς τὸν ἀντιπατριωτισμόν, ὡς πολλοὶ κακῶς νομίζουσι. Συμβαίνει δηλ. καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀκριβῶς ὅ,τι συμβαίνει καὶ μὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Θεανθρώπου. Οὗτος ἀνήγαγεν εἰς θεότητα τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην, καὶ δὲν ἀναγνωρίζει διακρίσεις μεταξὺ τῶν ἐθνῶν, «Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι ἄρρεν ἢ θῆλυ, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος». Ἀλλ' οἱ διάδοχοι τούτου ἐπέτυχον νὰ συνδυάσωσι τὴν θείαν διδασκαλίαν μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς Πατρίδος «Μάχου ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος». Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν μάχεταί τις πράγματι ὑπὲρ Πίστεως καὶ Πατρίδος, εὑρισκομένων ἐν κινδύνῳ, ἐφ' ὅσον ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἀμύνεται ὑπὲρ αὐτῶν, τὸ πρᾶγμα δὲν παρουσιάζει μεγάλην ἀνωμαλίαν. Ἡ ἀνακολουθία προκύπτει, ὅταν μὲ τὸ ἱερὸν τοῦτο σύμβολον, προσπαθοῦμεν ν' ἁρπάσωμεν ὅ,τι ἀνήκει τοῖς γειτόνοις, ἢ νὰ κατακτήσωμεν μεμακρυσμένους λαούς, μὴ προτιθεμένους, ἢ ἐντελῶς ἀνικάνους νὰ μᾶς ἀδικήσωσι.

Μετὰ τὴν πενιχρὰν αὐτὴν ἰχνογράφησιν τῆς ἐξωτερικῆς, οὕτως εἰπεῖν, πολιτικῆς τοῦ σοσιαλισμοῦ, ἥτις ἔδωκε καὶ τὴν ἀφετηρίαν εἰς τὸ παρὸν ἄρθρον, δὲν κρίνομεν ἄσκοπον νὰ δώσωμεν ἀμυδράν τινα εἰκόνα τῆς ἐσωτερικῆς φύσεως αὐτοῦ, ἥτις ἀποτελεῖ καὶ τὴν πραγματικὴν καὶ οὐσιώδη βάσιν αὐτοῦ.

Πανθομολογούμενον εἶνε σήμερον ὅτι ἡ ὑφισταμένη σύστασις τῆς κοινωνίας εἶνε ἐλαττωματική, καὶ πλείστας περικλείει ἀδικίας μεταξὺ τῶν διαφόρων βαθμίδων τῆς κοινωνικῆς κλίμακος. Δὲν ὑπάρχει βεβαίως σήμερον κώλυμα, νόμιμον τοὐλάχιστον, ὅπως μεταπηδήσῃ τις ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην βαθμῖδα, εἴτε ἐπὶ τὰ πρόσω, εἴτε καὶ ἐπὶ τὰ ὀπίσω. Ὁ υἱὸς τοῦ χωρικοῦ ἀνέρχεται ἐνίοτε τὰς ἀνωτάτας βαθμίδας, καὶ διευθύνει τὰς τύχας τοῦ Κράτους. Πολλοὶ ἐργάται γίνονται ἐπιχειρηματίαι, καὶ πολλοὶ ἐπιχειρηματίαι ἐκπίπτουν εἰς θέσιν ἐργάτου. Πόσοι ἄνθρωποι, οἱ ὁποῖοι χθὲς ἀκόμη ἦσαν πλούσιοι, καὶ ἰσχυροί, καὶ σεβαστοί, δὲν εὑρέθησαν σήμερον πτωχοί, μέχρι δυστυχίας, ἐμπαιζόμενοι καὶ συκοφαντούμενοι! Μία ἐπιχείρησις πολὺ τολμηρὰ καὶ ριψοκίνδυνος, μία ἀπρόοπτος ὕψωσις ἢ ὑποτίμησις τῶν ἀξιῶν εἰς τὸ Χρηματιστήριον, εἰς ὅ τις ἐπιδιώκει τύχην ἀσυνέτως, ἀρκοῦν νὰ ἐξαφανίσουν τὴν μεγαλυτέραν περιουσίαν, νὰ ὁδηγήσουν εἰς πτώχευσιν, καὶ νὰ παρασύρουν ἴσως ἀκόμη εἰς τὴν ἀτιμίαν τὰ τιμιώτερα καὶ τὰ χρηστότερα πρόσωπα. Ὅλα αὐτὰ εἶνε ἀναντίρρητα, διότι συμβαίνουν καὶ τὰ βλέπομεν καθ' ἑκάστην. Ἀλλ' εἶνε ἐπίσης ἀναμφισβήτητον, ὅτι τὸ μεῖζον μέρος τῆς ἀνθρωπότητος παραμένει μέχρι τέλους, εἰς ἣν τάξιν εἶχε τὴν καλὴν ἢ κακὴν τύχην νὰ γεννηθῇ, συναποκομίζον οὕτω ἐν τῇ γεννήσει του τὴν εὐτυχίαν ἢ τὴν δυστυχίαν. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ μεταξὺ τῶν τάξεων ἀγὼν ἐκδηλοῦται σήμερον, εἴπερ ποτε καὶ ἄλλοτε, ὀξύτερον καὶ ζωηρότερον, παρὰ τὴν ἐξαφάνισιν ἐν τῇ σημερινῇ ὀργανώσει τῶν νομίμων κωλυμάτων τῶν πάλαι χρόνων, τὰ ὁποῖα, δικαίῳ, ἐχώριζον αὐτάς. Διότι ἐξακολουθοῦν ὑφιστάμενα ἀκέραια τὰ πραγματικὰ κωλύματα, τὰ ὁποῖα στερρῶς κρατοῦσιν ἕκαστον, εἰς ἣν θέσιν ἔταξεν αὐτὸν ἡ τύχη τῆς γεννήσεως.

Τὴν προφανῆ ταύτην ἀδικίαν, τὴν ἐπ' οὐδεμιᾶς λογικῆς βάσεως στηριζομένην, τὴν τοσαύτας ἀδικαιολογήτους, καὶ σκληρὰς ἀνισότητας δημιουργοῦσαν, τὴν συνεχῶς ἐπιβάλλουσαν τοῖς ταχθεῖσιν εἰς τὰς κατωτέρας βαθμίδας, νὰ μοχθῶσιν ἀενάως διὰ νὰ καθιστῶσιν ἀνετώτερον τὸν βίον τῶν ὑπερκειμένων στρωμάτων, τὴν θεραπείαν, λέγω, τοῦ μεμολυσμένου τούτου κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ ὀργανισμοῦ, ὁ σοσιαλισμὸς ἐπιδιώκει.

Ὁ πόθος ὅμως αὐτός, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖ τὸ κοινὸν θεμέλιον τοῦ σοσιαλισμοῦ, διερμηνεύεται κατὰ τρόπους ποικίλλοντας μὲ τὸ περιβάλλον. Γενικῶς ἡ ἀναδιοργάνωσις τῆς κοινωνίας ἐπιδιώκεται ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς νομοθετικῆς ὁδοῦ — ψήφισις νόμων διεπόντων τὰς πρὸς ἀλλήλας οἰκονομικὰς σχέσεις τῶν διαφόρων τάξεων, — ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τοῦ, ἰδιωτικῇ πρωτοβουλίᾳ, συνασπισμοῦ τῶν κατ' ἰδίαν ὁμάδων — ἐπαγγελματικοὶ συνεταιρισμοί. Αἱ δύο αὗται ὁδοὶ εὑρίσκονται στενῶς συνδεδεμέναι ἀλλήλαις, διότι ἀφ' ἑνὸς μὲν ὁ νόμος ἐπεμβαίνει διὰ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν σύστασιν τῶν συνεταιρισμῶν κατ' ἀρχάς, νὰ κανονίσῃ καὶ εὐνοήσῃ αὐτοὺς βραδύτερον, ἀφ' ἑτέρου δὲ οἱ συνεταιρισμοὶ ἐφ' ὅσον γίνονται ἰσχυρότεροι, ἀποκτῶσι μείζονα ἐπιρροὴν ἐπὶ

τῆς πολιτικῆς, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἐπὶ τῆς νομοθεσίας, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς, ὡς εἰς κύκλον, ὃν τινὸς μὲν θὰ εὕρωσι φαῦλον, ἀλλ' ἄλλοι τοὐναντίον θὰ κρίνωσι σωτήριον.

Κατ' ἀρχήν, ὡς εἴπομεν ἤδη, οἱ σοσιαλισταὶ τῶν διαφόρων χωρῶν ἔχουσι τοὺς αὐτοὺς πόθους, τὰ αὐτὰ πάθη, βαδίζουσι πρὸς τὸ αὐτὸ ἰδανικόν, διερευνῶσιν ἀλλήλους, παρορμῶσι, παρασύρουσι καὶ μιμῶνται ἀλλήλους. Ὑπὸ τὴν ὤθησιν δὲ τοῦ δημοκρατικοῦ πνεύματος καὶ τὴν πίεσιν τῶν ἀφυπνιζομένων ἀπορωτέρων τάξεων, νέα βαθμηδὸν ζητήματα ἀνακύπτουσιν εἰς ὅλα τὰ Κράτη, καὶ προβλήματα ἄγνωστα ἐν τῷ παρελθόντι, ὀρθοῦνται ἐπιτακτικῶς πρὸ τῶν μοναρχιῶν καθὼς καὶ πρὸ τῶν δημοκρατιῶν.

Ἀλλ' εἶνε βέβαιον ὅτι οἱ σοσιαλισταὶ οὗτοι ἀναλόγως τῆς ἰδιοφυΐας των, τοῦ χαρακτῆρος των, καὶ τῶν παραδόσεών των, προσδίδουν εἰς τοὺς πόθους αὐτούς, καὶ τὰ πάθη αὐτά, διαφόρους μορφὰς καὶ ἀπόψεις, ὥστε δύναταί τις νὰ εἴπῃ χωρὶς νὰ διατρέχῃ τὸν κίνδυνον νὰ διαψευσθῇ, ὅτι ὑπάρχουσι τόσαι ποικιλίαι σοσιαλισμοῦ, ὅσα καὶ ἔθνη. Ὅπως δηλονότι ἡ Χριστιανικὴ θρησκεία εἰσδύσασα εἰς τὴν Εὐρώπην, ἔλαβε σὺν τῷ χρόνῳ, ποικίλας μορφὰς καὶ ὀνομασίας, χωρὶς ποσῶς ν' ἀλλοιωθῇ ἡ ἀρχικὴ αὐτῆς φύσις καὶ ὑπόστασις, χωρὶς ποσῶς νὰ κλονισθῶσι τὰ ἀρχικὰ αὐτῆς θεμέλια, τοιουτοτρόπως καὶ ὁ σοσιαλισμός, διεθνὴς κατ' ἀρχήν, ὑφίσταται σπουδαίως τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἰδιοσυγκρασίας τῶν λαῶν, παρ' οἷς εἰσδύει, καὶ μεταβάλλεται εἰς ἐθνικὸν κατὰ τὸν τρόπον τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι καὶ ἐφαρμόζειν τὴν κοινὴν δοξασίαν. Παρὰ τὰς καταβαλλομένας δὲ προσπαθείας ὅπως διατηρήσῃ τὴν ἑνότητά του, ἀνευρίσκει ἐν τοῖς κόλποις του, τόσας αἱρέσεις, ὅσοι λαοὶ καὶ ἔθνη. Ὁ ἐργατικὸς κόσμος ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ περιβάλλοντος λαμβάνει πανταχοῦ ἐθνικὴν φυσιογνωμίαν, ἡ ὁποία ἀνταναχλᾶται εἰς τὴν σοσιαλιστικὴν κίνησιν.

Ὑπάρχουσι χῶραι —ὀλίγαι,— ἔνθα ἡ ἐπικράτησις τοῦ σοσιαλισμοῦ, θὰ ἔθετεν ἐν κινδύνῳ τὴν τύχην τοῦ Κράτους, καὶ ἀκόμη τὴν ὕπαρξιν αὐτὴν τοῦ ἔθνους. Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι —αἱ πλεῖσται— ἐν αἷς ὁ θρίαμβος τοῦ σοσιαλισμοῦ, συμβαδίζει μετὰ τοῦ θριάμβου τοῦ Κράτους. Ὁ σοσιαλισμὸς δὲν ἐπιδιώκει τὴν ἄμεσον ἀνατροπὴν τοῦ Κράτους, καὶ τὴν κατάλυσιν τῶν χωριζόντων τοὺς λαοὺς συνόρων, ὡς κοινῶς, κακῶς πιστεύεται, ἀλλ' ἐπιζητεῖ τὴν ἐπὶ τὰ βελτίω μεταβολὴν τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ὀργανώσεως. Τὸ δόγμα τῆς ἐξευρέσεως ἀδυνάτων, ὅπως εἰς βάρος αὐτῶν ζῶσιν οἱ ἰσχυροὶ καὶ ἐπιτήδειοι, δόγμα, τὸ ὁποῖον παρὰ τὸ ὅλως παράλογον καὶ ἀσύστατον αὐτοῦ, ἐκράτησεν ἐπὶ αἰῶνας τὸ μεῖζον μέρος τῆς ἀνθρωπότητος εἰς μέσην τινὰ κατάστασιν μεταξὺ ζώων καὶ ἀνθρώπων —δουλεία,— δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ πλέον θέσιν ἐν ταῖς νέαις κοινωνίαις. Τὸ λυπηρὸν εἶναι ἐν τούτοις ὅτι σήμερον ἀκόμη ἡ δουλεία, ἥτις *δικαίῳ* ἔχει καταργηθῇ δὲν εἶναι καὶ *πράγματι* κατηργημένη. Ὁ εἰς ταύτην ὑποκείμενος εἶνε βεβαίως, *νόμῳ* ἐλεύθερος νὰ πωλῇ τὴν ἐργασίαν του, ἐλεύθερος νὰ τὴν ἀρνῆται, καὶ ἐλεύθερος ν' ἀπέρχηται ὅταν τῷ ἀρέσκῃ. Ἀλλὰ τοῦτο μόνον ἀπὸ θεωρητικῆς ἀπόψεως εἶνε ἀκριβές. Ἐν τῇ πράξει ὁ διαπραγματευόμενος τὴν ἐργασίαν του εὑρίσκεται εἰς θέσιν ὑποχρεωτικῆς ἀδυναμίας ἀπέναντι τοῦ ἀγοραστοῦ αὐτῆς, ὁ ὁποῖος ἐπέτυχε νὰ χωρίσῃ τὸν ἐργάτην, ἀπὸ τοῦ ὀργάνου τῆς ἐργασίας του, καὶ νὰ ὑποκλέψῃ αὐτό. Ἄνευ δ' ὅπλου ὁ ἐργάτης-δοῦλος ὑποκύπτει ἀμαχητί. Διότι αἱ ἐπείγουσαι τοῦ βίου ἀνάγκαι, αἱ μὴ ἐπιδεχόμεναι ἀναβολήν, ἀλλ' ἐπιτακτικῶς ἐπιβάλλουσαι τὴν συντήρησιν τῆς δυστυχισμένης του ὑπάρξεως, δὲν τῷ ἐπιτρέπουσιν οὔτε συζήτησιν κἂν περὶ τῆς ἀμοιβῆς τῆς ἐργασίας του. Διὰ τῆς κλοπῆς ἄρα τοῦ ὀργάνου τούτου, ὁ κεφαλαιοῦχος ἐπιτυγχάνει τὴν κλοπὴν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ὁμοίου του, καὶ κατ' ἀκολουθίαν τὴν κλοπὴν τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας του.

Τὴν ἀνώμαλον καὶ ἀφύσικον ταύτην κατάστασιν, ὁ σοσιαλισμὸς θέλει νὰ πατάξῃ. Ἡ εὐγενὴς δ' αὕτη τάσις ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν ζωηρότερον ἐκδηλουμένη καὶ μεγαλυνομένη, εἶνε γενικὴ εἰς ὅλας τὰ πεπολιτισμένας χώρας. Ὑπὸ τὴν πίεσιν δὲ τῶν ἰδεῶν τούτων τὰ Κράτη πανταχοῦ σχεδὸν ἔχουν λάβῃ ἀνάλογα μέτρα πρὸς ἱκανοποίησιν τῶν δικαίων ἀξιώσεων τῶν ἀπορωτέρων τάξεων, αἱ ὁποῖαι κατενόησαν τέλος, ὅτι, μεμονωμέναι εἰς τὸ μέσον ἀνοργανώτου, καὶ σχεδὸν ἀναρχικῆς κοινωνίας, ὑφίστανται, ἐν ὅλῃ του τῇ σκληρότητι, τὸν νόμον τοῦ ἀγῶνος διὰ τὴν ζωήν. Λαβοῦσαι λοιπὸν συνείδησιν τῆς δυνάμεως αὐτῶν συνασπίζονται καὶ διοργανοῦνται συστηματικώτερον καὶ ἀρτιώτερον.

Ἀνεπτύξαμεν ἄλλοτε δι' ὀλίγων ἀπὸ τῶν στηλῶν τούτων τὰς διαφόρους σοσιαλιστικὰς ἀπόψεις καὶ βλέψεις, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν μέλλουσαν νὰ διαμορφωθῇ κοινωνίαν, καθ' ἣν ἡ ση-

μερινὴ ἀνοσία ἐκμετάλλευσις τοῦ ἀνθρώπου παρὰ τοῦ ἀνθρώπου, θὰ θεωρῆται ὡς ἁπλῆ λυπηρὰ ἀνάμνησις παρῳχημένων καὶ ἀνεπιστρεπτὶ ἀποιχομένων ἐποχῶν, ἡ δ' ἐγωϊστικὴ ρῆσις, «ἕκαστος δι' ἑαυτὸν» θ' ἀντικατασταθῇ διὰ τῆς ἀλτρουϊκῆς τοιαύτης, «ἕκαστος διὰ πάντας».

Ἤδη κατὰ τρόπον γενικὸν δυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν, ὅτι ἐν Ἀγγλίᾳ, Ἀμερικῇ, Γερμανίᾳ, καὶ Αὐστρίᾳ οἱ σοσιαλισταὶ εἶνε μᾶλλον καιροσκόποι, καὶ προσδοκῶσι τὸν διὰ βαθμιαίας ἐξελίξεως θρίαμβον τῶν ἰδεῶν των. Πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ὑπέβαλον οἱ ἐργάται σοσιαλισταὶ ἐν Oxford τῆς Ἀγγλίας, τὰς ἑξῆς ἐρωτήσεις. «— Εἶσθε θιασῶται μιᾶς κοινωνικῆς ἐπαναστάσεως; — Βεβαιότατα. — Καὶ ἀποφασίζετε νὰ κατέλθητε εἰς τὸν ἐνεργὸν ἀγῶνα; — Ὄχι. Τοῦτο εἶνε ἴδιον τῶν Γάλλων. — Ἀλλὰ τότε; — Θέλομεν κοινωνικὴν ἐπανάστασιν ἐκτελουμένην διὰ τῆς Βουλῆς, καὶ ἐπιβαλλομένην διὰ τοῦ Νόμου». Ὁ διάλογος οὗτος χαρακτηρίζει σαφῶς τὰς ἀντιλήψεις τῶν Ἄγγλων σοσιαλιστῶν ἐπὶ τῆς διαμορφουμένης κοινωνίας. Πράγματι δ' ἐπέτυχον τὴν βελτίωσιν τῆς διοικητικῆς ὀργανώσεως, καὶ ἐπέβαλον τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἐμπορίου, διὰ τῆς καταργήσεως τῶν προστατευτικῶν δασμῶν, κλπ., χωρὶς νὰ ἐγείρωσιν ὁδοφράγματα, καὶ χωρὶς νὰ χύσωσι σταγόνα αἵματος. Ἐπιζητοῦσι σήμερον τὴν ἐλάττωσιν τῶν ὡρῶν τῆς ἐργασίας, καὶ τὴν ἐν ὑγιεινῇ καταστάσει διατήρησιν τῶν οἰκιῶν καὶ ἐργοστασίων, καὶ θὰ ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ των εὐχερέστερον καὶ ὁριστικώτερον, παρὰ ἐὰν ἐχρησιμοποίουν τὰ ὅπλα. Τοὐναντίον ἐν Γαλλίᾳ, Ἱσπανίᾳ, Ἰταλίᾳ καὶ Οὐγγαρίᾳ δεικνύουσιν ἀνυπομονησίαν, καὶ ζητοῦσι νὰ ἐπισπεύσωσι διὰ γενικῆς ἐπαναστάσεως τὴν λύσιν τῶν ἀπασχολούντων αὐτοὺς κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν ζητημάτων, ἥτις ἐπιβραδύνεται καὶ ἀναβάλλεται ὑπὲρ τὸ δέον διὰ τῆς κοινοβουλευτικῆς ἀντιπροσωπεύσεως. Κατὰ τούτους ὁ κοινοβουλευτισμὸς εἶνε ὡραῖος μόνον ὑπὸ «ἀπολυταρχίαν», ὁρίζουσι δι' αὐτόν, «ὡς τακτοποίησιν τῶν ὀρέξεων, ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν πολιτικῶν ρητόρων». Διαφοραὶ ὅμως δὲν παρουσιάζονται μόνον ὡς πρὸς τὸν τρόπον τοῦ σοσιαλιστικῶς σκέπτεσθαι, μεταξὺ Ἄγγλων καὶ Ρώσσων σοσιαλιστῶν, Γερμανῶν καὶ Γάλλων, Ἰταλῶν καὶ Ἀμερικανῶν. Αἱ διαφοραὶ αὗται συχνότατα ἀνακύπτουσιν ἐντονώτατα, καὶ μεταξὺ σοσιαλιστῶν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς χώρας. Ἀπαράλλακτα ὅπως αἱ διάφοροι πολιτικαὶ ἀποχρώσεις συναντῶνται μὲν ἅπασαι ἐν τῇ ἐπιδιώξει τοῦ κοινῇ συμφέροντος, ἀλλ' ἐν τῇ ἐπιτεύξει τῶν μέσων, δι' ὧν ἐπιδιώκεται ὁ σκοπὸς οὗτος, ριζικώταται πολλάκις ἀνακύπτουσιν ἐναντιογνωμίαι. Τελευτῶντες κρίνομεν ἀναγκαῖον νὰ εἴπωμεν λέξεις τινὰς καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν στάσιν, ἣν ἡ ἐκκλησία τηρεῖ ἀπέναντι τῆς σοσιαλιστικῆς ταύτης κινήσεως.

Ἡ δυτικὴ ἐκκλησία ὄχι μόνον δὲν μένει ἀδιάφορος καὶ ἀδρανής, ἀλλά, δύναταί τις εἰπεῖν, καὶ ἡγεῖται πολλαχοῦ τῆς κινήσεως ταύτης. Δὲν θεωρεῖ εὔρυθμον τὴν σημερινὴν σύστασιν τῆς κοινωνίας, καὶ νομίζει ὅτι ἐκ σφάλματος τοῦ ἀνθρώπου, ἕνεκεν τοῦ ἁμαρτήματος τοῦ Ἀδάμ, ὁ κόσμος δὲν εἶνε, οἷος ὤφειλε νὰ εἶναι, καὶ οἷον ὁ Θεὸς τὸν ἠθέλησε. Ἀλλὰ διὰ τὸν λόγον ἀκριβῶς τοῦτον δὲν αἰσιοδοξεῖ ὑπερμέτρως, καὶ δὲν πιστεύει εἰς τὸ τέλειον, διὰ τῆς παντελοῦς παύσεως τῆς ἐξαρτήσεως, εἰς ἣν ἀναγκαίως εὑρίσκεται ὁ ἐργάτης ἀπέναντι τοῦ κεφαλαιούχου, καὶ διὰ τῆς ὑπὸ τούτου προαφαιρέσεως τοῦ μείζονος μέρους τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας ἐκείνου, ὅπως οἱ αἰσιοδοξοῦντες σοσιαλισταὶ κηρύττουσι.

Προσδοκᾷ ὅμως αἰσθητὴν βελτίωσιν τῶν κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν ὅρων, οἱ ὁποῖοι χωρίζουν σήμερον ἀπροσπελάστως τὰς διαφόρους τάξεις τῆς κοινωνίας, καὶ ἐλπίζει νὰ καταστήσῃ, τὰς μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰς ἧττον αἰσθητάς. Ἀνευρίσκει ὅτι τὸ κεφάλαιον ἀπορροφᾷ ἐν τῇ ἐπιχειρήσει, κέρδος πολὺ μεγαλύτερον τοῦ ἐκ τῆς ἐργασίας ἀποφερομένου, καὶ ζητεῖ ν' ἀποδώσῃ ἑκάστῳ συντελεστῇ τῆς παραγωγῆς, ἀκριβῶς ὅ,τι τῷ ἀνήκει. Κατὰ τὴν ἐπίσημον στατιστικὴν τῶν Ἡνωμ. Πολιτειῶν, ἔνθα ἡ ἐργασία ἀμείβεται πολὺ πλέον, ἢ εἰς τὰ λοιπὰ μέρη, ἡ ἀξία τῶν κατεργασθέντων προϊόντων κατὰ τὸ 1900 ἀνήρχετο εἰς 13 δισεκατ. δολλάρια, ἐνῷ ἡ ἀξία τῶν πρώτων ὑλῶν, ἐξ ὧν τὰ προϊόντα ταῦτα κατηργάσθησαν ἀνήρχοντο εἰς 7 1/2 δισεκατ. δολ., διάφοραι ἄλλαι δαπάναι εἰς 1 δισεκατ. καὶ οἱ πληρωθέντες μισθοὶ εἰς ἐργάτας καὶ ὑπαλλήλους εἰς 2 1/2 δισεκατ., ἤτοι ἐν ὅλῳ 11 δισεκατ. Ἔμενε λοιπὸν καθαρὸν κέρδος τοῦ κεφαλαίου 2 δισεκατ. δολ. Τὸ κέρδος δὲ τοῦτο ἡ ἐκκλησία εὑρίσκει ὑπερβολικόν, καὶ ζητεῖ τὴν μείωσιν αὐτοῦ, καὶ τὴν κατ' ἀναλογίαν ἐπαύξησιν τῆς ἐργατικῆς ἀμοιβῆς. Ἐπιδιώκει οὐχὶ τὴν ἐξαφάνισιν τῶν κοινωνικῶν τάξεων, ἀλλὰ τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἁρμονίαν, διὰ τῆς ἐξα-

λείψεως πάσης ἀφορμῆς ἔριδος μεταξὺ αὐτῶν.

Προσπαθεῖ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἄρσιν τῶν ὑφισταμένων ἀδικιῶν, καὶ τὴν ἐπὶ δικαιοτέρων βάσεων ἀναμόρφωσιν τῆς κοινωνίας, οὐχὶ διὰ βιαίων κλονισμῶν, οὐχὶ δι' ἀναρχίας καὶ δι' ἀποτόμου ἀνατροπῆς τῶν πάντων, ἀλλὰ διὰ τῆς τάξεως, διὰ τοῦ νόμου, διὰ τοῦ Κράτους, τὸ ὁποῖον εἶνε «μετὰ τὴν Ἐκκλησίαν ὁ διὰ τὸ κοινὸν καλὸν Ὑπουργὸς τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῆς γῆς».

Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ δυτικὴ ἐκκλησία βαδίζει μέσην τινὰ ὁδόν, μεταξὺ τῶν ἄκρων σοσιαλιστῶν —ἀναρχίας— καὶ τῶν ἀκορέστων κεφαλαιούχων —πλουτοκρατίας—. Ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῶν κοινωνικῶν τάξεων, βελτιουμένων τῶν σημερινῶν συνθηκῶν καὶ τάσσεται οὐχὶ κατὰ τῶν πλουσίων, ἀλλὰ κατὰ τῆς πλουτοκρατίας, καθὼς καὶ κατὰ τῆς δημαγωγίας, αἱ ὁποῖαι ἀμφότεραι ἄγουσιν εἰς τὰ αὐτὰ ὀλέθρια ἀποτελέσματα. Διὰ τῆς ἐπιβαλλούσης δ' ἐπιρροῆς αὐτῆς δίδει πολλαχοῦ τὴν ἁρμόζουσαν κατεύθυνσιν εἰς τὰς λαϊκὰς μάζας, καὶ μετριάζει ἢ καὶ καταστέλλει ὑπερφιάλους ἢ παραβόλους ὁρμάς. Ἡ δρᾶσις λοιπὸν τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας εἶναι εἰρηνοποιὸς καὶ ἀγαθοποιός, καὶ σύμφωνος πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου.

Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ὁδόν, ἀλλὰ κάπως ἐντονώτερον καὶ ριζοσπαστικώτερον ἀκολουθεῖ καὶ ἡ ἐκκλησία τῶν διαμαρτυρομένων.

Δυστυχῶς δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὸ αὐτὸ καὶ ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ὀρθόδοξον ἐκκλησίαν. Κλασσικὴ ἀδράνεια καὶ ἀπραξία χαρακτηρίζει ἀπὸ πολλῶν ἤδη αἰώνων ὁλόκληρον τὸν βίον αὐτῆς. Παρητήθη ἑκουσίως καὶ ἄνευ ἀντιστάσεώς τινος πάσης ἐνεργείας, καὶ δὲν σφάλλει τις ποσῶς ἰσχυριζόμενος, ὅτι ὁ σημερινὸς ρόλος της περιωρίσθη εἰς τὸ *μηδέν*. Ἐάν τις θελήσῃ νὰ διερευνήσῃ τὸν σκοπόν, ὃν ἐξυπηρετεῖ σήμερον ἡ ἀνατολικὴ ἐκκλησία, δὲν θὰ ἀνεύρῃ, ἢ ὅτι ἀποτελεῖ ἁπλούστατα ἕνα κλάδον τῆς διοικήσεως, καί μάλιστα... παρασιτικῶς ἀργόμισθον. Εἰς τὴν ἀναζωπύρωσιν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ὅπερ ἀποτελεῖ καὶ τὸν οὐσιώδη σκοπόν της, οὐδαμῶς συμβάλλει. Διότι βέβαια δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἀναζωπύρωσις θρησκευτικοῦ πνεύματος, ἡ κουραστικὴ καὶ ἀκατάληπτος τέλεσις τῶν ἱερουργιῶν. Εἰς τὴν ἀνακούφισιν τῶν πασχόντων δὲν συντελεῖ, εἰμὴ διὰ τῶν εὐχῶν της, ἀλλ' εὐχῶν ἐκφερομένων ἀκαταλήπτως, καὶ ἐκ κεκτημένης συνηθείας ἐν ἐκκλησίᾳ, καὶ οὐχὶ ὡς κατ' ἰδίαν παρορμήσεως πρὸς τοὺς δυναμένους πράγματι ν' ἀνακουφίσωσι. Εἰς τὴν πρόληψιν τῶν ἐρίδων μεταξὺ τῶν ἀντιμαχομένων κοινωνικῶν τάξεων, ἢ ὁμάδων, ἢ ἀτόμων, καὶ τὴν κατάπαυσιν αὐτῶν, τυχὸν ἐκρηγνυμένων, ἀγρὸν ἀγοράζει, ἐὰν ἐνίοτε δὲν συντελῇ εἰς τὴν γέννησιν αὐτῶν. Τὴν ὑπὸ τῆς δυτικῆς ἐκκλησίας ἐνεργουμένην εὐρεῖαν προπαγάνδαν, λίαν ἐπωφελῆ καὶ καρποφόρον, ἂν ὄχι ἀπὸ θρησκευτικῆς, πάντως ὅμως ἀπὸ ἐθνικῆς, καὶ ἰδίως οἰκονομικῆς ἀπόψεως, διὰ τῆς διαδόσεως τῆς γλώσσης καὶ τῆς ἐξαπλώσεως τῆς ἐπιρροῆς τῆς πατρίου χώρας, μακαρίως περιφρονεῖ. Καὶ διερωτᾶται πᾶς λογικὸς ἄνθρωπος. Ποῖος εἶναι σήμερον ὁ σκοπὸς τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας; Καὶ τί παρέμεινεν αὐτῇ ἀπὸ τὴν θείαν διδασκαλίαν, εἰ μὴ ἡ χριστιανικὴ ἀπάθεια καὶ ἀνοχή; Καὶ ποῖος ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς, ὑφ' οὓς ὅρους λειτουργεῖ; Καὶ τὸ ἐρώτημα, μένει ἐρώτημα. Διότι δὲν δύναται προδήλως νὰ θεωρηθῇ σκοπὸς τῆς ἐκκλησίας ἡ διὰ τῆς παρουσίας της μὲ πολυχρώμους ἀμφιέσεις λάμπρυνσις τῶν πολιτικῶν τελετῶν, ἡ κατὰ τὰς ἑορτὰς βιαστικὴ καὶ ἀκατάληπτος ἱερουργία, ἡ ἔκδοσις ἀδειῶν γάμου καὶ βαπτίσεων, ἡ παραπομπὴ τῶν πιστῶν κατὰ τὴν εἰς τὸν ἄλλον κόσμον μετανάστευσιν, ἡ τέλεσις μνημοσύνων, καί... ἡ ἐπὶ τῇ παροχῇ τῶν ὑπηρεσιῶν τούτων ἐπαχθὴς καὶ ἐξαναγκαστὴ φορολογία τῶν ἐξαιτουμένων ταύτας παρὰ τὴν ρητὴν ἀπαγόρευσιν Ἐκείνου, ὃν ἐνασμενίζονται νὰ νομίζωσιν, ὅτι ἀντιπροσωπεύουσι. Τοιοῦτος ρόλος τῆς ἐκκλησίας περιελθούσης ἑκουσίως εἰς πλήρη ἀδράνειαν καὶ φυγοπονίαν, εἶνε βεβαίως ἥκιστα φθονητός. Καὶ ὅμως τί δὲν ἠδύνατο νὰ πράξῃ καὶ παρ' ἡμῖν ἐκκλησία ἐργαζομένη καὶ συναισθανομένη τὴν ἀποστολήν της καὶ τὴν ἐν τῷ κόσμῳ θέσιν της;

ΟΡΕΙΝΟΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4

φ. ἀρ. 3 (22 Αὐγ. 1914)

ΟΙ ΠΡΟΔΡΟΜΟΙ ΤΟΥ ΑΛΗΘΟΥΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Τὸ ἀπαίσιον αἱματοκύλισμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἔφερε τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης ὁ κεφαλαιοκρατικὸς ἐγωϊσμός, ἐξακολουθεῖ ἄγριον καὶ καταστρεπτικὸν ποτίζον μὲ ἄφθονον αἷμα τὴν Εὐρωπαϊκὴν γῆν. Εἰς τὰ ὄρη καὶ τὰς πεδιάδας ἀντηχοῦν οἱ βροντεροὶ κρότοι τῶν κανονιῶν καὶ κάθε βλῆμα αὐτῶν ἀνοίγει κι' ἕνα βάραθρον βαθύ, διὰ νὰ θάψῃ μέσα σ' αὐτὸ πολυτίμους ὑπάρξεις. Ὅσα ἡ Τέχνη καὶ μακρὰ ἐργασία ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων ἐδημιούργησαν μεταβάλλονται τὸ ἕνα μετὰ τὸ ἄλλο εἰς συντρίμματα, ὡς ἐάν, μαζὶ μὲ τὸν καταρρέοντα ψευδοπολιτισμὸν τῆς χθές, ἔπρεπε νὰ καταρρεύσῃ καὶ νὰ θρυμματισθῇ ὅ,τι καλὸν κατὰ τὸ διάστημά του παρήχθη.

Ἀλλ' ὅσον καὶ ἂν πρέπει νὰ θρηνήσῃ τις διὰ τὰς σημερινὰς ἀνεπανορθώτους καταστροφάς, δὲν πρέπει νὰ θρηνήσῃ ὀλιγώτερον διὰ τὰς αἰτίας ποὺ τὰς προκάλεσαν. Καὶ εἶναι τόσον εὐτελεῖς αἱ ἀφορμαὶ αὐταί, ποὺ ἔφεραν τὰ κράτη ἀπέναντι ἀλλήλων, ὥστε νὰ φρικιᾷ κανεὶς βλέπων νὰ κρύπτωνται πίσω ἀπὸ τὰς ἐθνικὰς διαφορὰς τὰ εὐτελῆ κεφαλαιοκρατικὰ συμφέροντα.

Ἀλλ' ὑπεράνω τῶν εὐτελῶν αὐτῶν συμφερόντων μιᾶς ἀνηθίκου ὀλιγαρχίας καὶ τῶν κατακτητικῶν βλέψεων τῆς διεθνοῦς διπλωματίας ὑπάρχει τὸ παγκόσμιον συμφέρον τῆς ΔΙΑΤΗΡΗΣΕΩΣ ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ καὶ ἡ ΑΡΧΗ ΤΩΝ ΕΘΝΟΤΗΤΩΝ, ὥστε νὰ ὑποχωρῇ ἀπέναντι αὐτῶν κάθε ἄλλο συμφέρον, ποὺ θὰ ἔτεινε νὰ δημιουργήσῃ ἐχθρότητας μεταξὺ τῶν ἐθνῶν, καὶ κάθε κατακτητικὴ βλέψις οἱουδήποτε κράτους, τείνουσα νὰ ὑποδουλώσῃ λαούς, οἵτινες δι' οὐδενὸς δεσμοῦ πρὸς αὐτὸ συνδέονται.

Χάριν τοῦ παγκοσμίου τούτου συμφέροντος ΤΗΣ ΕΙΡΗΝΗΣ καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν λαῶν, ὁ Διεθνὴς Ἐργατισμὸς μὲ τὰ κοσμοπολιτικὰ καὶ ἐξανθρωπιστικὰ ἰδανικά του, ὕψωσε τὴν φωνήν του καὶ διεκήρυξε ἀνὰ τὴν Οἰκουμένην τὰς εἰρηνικὰς ἀρχάς του, μὲ τὴν προσπάθειαν νὰ προλάβῃ τὴν ἀνήθικον καταστροφήν, πρὸς τὴν ὁποίαν ὤθησαν τοὺς λαοὺς τῆς Εὐρώπης οἱ δυνάσται τῶν αὐλῶν καὶ οἱ ἐκμεταλλευταὶ ποὺ ἔχουν ὡς ὄργανο τὸ χρῆμα.

Δυστυχῶς ἡ κατὰ τοῦ πολέμου καὶ ὑπὲρ τῆς εἰρήνης φωνὴ τῶν ὠργανωμένων ἐργατῶν τῆς Εὐρώπης ἐστάθη ἀδύνατον νὰ σταματήσῃ τὰ κράτη εἰς τὸν κατήφορον, πρὸς τὸν ὁποῖον ἐφέροντο μὲ ὁρμήν, ὠθούμενα ὑπὸ τῆς δυνάμεως τῶν ἀδιαλλάκτων συμφερόντων.

Ἀλλ' ἐὰν ὑπάρχῃ τι τὸ παρήγορον μέσα εἰς τὸ φοβερὸν αὐτὸ ἀλληλοφάγωμα, τοῦτο εἶναι, ὅτι μετὰ τὴν λῆξιν τῆς αἱματηρᾶς πάλης οἱ λαοί, θὰ ἔλθουν εἰς συναίσθησιν τοῦ ἐπιτελεσθέντος κατὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἀγρίου κακουργήματος καὶ θὰ ἀξιώσουν τὴν ἀλλαγὴν τοῦ σημερινοῦ πολιτικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ καθεστῶτος, εἰς τρόπον ὥστε νὰ παύσῃ ἡ ὀλιγαρχικὴ αὐθαιρεσία καὶ ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν ἐργαζομένων ὑπὸ τῶν ὀλίγων πλουτοκρατῶν. Ἐπὶ τοῦ σωροῦ τῆς τέφρας καὶ τῶν ἐρειπίων, ποὺ θὰ συσσωρεύσῃ ὁ παρὼν πόλεμος εἰς τὴν γηραιὰν Εὐρώπην, θ' ἀναθάλῃ ἀκμαιότερον τὸ ἐργατικὸν καὶ σοσιαλιστικὸν πνεῦμα καὶ θὰ δυνηθῇ αὐτὴν τὴν φορὰν νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴν παγκόσμιον εἰρήνην ἀνατρέπον τὴν ὑφισταμένην μέχρι σήμερον ψευδῆ κοινωνικὴν σύνθεσιν τῶν δούλων καὶ τῶν ἐλευθέρων καὶ μεταρρυθμίζον ριζικῶς τὸν κοινωνικὸν ὀργανισμὸν ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχῶν ἀλληλεγγύης καὶ σκοπιμότητος.

Καὶ ἔτσι ἡ ἀνθρωπότης θὰ δυνηθῇ νὰ εἰσέλθῃ εἰς μίαν διαρκῆ περίοδον εἰρήνης τὴν ὁποίαν παρασκεύαζεν ἀπὸ ἐτῶν ὁ διεθνὴς ἐργατισμός, οἱ δοῦλοι τῆς σημερινῆς κοινωνικῆς ὀργανώσεως!

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 5

φ. ἀρ. 5 (5 Σεπτ. 1914)

ΕΡΓΑΤΙΚΗ ΑΛΛΗΛΕΓΓΥΗ

Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν μέχρι σήμερον δρᾶσιν τῶν ἐντᾶθα διαφόρων ἐργατικῶν συνδέσμων ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς ἐξυπηρετήσεως τῶν συμφερόντων τῶν ἐργατῶν, δὲν θὰ καταλήξωμεν εἰς πολὺ εὐχάριστα ἀποτελέσματα. Καὶ τοῦτο, ὄχι διότι τὰ μέλη τῶν συνδέσμων τούτων δὲν ἐμπνέονται ὑπὸ τοῦ διακαοῦς πόθου νὰ ἐπιτύχουν τὴν τελείαν χειραφέτησίν των διὰ τῆς οἰκονομικῆς καὶ ἠθικῆς αὐτῶν προαγωγῆς, ἀλλὰ διότι ἀπὸ τὰς ἐργατικὰς αὐτὰς ὀργανώσεις λείπει ἡ ζωτικότης καὶ τὸ πνεῦμα τῆς συμπράξεως καὶ ἀλληλοβοηθείας, ἅτινα ἀποτελοῦν τὴν λεγομένην *ἀλληλεγγύην τῶν ἐργατῶν*.

Ἡ ἀλληλεγγύη αὕτη δὲν εἶναι ἡ ἀναπόφευκτος συνέπεια τῆς ἱδρύσεως ἑνὸς ἐργατικοῦ συνδέσμου· ἡ ἵδρυσις ἑνὸς συνδέσμου εἶναι ἡ ὁδός, οὕτως εἰπεῖν, ἡ ὁποία σιγὰ-σιγὰ θὰ φέρῃ τοὺς ἐργάτας πρὸς τὴν πραγματικήν, οὐσιαστικὴν ὀργάνωσιν. Ἡ ἐργατικὴ ἀλληλεγγύη, ὅπου ὑπάρχει, προϋποθέτει ἀναγκαίως καὶ τὴν ὕπαρξιν τοῦ ἐξωτερικοῦ τούτου συνδέσμου, τοῦ θεμελιουμένου ἐπὶ ἑνὸς καταστατικοῦ, ποὺ γράφεται καὶ ὑπογράφεται ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ὀργανώσεως ταύτης. Κάθε ὅμως τοιοῦτος σύνδεσμος δὲν προϋποθέτει καὶ ἐργατικὴν ἀλληλεγγύην, ἥτις γεννᾶται καὶ τρέφεται ἀπὸ τὴν συναίσθησιν τῶν καθηκόντων τοῦ ἐργάτου. Τὴν τοιαύτην συναίσθησιν προορίζεται νὰ ἀναπτύξῃ ὁ σύνδεσμος αὐτὸς διὰ τῶν διαφόρων μέσων, τὰ ὁποῖα διαθέτει. Κατὰ ταῦτα ἡ ὀργάνωσις εἶναι τὸ μέσον ἡ δὲ ἀνάπτυξις ἀλληλεγγύης εἶναι ὁ καρπὸς τοῦ μέσου τούτου.

Ἀλλὰ ἐρωτᾶται· ποῖα εἶναι τὰ μέσα ἐκεῖνα, διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἐργάτης θὰ διδαχθῇ τὰ καθήκοντά του; Ταῦτα εἶναι πολλὰ καὶ ποικίλλα. Ἡ τακτικὴ παρακολούθησις τῶν συνεδριάσεων τοῦ σωματείου, αἱ διαλέξεις, ἡ ἀνάγνωσις ἐκείνων τῶν ἐργατικῶν φύλλων, τὰ ὁποῖα ἀσχολοῦνται μὲ εἰλικρίνειαν εἰς τὴν ὑποστήριξιν τῶν συμφερόντων τῶν ἐργατικῶν τάξεων, κλπ., εἶναι τὰ μέσα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα θὰ φέρουν ταχέως τὸν ἐργάτην εἰς συναίσθησιν τῶν καθηκόντων του καὶ τῆς ὑψηλῆς ἀποστολῆς του. Διότι ἐρχόμενος οὕτω πως ὁ ἐργάτης εἰς συχνὴν ἐπικοινωνίαν μετὰ τῶν συναδέλφων του, θὰ αἰσθανθῇ τοὺς συναδελφικοὺς δεσμοὺς στενωτέρους, τοὺς ὁποίους θὰ στερεώνῃ ὁλονὲν ἡ ἀμοιβαία ἐκτίμησις καὶ ἐμπιστοσύνη. Θὰ ἴδῃ καὶ θὰ διδαχθῇ τότε μόνος του ὁ ἐργάτης ὅτι τὸ συμφέρον του συνίσταται, ὄχι εἰς τὴν κολακείαν τοῦ προϊσταμένου του, ἀλλ' εἰς τὴν συνένωσίν του μὲ τοὺς ἄλλους ἐργάτας, εἰς τοὺς ὁποίους θὰ προσφεύγῃ διὰ νὰ τοὺς συμβουλευθῇ δι' οἱονδήποτε ζήτημά του. Ὅταν δὲ ἔχῃ πάντοτε τοὺς συναδέλφους του εἰς τὸ πλευρόν του, δύναται νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι τότε ὅλας τὰς ἔξωθεν ἀντιδράσεις δύναται νὰ ἐξουδετερώνῃ καὶ παραλύῃ. Ἡ ἐκμετάλλευσις καὶ ἡ δουλεία θὰ παύσῃ τότε, διότι κάθε προσβολὴ τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ ἐλευθερίας τοῦ ἐργάτου θὰ εἶναι προσβολὴ τῆς ἀξιοπρεπείας καὶ ἐλευθερίας καὶ ὅλων τῶν ἄλλων συναδέλφων του, οἵτινες σύσσωμοι θὰ ἐξεγείρωνται κατὰ τῆς τοιαύτης συμπεριφορᾶς. Κάθε ἀπόπειρα ἐλαττώσεως τοῦ ἡμερομισθίου του ἢ αὐξήσεως τῶν ὡρῶν τῆς ἐργασίας του θὰ ἐκμηδενίζεται πρὸ τῆς ἐπιμόνου ἀντιστάσεως ὄχι μόνον αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ἀλλὰ καὶ ὁλοκλήρου τῆς ἐργατικῆς ὀργανώσεως, εἰς ἣν ἀνήκει οὗτος. Καὶ τοῦτο, διότι πᾶς ἐργάτης τότε θὰ ταχθῇ εἰς τὸ πλευρὸν τοῦ ἀδικουμένου συναδέλφου του ἀναλογιζόμενος ὅτι καὶ αὐτὸς ἐνδέχεται μίαν ἡμέραν νὰ ζητήσῃ τὴν συνδρομὴν τῶν συναδέλφων του. Ἐν ᾧ δὲ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ ἐπιτυγχάνει βαθμηδὸν ὁ ὠργανωμένος ἐργάτης τὴν χειραφέτησίν του, θὰ χρησιμεύσῃ ἀφ' ἑτέρου καὶ ὡς παράδειγμα εἰς τοὺς μὴ ὠργανωμένους συναδέλφους του, τοὺς ὁποίους ἔχει καθῆκον νὰ σπεύσῃ νὰ ἐξαγάγῃ ἀπὸ τὴν ἀδράνειαν καὶ ἀδιαφορίαν πείθων αὐτοὺς τὸ ταχύτερον νὰ συμπήξουν σωματεῖον ἢ νὰ ἐγγραφοῦν εἰς τὸ σωματεῖον τῆς ἐπαγγελματικῆς των ὀργανώσεως, ἐὰν ἔχῃ ἱδρυθῇ τοιοῦτον.

Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποθέσωμεν ὅτι ἔγιναν ὅλα αὐτὰ καὶ οἱ ἐργάται ὅλοι ἔχουν συνασπισθῇ εἰς σωματεῖα, ἐλύθη ἄρά γε τὸ ἐργατικὸν ζήτημα ἢ μήπως χρειάζεται καὶ κάτι ἄλλο ἀκόμη; Βεβαίως χρειάζεται. Ἡ ἵδρυσις σωματείων δὲν ἀπο-

τελεῖ τὸ τέρμα τοῦ ἐργατικοῦ ἀγῶνος. Τὸ σωματεῖον εἶναι μία ἕνωσις πολλῶν δυνάμεων, τόσων ὅσα εἶναι καὶ τὰ μέλη του, εἰς μίαν δύναμιν. Ὅσα δὲ σωματεῖα ὑπάρχουν εἰς ἕνα τόπον, τόσαι τοιαῦται δυνάμεις ὑπάρχουν. Ἀλλὰ αἱ δυνάμεις αὐταὶ πρέπει νὰ κινοῦνται ἁρμονικῶς καὶ νὰ κατευθύνωνται πρὸς ἕνα σκοπὸν κοινόν, πρὸς τὴν ταχεῖαν χειραφέτησιν τοῦ ἐργάτου. Τοῦτο δὲ εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ, ὅταν ὅλα τὰ ἐργατικὰ σωματεῖα εὑρίσκωνται εἰς διαρκῆ ἐπικοινωνίαν μεταξύ των, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κατορθοῦται διὰ τῆς ἑνώσεως αὐτῶν εἰς μίαν *ὁμοσπονδίαν*. Ἐν τῇ παλαιᾷ Ἑλλάδι ὑπάρχει τοιαύτη ὁμοσπονδία, ἡ Πανελλήνιος Ἐργατικὴ Ὁμοσπονδία, μὲ τὴν ὁποίαν σπεύδει καὶ ἑνοῦται κάθε ἐργατικὸν σωματεῖον, εὐθὺς ὡς ἱδρυθῇ.

Ἐξ ὅλων αὐτῶν καταφαίνεται ὅτι ἡ ἐργατικὴ ὁμοσπονδία εἶναι ἐκείνη, ἡ ὁποία διευθύνει τὸν ἐργατικὸν ἀγῶνα καὶ καταρτίζει τὰ σχέδια τῆς ἐπιτυχοῦς ἐκβάσεως αὐτοῦ. Αὐτὴ μελετᾷ καὶ κηρύσσει τὰς ἀπεργίας, εἰς τὰς ὁποίας βλέπομεν συχνὰ νὰ εἶναι ἀπεργοὶ καὶ ἐργάται μὴ ἀνήκοντες εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴν ὀργάνωσιν, τὸ ἐπαγγελματικὸν ἐκεῖνο σωματεῖον, χάριν τοῦ ὁποίου κηρύσσεται ἡ ἀπεργία, συνήθως ὁσάκις πρόκειται νὰ ἐξαναγκασθῇ ἡ Κυβέρνησις εἰς τὴν λῆψιν μέτρου τινὸς προστατευτικοῦ.

Ἀλλ' ὅταν ὅλα αὐτὰ διδαχθῇ καὶ ἀντιληφθῇ ὁ ἐργάτης καὶ ὅταν συνάμα θεωρήσῃ αὐτὰ ὡς ἱερὰ καθήκοντά του, ἰδοὺ ἀμέσως νὰ γεννᾶται ἡ *Ἐργατικὴ Ἀλληλεγγύη*. Ἡ συμμόρφωσις λοιπὸν παντὸς ἐργάτου πρὸς τὰ καθήκοντά του ταῦτα, ἀποτελεῖ αὐτὸ τοῦτο, τὴν ἐργατικὴν ἀλληλεγγύην. Αὐτὴ εἶναι ποὺ θὰ στέψῃ μὲ τὴν νίκην τὰ ὅπλα τοῦ ἐργατικοῦ ἀγῶνος.